

Anton Constandse

**MICHAEL
BAKOENIN**

Pamflet

MICHAEL
BAKOENIN

Russisch rebel

EEN BIOGRAFIE

DOOR

ANTON L. CONSTANDSE

STICHTING PAMFLET
POSTBUS 1333 GRONINGEN HOLLAND
ANARCHISME TEKSTEN

Eerste Druk 1948
Tweede Druk 1976

ANARCHISME TEKSTEN

Onderstaande uitgaven kunnen worden besteld door storting van de prijs (die inclusief verzendkosten is) op giro 2553850 van Stg. Pamflet, Postbus 1333 Groningen. De bestelnummers kunnen op de stortingskaart worden vermeld. Toezending binnen twee weken na ontvangst der betaling zolang de voorraad strekt; anders wordt het bedrag direkt teruggestort.

- A-1 Anton Constandse *Grondslagen van het Anarchisme* 232 pag. f 15
- A-2 Anton Constandse *Anarchisme van de daad* 192 pag. f 12,50
- E-1 Anton Constandse *De Bonnot-groep Sociale Roman* 100 pag. f 7,50
- K-1 Albert de Jong *F. Domela Nieuwenhuis* 88 pag. f 5
- Q-1 Jaarabonnement *De As Anarcho-Socialisties tijdschrift* 6 nrs. van 32-48 pag. f 10
- Q-11 De As 11 *Vakbeweging in de crisis* 32 pag. f 2,50
- Q-12 De As 12 *De Grote Depressie* 32 pag. f 2,50
- Q-15 De As 15/16 *Fascisme als democratie* 48 pag. f 3,50
- Q-17 De As 17 *Misdaad, straf, klassejustitie* 32 pag. f 2,50
- Q-19 De As 19 *Anti-Militarisme* 32 pag. f 2,50
- Q-20 De As 20 *Tegen de monarchie* 32 pag. f 2,50
- Q-21 De As 21/22 *Bakunin een eeuw dood* 48 pag. f 3,50
- R-1 Michael Bakunin *Gesammelte Werke* 3 delen 865 pag. f 55
- R-6 Peter Arschinow *History of the Machnovist Movement* 284 pag. f 15
- R-8 Peter Arschinow *Het organisatoriese platform van de anarchisten* 48 pag. f 5
- Y-1 Dolgoff/Bookchin *The Anarchist Collectives* 200 pag. f 14
- Y-2 Gaston Leval *Collectives in the Spanish Revolution* 368 pag. f 17,50
- Y-3 Joel Spring *A primer of libertarian education* 158 pag. f 14,50

Druk Cees Storm
Omslag Boudewijn Chorus

„Zijn opvallende persoonlijkheid, zijn uitzonderlijk en overal krachtig optreden, - in de kringen van de Moskouse jongeren, in de gehoorzalen van de Berlijnse Universiteit, onder de communisten die Weitling en de Montagnards die Caussidière volgden - zijn redevoeringen in Praag, zijn leiderschap in Dresden, zijn ter dood veroordeling, de mishandelingen welke hij in Oostenrijk onderging, de uitlevering aan Rusland waar hij achter de verschrikkelijkste kerkmuren verkwijnde. . . zij hebben van Bakoenin een persoonlijkheid gemaakt, aan wien noch de tijdgenoten noch de geschiedenis achteloos kunnen voorbijgaan.”

ALEXANDER HERZEN

INHOUD

EERSTE HOOFDSTUK / MORGENSTEMMING

PREMOEKJINO
DE WERELD
BROER EN ZUSTERS
OPSTAND
GRENSPOST
STANKEWITSJ
VERLOREN ZOON
FICHTE EN TATJANA
REBELLIE DER JONGSTEN
BJELINSKY
WARWARA
ROEP VAN BERLIJN
VAARWEL

TWEEDE HOOFDSTUK / STORMWIND

TOERGENJEW
BOHEMIENS
SCHULDIGE LIEFDE
DE LOKKENDE ROEP
ECHO DER JEUGD
REACTIE IN DUITSLAND
GEORG HERWEGH
JOHANNA PESCONTINI
WILHELM WEITLING
VADERLANDLOOS
HET ZIEDENDE PARIJS

DERDE HOOFDSTUK / DE VRUCHTEN VALLEN

SLAVISCH GEPEINZEN
HEIMWEE EN HOOP
VROUWEN
ONVERGETELIJK RUSLAND
POLEN ROEPT
BARRICADEN IN PARIJS
BOTSING MET MARX
OOSTENRIJK KRAAKT
CONGRES TE PRAAG
EEN RUSSISCH AGENT
OPROEP TOT DE SLAVEN
MARX: DUIJS PATRIOT

VIERDE HOOFDSTUK / HET WIJKENDE LICHT

RICHARD WAGNER
DRESDEN IN VLAMMEN
HET PUIN DER ILLUSIE
IN KETENEN
UITGELEVERD
DE GREEP VAN DE TSAAR
DE ANDEREN
VERBANNING
DIMITRI ROEDIN

VIJFDE HOOFDSTUK / HERRIJZENIS

REDIVIVUS
BEKENTENIS
SIBERIE
DUITS OFFENSIEF
DE „KLOK”
MAZZINI
LAND EN VRIJHEID
TOT HET VOLK

ZESDE HOOFDSTUK / WIJDER HORIZON

POOLSE PATRIOTTEN
MISLUKT AVONTUUR
TRIOMF IN STOCKHOLM
NAAR HET ZUIDEN
FLORENTIJS INTERMEZZO
VERZOENING MET MARX
DE BROEDERSCHAP
IDYLLE IN NAPELS
NIEUWE CATECHISMUS
AFSCHEID AAN ITALIE

ZEVENDE HOOFDSTUK / NAMIDDAG ZONDER STILTE

VREDE EN VRIJHEID
STRIJD IN DE LIGA
NAAR DE ANARCHIE
DE ALLIANTIE
SERGEI NETSJAJEW
LOCARNO
CONGRES TE BAZEL
BEZOEDELENDE SMAAD
WEDEROM: NETSJAJEW
AGITATIE IN RUSLAND

ACHTSTE HOOFDSTUK / VUUR IN DE AVOND

INTRIGES
ZEGE IN ITALIE
REDT FRANKRIJK!
PRUISEN OVERWINNEN
DE INTERNATIONALE SCHEURT
AFSCHEID DER VRIENDEN
HET BREKEND HART
EEN PARADIJS VOOR ANTONIA
SCHEMERING
NIEUW BARONATA
HET IJDELE LEVEN
EPILOOG
LITERATUUR

CHRONOLOGIE

- 30 Mei 1814 Geboren op Premoekjino, N.W. van Moskou, uit een adellijke familie van grondbezitters.
- Dec. 1828 Naar Sint Petersburg, wordt opgeleid tot officier der artillerie.
- 1835 Verlaat de militaire dienst.
- 1835-1840 Naar Berlijn, waar hij zijn studiën voortzet.
- 1842 Te Dresden, ontmoet Arnold Ruge en Herwegh.
- 1843 Zwitserland, waar hij de communist Weitling steunt.
- Febr. 1844 Na interventie van Russische gezant naar Brussel en Parijs. Ontmoet Marx.
- 1845-1847 Parijs. Kring van Proudhon, George Sand, Polen en Russen.
- Nov. 1847 Wordt uitgewezen uit Parijs wegens anti-tsaristische rede voor Polen. Ontmoet Marx wederom in Brussel. Conflict met Duitse communisten.
- Febr. 1848 Deelneming Parijse revolutie. Vandaar naar Breslau en Praag om Slavische revolutie te bevorderen. Hevig conflict met Marx over zijn „Oproep tot de Slaven”. Revolutie te Praag.
- Mei 1849 Leiding der revolutie in Dresden. Vriendschap met Richard Wagner.
- 1849-1851 In Saksische en Oostenrijkse gevangenschap. Uitgeleverd aan de tsaar.
- 1851-1857 In Russische gevangenissen: Peter- en Paulsvesting en Schlüsselburg.
- 1857 Verbanning naar Siberië.
- 1858 Huwelijk met Antonia Kwatkowska.
- Juni 1861 Vlucht via Japan en Amerika naar Londen.

- 1862 Met Herzen en Ogarjew leider der Russische emigranten.
- Febr. 1863 Naar de Oostzee om deel te nemen aan Poolse opstand. Strandt in Stockholm.
- 1864-1867 In Florence en Napels: Internationale Broederschap. Reis naar Zweden.
- 1864 Ontmoet in Londen voor het laatst Marx. Sympathie voor Internationale.
- 1867 Naar Zwitserland. Liga voor vrede en vrijheid.
- 1868 Lid Internationale. Sticht sociaal-democratische Alliantie.
- 1869 Overwint op Congres der Eerste Internationale in Basel. Vriendschap met Russische nihilist Netsjajew.
- 1870 Leidt poging tot opstand in Lyon. Breuk met Marx.
- 1872 Geroyeerd uit Eerste Internationale. Grote invloed in Italië en Spanje.
- 1873-1874 Trekt zich uit de politiek terug en woont op „Baronata”, bij Locarno.
- 1874 Mislukte staatsgreep in Bologna. Terug naar Lugano.
- 1 Juli 1876 Sterft in Bern.

„Weinig vertrouwd met mijn vader vond ik slechts rust en geluk in het bijzijn van mijn zuster. Een zoete overeenstemming van karakter en smaak verenigde mij innig met haar. Zij was iets ouder dan ik, en wij hielden ervan tezamen de heuvels te bestijgen, op het meer te zeilen, de bossen te doorkruisen wanneer de bladeren vielen: wandelingen waarvan de herinnering nog mijn ziel met verrukking vervult. O, illusies der jeugd en herinneringen aan mijn geboorteplaats, nimmer zult gij uw bekoring verliezen . . .”

CHATEAUBRIAND

(„RENE”)

EERSTE HOOFDSTUK / MORGENSTEMMING

I

PREMOEKJINO

„Madame votre mère est désolée. . .”

De Franse gouverneur wachtte Michael op, toen hij door Ilja Petrowitsj werd thuis gebracht. Het was buiten vinnig koud, en kil in de gangen van het landhuis, in dit nog vroege voorjaar. Terwijl Michael muts en jas ophing, zeide de leraar: „Venez avec moi. . .”

Maar de jongen draalde, en wierp tersluiks een blik in de salon, waarvan de deur half open stond. De hoezen bedekten nog de meubelen, trots blikte keizerin Catharina, op de beeltenis welke de schilder van haar had vervaardigd, op hem neer, en nog juist kon hij het portret zien met de machtige kop van grootvader Michael, eens staatsraad van de overleden tsarina. Hij hoorde de stemmen van zijn vader en moeder, zonder hen te zien.

„Een ramp voor de Moerawjews,” hoorde hij zijn vader uitroepen. „Een catastrofe. Je neef gehangen, Alexei en Peter in de gevangenis, Rylejew ter dood veroordeeld, en dat alles door de dolzinnige December-opstand. Wat zal ons boven het hoofd hangen? Het is goed, dat Michael Wassiljewitsj dit niet meer beleeft. . .”

„Bedaar toch, Alexander. Is het onze schuld? Zijn wij verantwoordelijk? En hoeveel Moerawjews hebben niet trouw naast de tsaar gestaan. . . Het is verschrikkelijk genoeg, dat allen zo worden getroffen, mijn moeder, mijn oom en tantes. Laten wij niet alleen aan ons zelf denken. . .”

Het was de stem van zijn moeder, Warwara Moerawjew, waardig, kalm, beheersend.

Michael verstond verder niets. Ljoebow nam hem bij de hand,

als een moederlijke oudere zuster, zonder acht te slaan op de gouverneur. Zij zei vergoelijkend: „Papa is erg overstuur. De Dekabristen zijn veroordeeld. Vijf van hen zullen gehangen worden. Het is vreselijk. Die arme Rylejew. Weet je nog, dat wij zijn balladen hebben gelezen?”

De jongen droomde weg. Balladen over helden en vrouwen, over strijd, liefde en dood. Indien hij hoorde van de wilde strijders van het verleden, dacht hij altijd aan grootvader Michael Wassiljewitsj, alsof hij deze persoonlijk had gekend: zo leefde hij door de beeltenis in de salon. Grootvader Michael was een reus geweest, machtig en driftig, maar geweldig. Had hij niet een koetsier van de bok van het rijtuig in de rivier geslingerd? Had hij niet met een plank alleen een bende rovers verjaagd van het landgoed? Vader was wijs en geleerd, maar grootvader was machtig geweest.

Nu was het stil geworden in de salon. Moeder kwam binnen met betraande ogen, vader keek nors. Doch toen hij zijn beide kinderen zag zitten, zo vertrouwelijk tezamen, glimlachte hij. Michael durfde hem te vragen:

„Zal oom Moerawjew...” Maar hij voltooide de zin niet. Want hij dacht plotseling aan de verschrikking van een opstand, zoals zijn vader die hem had verhaald. Vader had veel gereisd, hij had in Italië gestudeerd en was daar knap geworden; hij was in Parijs, toen de revolutie was uitgebroken en de Bastille werd bestormd. Als vechtende hanen zongen de Galliërs het „ça ira”, had vader gezegd. Het moest wreed en ellendig zijn geweest, toen de slaven in opstand kwamen. Hoe zou Ilja Petrowitsj, die toch ook een slaaf was, zich gedragen, als er hier revolutie zou zijn? Vader was teruggegaan naar Italië en hij had vandaar een stukje van de heerlijke hemel meegenomen naar Premoekjino, zo innig warm, voor de zusters van Michael, voor Ljoebow, Warwara, Tatjana en Alexandra, die allen waren groot gebracht in de vertrouwelijke sfeer van het huis. Meegebracht uit Florence en Turijn en Padua. . .

„Vader, vertelt u ons toch nog eens van uw reizen...”

En Alexander Bakoenin, omdat hij de berichten over de opstandelingen uit zijn brein wilde bannen, zette zich neer, haalde het gedicht uit de lade dat hij bezig was te schrijven, en hij reciteerde weer zijn verzen, over zichzelf en zijn gezin: hoe hij in 1800 was teruggekeerd uit Italië, in 1803, toen zijn vader Michael overleed, een kerk had laten bouwen te zijner ere, in 1810 Warwara Moerawjew had leren kennen — mama — die vier en twintig jaar jonger was dan hij. En Ljoebow en Michael leefden met hem in dit nog jonge verleden, zij dwaalden in hun gemijmer over de heuvelen en voeren op de meren van het landgoed, zij zagen de vruchtbomen bloeien in hun vlokkig-witte tooi en traden in de donkere bossen, zij hoorden de nachtegalen en roken de kersenbloesem. En vooral zaten zij aan de oever van de Osoega, die naar de Twertsja vloeit, welke haar water stuwt naar de Wolga, naar de wijde verre wereld... Allen waren gelukkig op het landgoed in Premoekjino, ook de vijfhonderd slaven. Zouden zij zich beklagen, slaaf te zijn? Zou de Osoega jammeren, omdat zij niet de Wolga was?

Op dat ogenblik stoven de drie andere meisjes de kamer binnen. Zij kwamen van Herr Borchert, die haar Duitse lessen had gegeven. Van vader leerden zij Italiaans, van moeder Russisch en de Franse gouverneur onderwees ook Engels. Zodra zij binnen waren, trachtten zij vader het vers op te zeggen, dat zij hadden geleerd:

„Füllest wieder Busch und Tal
Still mit Nebelglanz,
Lösest endlich auch einmal
Meine Seele ganz...”

„Dat is een vers van Goethe, aan de Maan,” zei vader. „Vinden jullie het mooi? Hoe staat het met de Franse gedichten?”

Zij kenden allemaal „Au clair de la lune” en zongen het in

koor, en bedrijvig zocht Michael zijn viool om te begeleiden. Maar het lied was al uit, toen hij wilde beginnen, zodat zijn zusters hem plaagden. Dan zette hij ze na en liet zich gelden als de enige jongen van ongeveer gelijke leeftijd als de meisjes. Want Nicolaas en Ilja waren nog veel te klein. . .

Temidden van het gestoei ging vader naar zijn studeerkamer. Op de gang trof hij zijn vrouw. „Warwara,” zei hij, „laten we gelukkig zijn. Met zulke kinderen. . .”

II

DE WERELD

Het was in het najaar van 1828 dat Michael, toen hij veertien jaar oud was, het huis verliet. Het afscheid was roerend. Zonder in staat te zijn, onder woorden te brengen wat hij in zijn overvolle hart gevoelde, te trots om te schreien, omhelsde hij zijn ouders, zijn zusters en jongere broers met een zelfbeheersing, welke bijna zijn krachten te boven ging. De heerlijke natuur, die in de afgelopen zomer zo had gestraald, de vrijheid, de vertrouwdheid van het tehuis. . . hij moest ze alle prijs geven om naar de artillerieschool in Sint-Petersburg te worden gebracht en daar te worden opgeleid tot officier. Oom en tante Nilow waren er om hem te halen.

„Hij zal eerst nog voorbereid moeten worden voor het examen,” had oom Nilow gezegd, „en pas het volgende jaar toegelaten kunnen worden. Maar hij heeft nog veel te leren. Ken jij je Heiligenverhalen wel, Michael?”

„Nee, oom. Maar dat leren toch de kinderen en geen officieren?”

„Ja, juist, maar als jij ze niet op school hebt geleerd — en hij keek verwijtend naar mama Warwara — dan zul je ze toch nog bij mij moeten opzeggen. . .”

Michael voelde tranen naar zijn ogen dringen, maar hij bleef moedig, een man temidden van zijn zusters. Hij zou ook flink zijn, als hij volgend jaar intern zou worden in de cadettenschool. Hij kende ze wel, die ruwe knapen, want hij had ze ontmoet in Twer. Hoe had hij zich beledigd gevoeld toen zij hem ruw aanpakten. Maar hij had van zich afgeslagen. Nooit echter zou hij vergeten, dat zij zijn zusters hadden beledigd met ruwe taal over buik en borsten van jonge meisjes. . . Neen, hij wilde daar niet aan denken, hij had geranseld toen zij Ljoebow en Warwara die zij kenden, lelijk hadden genoemd en zich liederlijke taal hadden veroorloofd over Michael's vriendinnen. Toen hij uitgevochten was, waren ze opnieuw begonnen en hadden gebruld, dat hij een meid was. . . Neen, hij moest dit alles nu wegvagen uit zijn herinneringen om niet te schreien, want hij had Ljoebow en Warwara zo lief, en Tatjana misschien het meest. Ze stonden allen om hem heen en kusten hem en zeiden hem tedere woorden, als uit gedichten. Dan:

„Op 18 Mei word je vijftien, Michael. Kom je dan thuis? Zullen wij naar Sint-Petersburg mogen komen?”

„Onzin,” zei oom Nilow. „Een cadet moet wennen aan zijn kameraden, niet aan zijn zusters. Hij zal opgroeien tot een man, nietwaar, mijn jongen? Mannen worden soldaten, vrouwen. . .” Maar hij onderbrak zijn betoog, omdat mama Warwara zeide, dat het nu tijd werd om te vertrekken, want dat de koets al een uur voorstond. Tatjana gaf hem nog een bundel verzen van Wenewitinow, en toen hij het boekje opensloeg in het rijtuig, las hij dat Warwara daarin enkele woorden had geschreven, die hem ontroerden, zonder dat hij ze geheel begreep.

„Deze verzen doen mij denken aan de wonderlijke nachten, de hemel met sterren bezaaid, het bevende licht van de maan; de stanza van deze edele dichter hebben diep mijn ziel ontroerd. Ik was droevig en gelukkig tegelijk. Ik geloof, dat ik heilig was, omdat ik de oneindigheid in me had, een machtig vlamme liefde voor God's schone wereld en alle mensen, en

in het bijzonder voor mijn vader, mijn moeder, mijn zusters en voor Michael. . .”

Misschien had hij Warwara niet zo lief als Tatjana, dacht Michael. Maar zij was bijna een vrouw, en iets betoverends had zij in haar romantische ogen. Ljoebow was veel moederlijker. Tatjana was het liefste wezen voor hem op aarde. Toen zij „Paul et Virginie” samen hadden gelezen, leek het hem, of hij Paul, en Tatjana Virginie was. Ze hadden samen geschreid over de droeve gedeelten, maar als in sprookjes hadden zij in hun fantasie gedwaald in oerwouden en gerust in elkanders armen, te midden van het vijandige bos.

De droom was ten einde. In het voortschokkende wagentje zat hij tegenover oom en tante Nilow.

„En nu ga je het leven in, Michael. Naar een grote stad, en met een harde taak voor je. De plicht roept je, weet je. Och, neen, jij weet nog niet, wat plicht is. Maar je bent natuurlijk een flinke kerel, een echte Bakoenin. Jij wordt zeker als grootvader Michael Wassiljewitsj: een vent. Wat een vent was dat. . .”

In de verte zag Michael de laatste wuivende toppen van de bomen van Premoekjino, die hem een zwaarmoedig afscheid leken toe te wuiven.

III

BROER EN ZUSTERS

Het was in Augustus van het jaar 1833 dat Michael Bakoenin uit Petersburg terugkeerde. Kort voor zijn komst had Ljoebow gezegd tot Tatjana, toen zij beiden wandelden langs de Osoega:

„Hoe zal hij er uit zien? Hij is natuurlijk een man geworden. Hij is ons vergeten. Brieven? Nu ja, brieven zijn literatuur. Hij is negentien jaar, en een man. Weet jij, wat Alexandra Tolstoi tegen me zei, toen ik in Twer was? Alle cadetten van de artillerieschool hebben liefjes, zei ze. . .”

„Michael nooit,” riep Tatjana, en een hevig rood kleurde haar wangen. „Dat is laster. . .”

„Misschien wel. Alexandra zei, dat de cadetten zo verschrikkelijk ruw zijn. Haar broer had het haar onthuld, in het geheim, en zij wilde niet oververtellen, wat zij zeiden op de cadettenschool van meisjes. Ook als ze niet dronken waren. Als een jongen was geslaagd voor de cadettenschool, werd hij door de anderen naar slechte vrouwen gebracht. Daar werden zij ingewijd, zei Alexandra, en zij had daar zo akelig bij gelachen.”

„Jongens van vijftien jaar,” zuchtte Tatjana. „Maar Michael heeft natuurlijk gevochten om los te komen. . .”

„Alexandra zei wel, dat Michael niet met de jongens kon opschieten, en niet met ze mee ging naar slechte vrouwen. Maar Michael heeft veel schuld gemaakt. Wel negentien honderd roebel. En hij wist helemaal niet, waaraan hij ze had uitgegeven; hij had de schuldbekentenissen wel getekend. „Kinderziekten” had vader gezegd, maar hij was toch boos. Maria Vojekow heeft me verteld, dat zij in Sint-Petersburg veel uitging met Michael, en dat hij een echt kind was, een groentje, een kalf. Andere cadetten waren veel doortastender, ja dat zei ze, doortastender, met meisjes. Ze vindt hem erg aardig, maar het leidt tot niets om met hem uit te gaan, heeft ze gezegd. Eén keer was ze bang van hem. Ze waren samen op een concert, en daar speelde het orkest de negende symphonie van Beethoven. Michael, zei ze — en ze heeft het me later ook nog geschreven — keek zo wild alsof hij de hele wereld wilde vernietigen.”

„Hij zal iets groots doen, later,” zei Tatjana.

„Ik weet het niet,” zei Ljoebow. „Hij is nu een man, en hij is te oud geworden voor sprookjes. . .”

Tatjana had zich opgewonden, herhaald, dat het leven een sprookje blijven moest, ook voor een man. „Nooit zou ik kunnen houden van een man, die het leven niet mooier ziet dan het is,” zei ze. „Ik wil een man zoals Michael is. . .”

Ljoebow zuchtte toen. Ze dacht er aan, dat haar vader haar

wilde laten trouwen met baron Renne, een akelige dorre landeigenaar, van wie ze niet hield, maar die zij toch huwen zou, als haar vader het wenste. Vader had gezegd, dat het onzin was, te trouwen uit liefde, want dat de liefde later kwam. Dat gold tenminste voor een vrouw, die door een man werd aangezocht. Indien de man dan welvarend genoeg was, om voor haar te zorgen, moest de vrouw „ja” zeggen, want de man koos haar niet bij toeval. Het was een eigenaardige theorie:

„Toen ik je moeder leerde kennen, was ik twee en veertig jaar. Nooit had de liefde in me gesproken, nergens in de wereld. Toen ik haar zag, ontwaakte de liefde pas in me. Ik vroeg haar, en zonder me te kennen, gaf ze me haar hand. De keuze van een oudere man, die voelt dat hij een meisje tot vrouw wil, is als de stem van de natuur, die een paar mensen voor elkaar uitkiest. Waarom zou een meisje niet gehoorzamen, als haar ouders toestemmen?”

Ljoebow had toegestemd. Ze had het aan Michael geschreven, en een woedende brief teruggekregen, omdat zij zich vergooide aan een man zonder hem lief te hebben. — De hoogste roeping van de mens is lief te hebben, mijn Ljoebow. Liefde gaat alles te buiten en te boven, plichten, wetten en gezag. Wie lief heeft, dient God, want wat is Hij anders dan liefde? Een huwelijk zonder liefde is de ware zonde, tegen God, tegen jezelf, tegen de kinderen die geboren zullen worden. Ljoebow, geef nooit toestem nooit in met zo’n monsterachtige bedoeling van vader. Een vader is degene, die je vrij laat om je eigen leven te maken, je lot te bepalen, in vrijheid. Een tyran is geen vader. . .

En nu was Michael op weg naar huis.

„Ik ben bang, dat er stormen komen, Tatjana. Laten we terug gaan. . .”

IV

OPSTAND

De komst van Michael verwekte geen storm, maar een orkaan. Hij wierp zich op als de krachtige bondgenoot van zijn zusters en jongere broers tegen de vader, en niet zelden tegen hun moeder. Hij durfde hen te trotseren, en sprak aan tafel op een wijze, dat de anderen soms beefden. Doch hoe bewonderden zij hem in stilte! Vader hadden zij lief, en de tere herinneringen uit hun kinderjaren waren krachtig genoeg, om die genegenheid te voeden. Maar wat in hen woelde en welde, de kracht van het rijpwordende geslacht, botste tegen het gezag. Later, bitter en rebels geworden door teleurstellingen, schreef Michael aan zijn vader:

„U was onze leraar, U wekte in ons het gevoel voor het goede en schone, liefde voor de natuur en die andere liefde, die nog onbreekbaar al onze broers en zusters verenigt. Zonder U waren wij misschien leeg en dor. U wekte in onze harten de heilige vonk van liefde tot de waarheid, en ontwikkelde in ons trotse onafhankelijkheid en vrijheid. Maar de breuk in ons leven kwam in de tijd, dat U wilde, dat Ljoebow met Renne zou huwen. De breuk moest komen. De tegenstelling tussen verleden en heden was te scherp, dan dat wij die niet moesten opmerken. U en moeder waren voordien de voortdurende voorwerpen geweest van onze aanbidding, want afgezien van God zagen we niets hogers dan U, die blij en gelukkig waart geweest wanneer wij het waren. Plotseling scheidde U zich van ons af, U verbrak de wonderlijke harmonie, welke allen, die Premoekjino kenden, bewonderden en benijdden. Wij, die tot die tijd toe in U de verpersoonlijking hadden gezien van liefde voor uw kinderen, wij begrepen niet, en begripen nog niet, waarom U Ljoebow vervolgde. . .”

Van Premoekjino uit schreef Michael naar tante Nilow, die zich in Sint Petersburg over hem had beklagd, omdat hij her-

haaldelijk uitging zonder haar toestemming, maar die zich nadien met hem had verzoend. Hij deed een beroep op haar, om het huwelijk te verhinderen van Ljoebow met baron Renne, een huwelijk, dat allen ongelukkig zou maken, Ljoebow, haar broers en haar zusters. Tante Nilow had daarop vermanend aan Alexander Bakoenin doen weten, dat zij verwachtte, dat deze zijn dochter niet ongelukkig zou maken. De ouder wordende man, wiens ogen hem nauwelijks nog toelieten te lezen, had de brief zuchtend opgeborgen. Maar hij had berust. Aan tafel liet hij echter niet na, de kinderen te vermanen, dat zij niet leven moesten in de romantische sfeer van Chateaubriand's „René” en niet moesten menen, dat Novalis gelukkig was geweest. Realist zijn, dat was voor jonge mensen nodig. Plichtsgevoel, dat alleen kon de wereld in stand houden. Was ze niet goed, zoals ze was? Hadden zijn kinderen niet alle reden, om gelukkig te zijn en zelf een tehuis te stichten, dat een warme haard zou wezen voor anderen, zoals Premoekjino het was geweest voor hen?

De jonge vaandrig zweeg, zijn zusters babbelden wat over een bal in Twer, waar zij zouden heengaan.

Dan begon Michael te spreken over de oude Nicolaas Moe-rawjew, die hij in Sint Petersburg had bezocht, in zijn ruime herenhuis der buitenwijken. Tot zijn zeventien kinderen behoorden drie meisjes van huwbare leeftijd en Michael was er als een eigen zoon ontvangen. In deze omgeving had hij de dichter Poesjkin voor het eerst horen roemen. En Michael declameerde voor zijn zusters de schone verzen van Jewgeny Onegin.

V

GRENSPOST

In de zomer van het jaar 1834 kwam Michael thuis om afscheid te nemen. Hij zou naar de Poolse grenspost Molodechno gaan

in de provincie Minsk, en in October naar de winterkwartieren in Grodno.

„Je zult daar mooie Poolse vrouwen ontmoeten, en ons vergeten,” zei Tatjana zuchtend. „Die dames moeten heel modern gekleed zijn naar de Parijse mode. Ze zijn gevaarlijk voor jonge officieren.”

„Bah,” antwoordde Michael. „Ik zou geen vrouw mooier kunnen vinden dan jij bent, Tatjana. En dan: die lege holle modepoppen interesseren me niet. Dat is wat me de dienst zo doet haten. Soldaten kennen maar drie onderwerpen van gesprek: wodka, kaarten en vrouwen. Ik walg van het leger, en nooit zal ik officier worden. Als vader me misschien anders had opgevoed, en als ik jullie niet had gekend en Premoekjino...! Niemand mist wat hij niet kent. Alles wat teer is en lieflijk wordt vermoord in de kazernes. . .”

Tatjana had geprobeerd hem te verzoenen met de wil van zijn vader, maar node was hij vertrokken, en dan nog na hevige conflicten, omdat Warwara zou huwen met Nicolaas Djakow, een leeghoofdige bruit, zoals Michael hem noemde in zijn heftige verontwaardiging. Maar van Warwara had hij niet zoveel steun ondervonden als indertijd van Ljoebow, en hij zag in, dat hij zou moeten berusten in dit barbaarse huwelijk van een zijner zo fijne zusters met „een beest”. Zijn moeder had ferm de zijde gekozen van zijn vader, en zij had hooghartig Michael verweten, dat deze verliefd was op zijn eigen zusters, en hen niet gunde aan een ander. Het was wreed en zo rechtstreeks gezegd, dat hij des avonds tot Tatjana zeide:

„Vader is te autoritair, maar hij is het uit liefde. Moeder haat ik. Zij tyranniseert jullie uit berekening, uit koel overleg. Nooit zal zij mij terug zien. . .”

Zijn zuster had gepoogd, Michael's woede tot bedaren te brengen, en in schijn had hij berust. Maar zijn heengaan werd niet slechts verduisterd door het verdriet over de scheiding, meer wellicht nog door de stemming van wrevel en geprikkeldheid,

die hij in huis had verwekt. Het was, of iets argeloos in Michael was verdwenen, of hij zich zondig voelde, indien hij dacht aan Tatjana, en of hij niet zo onbevangen van hen kon houden als voorheen.

Kort nadat hij, ietwat nors en zelfs voor het eerst wat afwerend ten aanzien van liefkozingen van zijn zusters, was vertrokken, vernam vader, dat Michael naar de grensposten was overgeplaatst voor straf. Een van de oude vrienden had Alexander er op voorbereid, dat het bericht in de staatskrant zou verschijnen: dat wegens wangedrag en verregaande plichtsverzaking Michael was verwijderd van de artillerieschool, en dat hij daarom bij de garnizoenen was geplaatst. De oude man zond zijn zoon een verwijtende en bedroefde brief, maar hij berustte, omdat het duidelijk was, dat Michael in de militaire carrière geen bevrediging zou vinden.

Intussen kwamen er uit Russisch Polen belangwekkende brieven. Met geen woord repte Michael er van, dat hij de artillerieschool had moeten verlaten. Hij had zich geheel in de politieke en wijsgerige beschouwingen verdiept, welke hij aan zijn gesprekken met bewoners en officieren ontleende. Dat de bevolking in Oostelijk Polen van huis uit Russisch was, hield hij niet op, te betogen. Deze landgenoten waren het slachtoffer geworden van de aristocratische en harteloze Poolse adel. Nooit mochten deze gebieden weer onder Pools bestuur komen, ja zelfs niet vervreemd blijven van het Russische volk.

Maar veel bewogener was hij door de ontmoeting met een legerarts die Duitse wijsbegeerte bestudeerde en hem Fichte en Hegel had leren kennen. Een nieuwe wereld was voor hem open gegaan, een wereld van de geest en van het gevoel, zo ver van de banaliteiten der kazerne, zo innig verbonden met eeuwigheid en wijsheid en schoonheid. Niet buiten ons, maar in ons lag het heil. Het was hier ook, dat hij Epictetus, de Stoïcijn, had leren kennen, en hij schreef zijn zusters, dat slaaf was wie zijn geluk deed afhangen van omstandigheden, die niet in zijn macht lagen.

Onaandoenlijkheid jegens alles, wat ons vermogen te buiten gaat, jegens het noodlot, jegens het onvermijdelijke, was een deugd. Vrijheid was innerlijke onafhankelijkheid, onberoerdheid jegens de wereld. De dood was slechts een verschrikking voor wie er een afschrikwekkende opvatting van had. Maar dat de dood op zichzelf niets vreselijks is, had Socrates bewezen. Gelukkig is, wie in zich vrede schept, omdat hij koning is in zijn eigen rijk. Hij geloofde, dat Fichte het Rijk van het Ik had verkondigd, rein en vrij van alle beroering. . .

Maar zulke brieven werden afgewisseld door andere, vol heimwee naar zijn zusters in Premoekjino. „Ik ben hier alleen, geheel alleen. Eeuwig zwijgen, eeuwige droefheid, eeuwig heimwee zijn de gezellen van mijn eenzaamheid. . . Ik heb bij ervaring ontdekt, dat de bekoring van de volmaakte eenzaamheid, die Rousseau zo welsprekend heeft gepreekt, een idioot stuk sofisterij is. De mens is gemaakt voor de gemeenschap. Een kring van geliefden en vrienden die hem begrijpen en delen in zijn vreugde en verdriet, is onmisbaar voor hem. Vrijwillige eenzaamheid is egoïsme, en kan de egoïst gelukkig zijn?” Zo slingert hij tussen vlucht uit de werkelijkheid en heimwee naar de warme sfeer van zijn huis. . .

VI

STANKEWITSJ

In Januari, midden in de winter, gebruikte Michael een kleine dienstreis als voorwendsel, om onverwachts naar huis te keren. Hij voelde en meldde zich ziek, maar kennelijk was hij gedeserteerd. Vader Alexander Michaelowitsj reisde naar Sint Petersburg en wist de Moerawjews over te halen, te voorkomen, dat een proces wegens desertie de toekomst van zijn zoon zou vernietigen. Maar thuis gekomen wond hij zich op, en verweet Michael in heftige woorden diens gebrek aan discipline.

„Discipline,” schreeuwde Michael terug, „is gemaakt voor lafaards en wekelingen. Een man wil vrij zijn. Ik ben geen kind meer. Ik heb mijn vader in u verloren en geen vriend in u teruggevonden. . .”

En tot Tatjana zei hij op een avond, nadat hij wederom een twist had gehad met zijn vader: „Tatjana, wij zijn wezen geworden. . .”

In Maart vond vader Bakoenin het beter, dat Michael het huis zou verlaten. „Ik wil maar één ding,” zei de jongen. „Ik wil in Moskou studeren, en later professor worden in de wijsbegeerte.”

Zijn vader glimlachte minachtend en cynisch. Indien Michael naar Moskou wilde, goed, maar zonder zijn zegen. Dat hij dan voor zichzelf zorgde, dat hij dan maar de band met allen verbrak. . .

Toen het vast stond, dat Michael naar Moskou zou gaan, wisten Ljoebow en Tatjana hun vader te bewegen, dat zij hem tenminste weg zouden brengen, om hem niet geheel alleen te laten in de vreemde grote stad. Ze zouden terug komen zodra het zeker was, dat Michael in goede handen was. Zo togen ze gedrieën naar Moskou, in de schokkende koets, die hen door de besneeuwde velden voerde van het winterse Rusland.

„Zolang jullie bij mij zijn, heb ik het niet koud, jullie geven me de warmte van het oude Premoekjino,” had Michael gezegd.

In Moskou logeerden de meisjes bij twee vriendinnen, Natalie en Alexandra Beyer. Michael had in zijn hotel een nieuwe vriend gevonden, teer, zacht, dromerig als een kunstenaar. Hij had ravenzwarte haren, diepdonkere ogen, en bewonderde Poesjkin en Novalis. Met de jonge Bakoenin deelde Stankewitsj het heimwee naar den vreemde, naar warmte en zon, Italië! Goethe's Mignon-liederen vooral ontroerden hem. Het schone en onbereikbare wenkte hem. . . dahin. . .

Het was vooral Ljoebow, die zich aangetrokken voelde tot Stankewitsj. Samen wandelden zij in de nu door het jonge voorjaar beroerde parken van de eeuwige stad, samen dweepten zij

met het vreemde en zachte. De moederlijke Ljoebow kustte de tere jongen, die haar slechts ietwat verlegen omhelsde. Tot Michael zeide zij, dat nu haar leven vol was en rijk. Maar vader drong er op aan, dat de beide dochters naar huis terug zouden keren, toen hij vernam, dat zij in dit romantische milieu verkeerden van jonge lieden die geen gezag en geen plichten erkenden, en slechts droomden van eeuwige zon en liefde.

Toen Ljoebow en Tatjana waren heengegaan, werd Michael de huisvriend van de Beyers. Natalie hing aan zijn lippen, de jongere Alexandra schreef geestdriftige brieven aan Tatjana, die deze jaloers en ironisch voorlas aan Ljoebow. Toen kwam een brief van Natalie Beyer, die aan Michael's zusters schreef: „Je broer is een van die mensen, wiens kracht van karakter en geestdrift van ziel grote dingen vermogen. . . Als hij hier is, dan kan ik niet onder woorden brengen, welk een invloed hij op ons uitoefent. Het was een chaos, een afgrond van gevoelens, ideeën, die me geheel verwarden. Duizendmaal heb ik geprobeerd, daarover te denken, me er in te verdiepen, waarom hij zo'n invloed op ons heeft, maar ik begeef me in een labyrinth. Want het hoofd en de ziel van Michael zijn zulk een labyrinth, waarin ik de weg verlies, en alleen de vonken, die uit hem schieten (want zijn hart en hoofd zijn van vuur) verlichten de doolhof en zetten mij in vlam. . .”

Ljoebow, ondanks haar liefde voor Stankewitsj, werd door een hete jaloezie bewogen bij het lezen van deze brieven. Zij en Tatjana zonden ironische antwoorden aan Natalie en Alexandra, die zij buiten zichzelf noemden, en Ljoebow bezwoer Michael, terug te keren naar Premoekjino. „Jij hebt ons een nieuw leven gegeven, jij hebt ons geholpen, het doel van ons leven te vinden.” Warwara, die thuis was, schreef hem, dat zij naar Moskou zou komen, om hem te halen. „Je kleine kudde wacht op je. Ik weet niet, hoe het komt, dat je je zo onmisbaar hebt gemaakt. De hemel zegene je. . .” En Tatjana had erbij geschreven: „Jij hebt ons de ware liefde leren kennen. Mijn hart is zo vol van de

vflammende liefde voor die God, die jij ons hebt leren aanbidden, voor jou, voor al mijn vrienden, voor alle schepselen die dezelfde liefde nastreven als wij. Jij ziet, lieve Michael, wat wij aan jou danken, en hoe jij aanspraak mag maken op onze vriendschap. Kom naar ons terug. . .”

Enige weken later was Warwara in Moskou. Ze had Djoekow verlaten, omdat ze een kind van hem verwachtte. „Mijn kind is van mij,” zei zij. „Hij zal een Bakoenin zijn, en geen Djoekow. Ik wil niet, dat zijn brute geest het zal bederven. Samen zullen wij op Premoekjino mijn kind groot brengen, in ons midden. . .”

Toen Warwara Stankewitsj ontmoette, werden haar ogen warm en haar stem teer. Ljoebow had rechten op hem, en Warwara was gehuwd. Zij zou er niet aan kunnen denken, hem lief te hebben als een vrouw. Maar zij kon niet nalaten, hem te aanbidden als een toegewijde vriendin. Nachten lang zaten Michael, Warwara, Stankewitsj en diens vriend Efremow tezamen, ze dronken thee, de mannen rookten, en Warwara als geduldige en vertrouwelijke gastvrouw hing aan hun lippen, wanneer zij vertelden van Schellings absolute Godheid, die zich openbaarde in de natuur, in de mensheid en in de liefde. Eens bracht Stankewitsj het gesprek op Kant, en Michael verdiepte zich dagen lang in diens „Kritiek der zuivere rede”. Maar Kant was dor en droog in vergelijking met de geestdriftig-stemmende warmte der romantici.

In de zomer van 1835 keerden Warwara en Michael terug naar Premoekjino, om aan te kondigen, dat Stankewitsj en Efremow in October op het landgoed zouden komen logeren. Toen was het huis vol van het gerucht dier jonge mensen, hun lichte stoeien en lange gesprekken. Indien zij van de lange wandelingen terug keerden naar de molen en de papierfabriek, wanneer zij hadden gedwaald langs de Osoega, dan schudde moeder Warwara het hoofd.

„Alexander,” zei zij tot haar man, „wat moet er van onze dochters worden? Ik geloof niet, dat Stankewitsj werkelijk ver-

liefde is op Ljoebow. Hij ontwijkt alle toespelingen op hun verlovings. En Warwara verlaat haar man, om aan zijn voeten de dwaze wijsheid te drinken van deze dromer. En dan Michael; mijn God, wat wil de jongen. . .?"

VII

VERLOREN ZOON

Op Nieuwjaarsdag van het jaar 1836 hield de clan der Bakoe-nins familieraad in Twer. Een der belangrijkste vraagstukken was dat van Michael's onbruikbaarheid. Dat Warwara haar man had verlaten, behoefde nog geen aanleiding te geven tot schandaal. Scheiden zou zij nimmer kunnen, en Djoekow berustte op bewonderenswaardige wijze in het feit, dat zijn kind op Premoekjino zou worden opgevoed. Maar Michael. Er was slechts één oplossing. Graaf Tolstoj was bereid, hem een goede betrekking te bezorgen bij het staatsbestuur. Indien Michael dit zou weigeren. . .

Hij weigerde. Toen hij vernam, dat Graaf Tolstoj stappen te zijnen gunste had gedaan, durfde hij zijn vader niet de belediging aan te doen, kortweg het aanbod van de hand te wijzen. Maar des avonds nam hij zijn zusters in vertrouwen, en deelde haar mede, dat hij zou vluchten naar Moskou. Niets kon hem van deze gedachte afbrengen. Hij zou wijsbegeerte studeren aan de universiteit, hij zou zeker worden toegelaten, en dan leven van wiskunde-lessen. Indien zijn vader hem uit zijn hart bande, zou de breuk hem niet tot wanhoop stemmen. „Ik heb geen vader meer,” herhaalde hij mistroostig. De volgende dag had Michael het huis verlaten. Hij liet slechts een korte brief achter voor Warwara: „Waar liefde is, bestaan geen plichten. Plicht sluit liefde uit. En al wat liefde uitsluit, is waardeloos. Voor mij bestaan er geen ouders meer. Ik berust er in. Ik heb hun liefde niet nodig. . .”

Toen de grijze Alexander vernam, dat zijn zoon met hem had gebroken, zette hij zich aan zijn schrijftafel en met zijn bijna blinde ogen schreef hij hem:

„Ik zie, dat je hoofd nog steeds door dezelfde koorts is bevangen en dat je hart zwijgt. Je vertrek heeft me minder verbaasd dan gegriefd. De ware wijsheid bestaat niet in utopische theorieën en lege woordenkunst, maar in het elke dag volbrengen van de plicht jegens je familie, de gemeenschap en je land. Je ontkent deze verplichtingen om hersenschimmen na te jagen, en kletst over een innerlijk leven, dat je voor alles zou schadeloos stellen, maar intussen weet je niet, hoe je jezelf zult ontvluchten. De onevenwichtige onbehaaglijkheid die je drukt, komt voort uit het onvermijdelijke gevolg van je beledigde zelfwaardering, uit een leeg leven en een onrustig geweten. Nooit ben ik een despoot geweest. Als jij je had geschikt naar mijn wensen, zou dat prijzenswaardig zijn geweest en in je eigen belang. Dat ik zou instemmen met jouw onbegrijpelijke beginselen zou lachwekkend en absurd zijn. Eén weg staat er nog voor je open, om te bewijzen, dat je hart nog niet geheel dood is. Denk na, kom bij zinnen, en wees zonder voorbehoud een goede zoon. Wis het verleden uit door je gehoorzaamheid, en geloof eerder in je blinde vader dan in je blinde. . . noem het wat je wil. Dit is mijn laatste woord. . .”

Michael bleef in Moskou.

VIII

FICHTE EN TATJANA

„Jij hebt ons een nieuw leven gegeven, je hebt ons geholpen het doel te zien van ons bestaan, en nu ben je niet hier om met ons te genieten van de vruchten van je werk, het geluk met ons te delen, ons kracht te geven en moed. . .”

Zo schreef Ljoebow uit Premoekjino. Maar Michael was on-

dergedoken in een nieuwe wereld. Stankewitsj en Efremow hadden een leidsman ontdekt in Fichte. En nieuwe vrienden: Toergénjew en Bjelinsky. Wat beduidde Fichte voor hen? Zij lazen zijn afwijzing van de Openbaring, zijn ethische beginselen: hoe alles voortkomt uit het Ik, de objectieve wereld in het eigen bewustzijn leeft, als wezenlijke schepping daarvan. Zagen ze juist, wat Fichte bedoelde, indien zij geloofden, dat hij alle openbaring der waarheid verwachtte van de ontwikkeling van het eigen Ik? Michael schreef aan zijn zusters: „Dus: lief te hebben, te handelen onder de invloed van een gedachte welke door het gevoel wordt verwarmd — dat is de taak des levens. Ik heb voor immer afgedaan met wereld en maatschappij als uitwendigheden die buiten mij liggen. Doel des levens, voorwerp der werkelijke liefde is God. Niet de God, tot wie men in de kerken bidt. Niet die, welke men probeert welgevallig te zijn, door zich te vernederen. Niet de God, die gescheiden van de wereld, levenden en doden richt. Neen, die God, welke in de mensheid zelf leeft. Die, welke zich verheft met de verheffing van het mensdom. Die, welke door de mond van Christus de heilige woorden van het evangelie heeft gesproken. Die, welke spreekt door de mond van de dichters. Ik ben een mens, omdat ik het zijn wil, geroepen ben het te wezen. Ik heb geen ander doel, dan mens te zijn, en alles, wat mij daarin verhindert, van mij af te werpen. Vervloekt zijn alle verhoudingen, geschapen door de vernedering van de mens. Vervloekt al die betrekkelijke ideeën, die geen zin hebben en de wil beperken. Al het valse moet men neerslaan, zonder medelijden en zonder uitzondering, opdat de waarheid kan zegevieren. En zij zal overwinnen. De absolute waarheid, en niet die, welke aan deze of gene verhouding hangt. Dat is mijn lijfspreuk. . .”

Zo zaten zij daar in de vriendenkring te Moskou. „Men stelle zich voor,” zo schreef later Toergénjew, toen hij een beroemd schrijver was geworden, „mannen en jonge kerels, bij een kaars, thee drinkend en ijzerharde beschuit knabbelende. Maar zie hun

gezichten, luister naar hun woorden. Ogen, die stralen van geestdrift, brandende wangen, kloppende harten, als wij spraken van God, waarheid, toekomst der mensheid en poëzie. En de nacht ging als op vleugelen voorbij. De ochtend schemerde, wanneer wij vertrokken, gelukkig, met zuivere harten, hongerig — want we waren sober — maar onze geesten verkwikt. En door de lege straten keerden we huiswaarts, verzoend met het heelal, en we keken op naar de sterren, alsof zij onze vrienden waren, alsof zij nader tot ons waren gekomen en binnen ons begrip.”

Michael, die nu kaartjes had laten drukken met „Leraar in de wiskunde” er op, vertaalde Fichte’s „Roeping van de geleerde”. Hij verdiende niets. Hij leende geld en maakte schulden, tekende met royaal gebaar voor woekeraars bekentenissen, dat hij meer van hen had geleend dan hij had ontvangen. Soms spottend, soms schouderophalend en niet zonder minachting, noemde men hem een klaploper. Maar niet in de kring van zijn toegewijde vrienden. Alexandra Beyer vooral ging voor hem door het vuur en schreef even hartstochtelijk aan Michael’s zusters als eens Natalie had gedaan.

Zijn vader tobde over het gedrag van zijn onboetvaardige zoon. Wanneer er rekeningen kwamen, betaalde hij ze soms in een bui van zwakheid, doch meermalen weigerde hij de schuldbekentenissen te voldoen die de woekeraars hem overhandigden. Wat beduiden de wilde brieven uit Moskou? Was Michael een samenzweerder geworden? Het was nog kort geleden, dat de regering twee aanhangers van het utopische socialisme van Saint-Simon, vermomd als een vorm van Christendom, verbannen had. Alexander Herzen was naar Perm gezonden in de Oeral, Ogarjew mocht zijn landgoed niet verlaten. Deze aristocratische intelligentia encanilleerde zich met een jongen als Bjelinsky, wiens vader een eenvoudige arts was, en die het had gewaagd, in de „Telescoop” een artikel te schrijven tegen de slavernij, zodat het blad was verboden en de schrijver van de universiteit was verwijderd. Stankewitsj en Toergénjew behoorden tenmin-

ste tot de klassen der landbezitters, maar ze waren te rijk en sleepten Michael mee in het doen van dolle uitgaven. Zijn dochters waren bezig, malend te worden, zo tobde de oude Alexander. Toen Graaf Sologoeb blijk had gegeven, dat hij Tatjana's hand wilde vragen, nadat hij haar op een bal in Twer had ontmoet, had Tatjana zich verontwaardigd getoond. Geen man kon genade vinden in haar ogen. Ze had Michael geschreven, en deze had haar gesterkt in haar afwerende houding, haar bedankt voor haar trouw. „Dat je die society-held hebt geweigerd, heeft me diepe vreugde gebracht. Ik heb het zuivere geluk gesmaakt, en uit de bodem van mijn ziel dank ik je, mijn Tatjana, mijn betoverende liefste. Sinds lang ben ik niet zo gelukkig geweest. . . O, ik zal nooit meer aan je twijfelen. Niets zal voortaan mijn vertrouwen in je meer schokken.”

De oude had het hoofd geschud, toen hij deze brief had gevonden. In een andere had Michael zijn zuster geschreven „dat zij zijn brandend hart van vreugde had vervuld”. Zulke ongezonde gevoelens kende vader alleen uit Chateaubriand's „René”, uit Schiller's „Bruid van Messina” en hij had bij Shelley iets soortgelijks gevonden. Maar hij begreep deze ziekelijkheden niet. „Er bestaat voor mij maar één heilige liefde, die tussen broers en zusters,” had Michael geschreven. Verhitte verbeelding, uitzonderlijke geestdrift. Met zijn bijna blinde ogen had de oude Alexander ontcijferd: „De wetten veroordelen mijn liefde. Daarom kan ik geen uiterlijke liefde of geluk kennen. Ik leef mijn zuiver innerlijk leven, Tatjana, ik blijf binnen mijn Ik, en ben daarin begraven, maar slechts dit verenigt mij met God. Ik lijd alleen, omdat ik een mens ben. Ik wilde God zijn. . .”

In het voorjaar van 1836 vertrok Stankewitsj voor zijn gezondheid naar de Kaukasus. Bjelinsky was in Sint Petersburg. Michael voelde zich alleen. Hij had Bjelinsky uitgenodigd, naar Premoekjino te komen, want zelf had hij besloten, naar huis terug te keren. Niet als de verloren zoon, die boetvaardig gehoorzaam is geworden. Maar hij had heimwee. Bovendien had-

den niet slechts zijn zusters, maar ook zijn jongere broeders hem nodig. En toen de vruchtbomen bloeiden, reed hij naar huis, als een ouder en wijzer mens, maar met de lente in zijn hart.

IX

REBELLIE DER JONGSTEN

De zusters ontvingen Michael met vreugde en warme genegenheid. De moederlijke, maar nu ziekelijke Ljoebow, Warwara, een echte vrouw, minder moeder dan vrouw, dacht Michael. Tatjana, een en al dwepende liefde en Alexandra, de knapste van allen. Warwara informeerde met groter aandrang nog dan de kwijnende Ljoebow naar Stankewitsj, die naar de Kaukasus was vertrokken, zonder afscheid te nemen van Ljoebow, met wie hij zich nimmer vormelijk had verloofd. Vader Alexander begon te oud te worden, om zich te verzetten. Steeds minder begreep hij, van wat er om hem heen geschiedde. Zo heerste er een wapenstilstand tussen de jongeren en de ouders, en keerde nog eenmaal de sfeer terug, die Michael zo lief had, ontstond nog eenmaal die harmonie tussen broers en zusters waaraan allen later met innige dankbaarheid zouden denken.

De komst van Michael was nochtans aanleiding tot een kleine poging tot opstand van de allerjongsten. Niet van Nicolaas en van Ilja, die voor officier studeerden bij de artillerie en de cavallerie, en die zich wel interesseerden voor de wijsbegeerte, welke Michael poogde hen door middel van tal van brieven in te gieten, doch die een hoge opvatting hadden van plicht. De jongeren evenwel, Paul, Alexander en Alexis, die in Twer school gingen en daar waren samengebracht onder de hoede van een aan de familie trouwe bediende, terwijl grootmoeder Poltoratsky toezicht hield, wilden dat Michael hen zou bezoeken, omdat zij toch geen kinderen meer waren. Midden in de zomer ging Michael naar Twer, en wekte vooral bij Alexander geestdrift voor

Fichte. Tijdens de vakantie thuis hadden ze over de wijsbegeerte trouwens meer gehoord dan zij konden verstaan. Alexander was evenzeer geroerd als zijn zusters. „Hoe meer wij Michael leren kennen, hoe meer wij begrijpen, hoe onmisbaar hij voor ons is. Hij heeft ons hoog opgeheven uit onze vroegere geestestoestand, en voor het eerst hebben wij de vreugde gesmaakt van een geluk, dat ons voordien onbekend was. Wederzijdse openhartigheid verenigt ons meer dan ooit, zodat wij als één lichaam zijn, waarvan elk lid het andere steunt. Nu eerst begrijpen wij pas de grootste roeping van de mens. . .”

Toch had de filosofie van Fichte en de verheerlijking van het Ik niet slechts goeds volbracht. Zij had ook het gevoel voor maat in deze kinderen vernietigd. Niets liever wensten zij dan met Michael naar Moskou te gaan. Toen de vader weigerde, bestelden zij in de maand October in Twer een rijtuig, laadden daarop hun bagage, en verzochten de voerman naar Premoekjino te rijden. Daar zij echter geen geld bezaten, aarzelde de koetsier. De oude bediende snelde naar buiten, waarschuwde grootmama en wist te verkrijgen, dat de drie jongens in huis terug keerden. Grootmama berispte hen moederlijk, doch schreef een brief aan Michael, waarin zij hem beschuldigde, de geest van verzet in zijn broers te hebben aangekweekt tot hun verderf. Te Premoekjino heerste verslagenheid over het feit, dat de drie broertjes de weg van Michael schenen op te gaan, en van geregelde studie niets wilden weten. Zelfs de zusters vonden, dat Michael's privilege zich niet uitstreckte tot allen. Ze wisten Michael te bewerken, de kinderen op hun plicht te wijzen. Inderdaad stond ook hij op het standpunt, dat niet iedere Bakoenin een wijsgeer moest worden. En hij schreef aan de broertjes een vermanende brief.

„Ik sprak jullie van morele vrijheid, van die vrijheid welke bestaat in het uitroeien door geestelijke inspanning van alle slechte eigenschappen en voornemens. Maar jullie hebben gedacht aan een andere vrijheid, welke jullie leeftijd, jullie studies en jullie beperkte middelen thans buiten jullie bereik brengen.

Verdrievoudig je ijver en bereid elke schoolles goed voor. En spreek niet meer tegen Jan en alleman over de rechten van de mens. . .”

Vader Alexander besloot echter, voorbeeldig te werk te gaan. Hij nodigde zijn verlaten schoonzoon Djakow, desondanks een voorbeeld van familietrouw, uit, de jongens te bezoeken en hen, desnoods aan den lijve te straffen. Toen de zusters en Michael dat vernamen, woedde er een storm in Premoekjino. Drie Bakoenins, die door een vreemde — zelfs Warwara dacht zo over haar man — zouden worden getuchtigd. De familie-eer gedoogde geen enkel ingrijpen van de zijde van Djakow. Warwara maakte haar man dit besluit bekend. Deze echter, die de oude Alexander ter wille wilde zijn, bezocht de drie jongens, wist hen volkomen te winnen, nam hen mede naar zijn landgoed, en overtuigde de kinderen. Het was Paul, die bekende: „Ik had bij Schiller gelezen: Alle anderen *moeten*. Maar de mens schept en *wil*. . . Maar nu heb ik de noodzaak ingezien om me te onderwerpen. Er zijn gevallen, je hebt gelijk, dat een mens *moet*. . .” En zo ook schreef hij het aan Michael. Voor het eerst scheen het Michael toe, dat de realiteit een overwinning had behaald op Fichte.

X

BJELINSKY

In de herfst kwam Bjelinsky aan in Premoekjino, en zijn roep ging hem vooraf. Hoewel hij niet van adel was, noch tot de landheren behoorde, geen Duits kende of Engels, hadden zijn artikelen in de „Telescoop” sterk de aandacht getrokken. Nu was hij gewonnen voor Fichte. Hij drukte het geleerd en toch duidelijk uit, wat hij in de Duitse wijsgeer meende te vinden: „Wat iedereen in de mensheid liefheeft is de toekomstige ontwikkeling van zijn eigen bewustzijn.” En lyrisch: „In de verte, achter de

heuvelen, verschijnt de horizon met de avondhemel, stralend en gloeiend met de pijlen der ondergaande zon, en de ziel droomt, dat zij in de plechtige stilte het mysterie der eeuwigheid aanschouwt, dat zij een nieuwe aarde en een nieuwe hemel ziet."

Bjelinsky's bewondering voor Michael was groot. Later schreef hij hem, hoe hij zijn vriend had gewaardeerd: „Jij richtte mij uit de dood weer op, niet door je nieuwe vertroostende denkbeelden, maar door me naar Premoekjino te brengen. Mijn ziel werd zachter, mijn bitterheid verdween, en zij werd vatbaar voor heilzame indrukken en genezende waarheden. De harmonie van Premoekjino droeg niet alleen bij tot mijn wederopstanding. Zij was er de oorzaak van. . ."

Indien Bjelinsky echter gewaagde van de innige eendracht, die hij op het landgoed vond, dan was dit door de meegaandheid van de oude Alexander, die niet de kracht meer had, zich te verzetten. Zelfs zijn kinderen moesten hem bij wijle doen sparen. Toen eens aan tafel het gesprek kwam op de Franse revolutie, welke de oude man toch zelf voor een deel had bijgewoond, verdedigde Bjelinsky de terreur der Jacobijnen en hij veronderstelde, dat er ook in Rusland eens hoofden zouden rollen. Hoewel de schier blinde gastheer uit beleefdheid zweeg, vond Michael het nodig, de indruk van zulk een ketterij weg te vagen door in de geest van zijn vader te spreken. Er waren echter ook werkelijke redenen voor Michael, om weerstand te bieden aan het realisme van zijn vriend, die niet van zijn stand was. Nimmer hadden de Bakoenins uit hun theorieën ook maar enige conclusie getrokken, welke maatschappelijk gevaarlijk kon heten. Dat de liefde, waarvan zij droomden, ook de bevrijding der slaven met zich zou moeten brengen, was niet in hen opgekomen. Dat zij zelf voorrechten zouden moeten prijs geven, waren hun absurde gevolgtrekkingen geweest. Bjelinsky, die tot een andere en rebelse klasse behoorde van intellectuelen, verscheurde een illusie. Hoewel Tatjana en Alexandra vooral door hem werden geboeid, gevoelden de ouderen, dat hij een sfeer

verbrak. Wel paste hier de verliefdheid van de jonge man voor Alexandra, wel was zijn geestdrift voor de wijsbegeerte en de kunst in overeenstemming met die der anderen. En toch werd Michael gemelijk in zijn bijzijn. Dat Bjelinsky overwicht won op zijn zusters gedoogde zijn trots niet. Soms werd hij onhebbelijk, en begon met zijn zusters in het Duits te spreken, dat Bjelinsky niet verstond.

Eerst later heeft Michael zich rekenschap durven geven van zijn jaloezie, die werd opgewekt door Tatjana's bewondering voor Bjelinsky: „Ik weet niet, hoe mijn gevoelens voor Tatjana onder woorden te brengen. Ik weet alleen, dat zij tot jaloezie verwerden, en dat deze mijn ziel verteerde. Zij verwoestte mijn innerlijk. Oh, indien je wist, indien je kon begrijpen, welke vreselijke vernederingen ik onderging, hoe ik mijn eigen demoralisatie en onmacht gevoelde. Ik, die me van een zo hoge taak bewust was geweest, een zo verheven roeping, ik bukte voor een lage, onwaardige hartstocht, die mijn wezen veroverde, zodat ik zijn slaaf werd en geen kracht had me te bevrijden. Ik werd een voorwerp van medelijden voor mijn zusters en voor jou. Het was een hel, een hel met al haar martelingen. . .”

Zo groot was de behoefte dezer jonge mensen, hun hart uit te storten, dat Michael deze brief aan Bjelinsky zond, die nimmer had begrepen, waarom Michael nors en onaangenaam kon zijn. Deze echter vond wellicht meer aanleiding dan oorzaak voor zijn onlustgevoelens in de aanwezigheid van Bjelinsky. De zomer van 1836 was het einde van een droom. Voor het laatst waren allen gemeenzaam geweest in het zoeken van waarheid en schoonheid, van het opgaan in een illusie. Toen Bjelinsky en kort na hem Michael, het huis hadden verlaten, was de warme morgenstemming en de midzomerdroom voorbij. Ljoebow was ziek van verdriet en van zwakte. Stankewitsj schreef haar niet eenmaal. Wat beduidde het, dat Michael haar bezwoer, dat Stankewitsj's liefde heilig was en verheven? Dat een hogere mens in hem sprak? Dat de liefde voor Ljoebow het individuele leven van deze man ge-

heel had veranderd in het leven van het absolute zelf? Wat kon Michael weten van werkelijke verliefdheid en zinlijke verlangens van een jonge vrouw?

Stankewitsj was teruggekeerd uit de Kaukasus, doch slechts om te overleggen met zijn vader en broer. Zij besloten dat zijn zwakke gezondheid niet toeliet, dat hij trouwbeloften deed. De volgende zomer zou hij naar Karlsbad gaan. Waarom zou hij Ljoebow niet huwen, opdat zij met hem kon meegaan en hem kon bijstaan? Niemand beantwoordde deze uiting van een hijgend verlangen. Michael's oudste zuster zou sterven, zodra haar droom ten einde was.

XI

WARWARA

Warwara vermeed het, tot Ljoebow te spreken over Stankewitsj. Zij wilde een wonde niet openrijten. En veel meer: ze gevoelde zich schuldig. Ze wist, dat zij van Stankewitsj hield. Eenmaal, in het voorjaar van 1837, had zij gepoogd, zich met Djakow te verzoenen. Was zij het zelf, of was het Michael, die het onmogelijk maakte? Ze wist, dat zij zelf in haar diepste wezen Djakow haatte, en daarom zo gaarne gehoor had gegeven aan Michael's verwijten. „Warwara, afzien van liefde is een misdaad. En jij staat op het punt, die te bedrijven. Je zou je zelf afscheiden van waarachtig menselijk leven door je te verzoenen met een bruit. Zeg mij, wat ik moet doen om je te overtuigen, dat ik gelijk heb. Er is niets, lieve Warwara, dat ik niet zou willen doen, niets waarvoor ik zou terugdeinzen. Je weet niet, hoe ik je liefheb, en wat ik voor je zou willen doen als je naar mij luistert. In Gods naam, Warwara, gooi je zelf niet weg. . .”

Warwara wist nu, dat zij niet zo gevoelig meer was voor Michael's uitbundigheden. Zij wilde pogen, haar man op te voeden in haar eigen idealen. Djakow kwam naar Premoekjino, hij

gedroeg zich als een gentleman, maar het was duidelijk, dat hij de volgens Michael „dierlijke” opvatting koesterde, dat de vrouw een wezen was om mee te slapen in hetzelfde bed. Toen Warwara weigerde, berustte haar echtgenoot in haar vertrek naar het buitenland, in naam terwille van de gezondheid van hun kind. Zodra Michael hoorde van haar plannen, wilde hij haar vergezellen. Stankewitsj vertoefde sinds de zomer in het buitenland. Zonder dralen schreef Michael hem en verzocht hem het reisgeld te lenen. Toen vader Alexander daarvan hoorde, werd hij somber gestemd, achterdochtig jegens zoon en dochter beide, die een complot smeedden, om uit te wijken naar den vreemde. Maar de twee duizend roebel die Stankewitsj aan Michael zond, had deze nodig om een deel van zijn schulden te betalen in Moskou.

De brief van Stankewitsj uit Berlijn bevatte echter meer dan een chèque: een geestdriftige brief over een nieuwe ontdekking: Hegel. Met Bjelinsky verdiepte Michael zich nu in het idealisme van de Duitse wijsgeer. Indien aan de wereld de redelijke idee ten grondslag lag, dan moest al het werkelijke redelijk, al het redelijke werkelijk zijn. Dan moesten realiteit en idealiteit verzoend zijn. Dan moest de wereld volmaakt zijn, zoals zij was. Een betere was niet denkbaar, ook al scheen zij onredelijk. Ook de onredelijkheid was in het redelijke begrepen, want hoe zou dit zichzelf kunnen kennen zonder zijn tegenstelling?

Bjelinsky en Michael waren verzoend. „Nooit ondervond ik van jou zoveel liefde, zoveel adel van karakter, zo'n ruimheid van geest, zulk een poëzie, zulk een edelmoedigheid in je hele persoonlijkheid, uiterlijk en innerlijk, als in die tijd. De herinnering zal immer in mijn hart leven, en in die zin zul je altijd voor me bestaan,” zo bekende Bjelinsky hem later.

Een onbeduidend incident deed de verhoudingen verkoelen. Een nieuwe kameraad, Katkow, was geneigd, meer partij te kiezen voor Bjelinsky dan voor Michael, indien er meningsverschillen bestonden. Michael nam Bjelinsky kwalijk, dat deze

Katkow de hand boven het hoofd hield. Opnieuw woedde de jaloezie in Michael's hart, toen de uitgever van de Moskouse „Waarnemer” aan Bjelinsky opdroeg, zijn krant te redigeren. Eenmaal werkte Bakoenin er aan mede: hij vertaalde enige voorlezingen van Hegel. Maar hij ontdekte, hoe hij zijn romantisch verleden verloochende. Aan zijn zusters zette hij uiteen, dat Fichte's „Ego” alle objectiviteit had verstoord, alle realiteit, en dat zijn leer had geleid tot egoïstische zelf-aanschouwing. Het was nodig terug te keren tot de werkelijkheid. „Ik zie het nu in: het geluk ligt niet in de verbeelding, niet in het abstracte dromen, maar in de levende realiteit. Opstand tegen de werkelijkheid is in zichzelf de bron des levens doden.” Hij sprak van de „schone Russische werkelijkheid” en hoewel hij niet dacht aan politieke consequenties scheen de rebel een conservatief te zijn geworden.

Zijn zusters verweten het hem niet. De droom was ten einde, voor allen. Maar er lag voor Michael, immer zo trots, een vernedering in, te bekennen, dat hij had gedwaald. En had hij inderdaad gedwaald? Hij ging twijfelen, of de werkelijkheid inderdaad redelijk was, poogde Bjelinsky over te halen, niet langer de „Waarnemer” te leiden in de voorgestelde lijn, omdat hij evenals de andere jongeren toch te weinig vast in zijn schoenen stond. Bjelinsky weigerde, zijn positie prijs te geven. Hij had, mede door Michael zelf, een groot gevoel van eigenwaarde ontwikkeld. Van leerling voelde hij zich gelijke, wellicht meester geworden. „Je eigendunk heeft me niet tot je gevoerd,” schreef Bjelinsky zijn vriend, „zij beviel me nooit. Maar het kokende leven, je onrustige geest, je felle streven naar waarheid, voor een deel ook de ideale verhoudingen tot je broers en zusters hebben me voor je ingenomen. Je was voor mij een belangwekkende en heerlijke verschijning. Nu ben je in mijn ogen alleen de uitdrukking van een chaotisch woeden der elementen. Je „Ik” streeft er naar, zich uit te breiden in reusachtige vormen. Deze ontwikkeling in je ziel moet je pijn doen. Want daarin

voltrekt zich de onmacht om te scheppen, de onmogelijkheid om vruchtbaar te zijn."

Het was een smartelijke belediging. En hoe diep voelde Michael de slag. Alexandra Beyer had hem haar liefde bekend, en hij was onmachtig geweest, die te beantwoorden. Onmachtig om vruchtbaar te zijn. Impotent. De krachtige platonische binding aan zijn zusters, zijn nauwelijks gesublimeerde hartstocht voor Tatjana beletten hem, onbevangen lief te hebben. Al zijn driften moesten zich uiten in zijn liefde voor het denken en het betogen. En was ook daarin zijn taak die van de vernietiging? Kon dan de verwoesting ook niet scheppen? Was dan het verdelgen niet even redelijk en even werkelijk als het voortbrengen?

Een nieuwe vriend, Wassili Botkin, kon het verlies der oude genegenheid niet vergoeden. Botkin was de zoon van een rijk theehandelaar. Hij had gereisd in gans Europa, en was een kenner bij uitnemendheid van letterkunde en muziek. Hij was rijk, en Michael leefde enige tijd op zijn kosten. Maar de jongen beviel hem niet, evenmin als Katkow. Toen het in Mei 1838 vaststond, dat Warwara zou vertrekken, verliet Michael Moskou, om afscheid te nemen van zijn zuster. Djakow zou zijn vrouw wegbrengen tot Sint Petersburg, en Michael zou achterblijven. Hij bleef ook, toen zijn moeder met Tatjana en Alexandra naar Moskou ging, waar zij opnieuw Bjelinsky ontmoetten, en hem uitnodigden, mee terug te gaan naar Premoekjino. Botkin vergezelde hen. Er was geen vrede, er was slechts een wapenstilstand. Over alles hing bovendien de schaduw van Ljoebow's naderende dood en de afwezigheid van Warwara, die in Berlijn Stankewitsj had ontmoet, wat voor Ljoebow verborgen werd gehouden, om haar niet nog meer te doen lijden.

Toen Bjelinsky met zijn vriend was vertrokken, schreef hij aan Michael een wrede brief, welke misschien alleen intieme vrienden geheel begrepen. Michael had, zo schreef Bjelinsky, alleen geleefd in theorie, en buiten het leven zelf. Abstracte gedachten hadden de levende realiteit vervangen: „In feite heb je

nooit geleefd, je weet niet, wat iedere man weet, al is hij nooit op school geweest. Je kent niet de daad des levens, welke een mysterie is, zelfs apart van het gevoel van liefde. . .” Dan schreef Bjelinsky over Michael’s zusters, en over wat deze aan hen had misdaan: „Je leidde hen in het rijk der gedachten in, en gaf hun een nieuw leven. Maar ik heb alle reden om te denken, dat zij alles hadden willen doen, om er aan te ontkomen. Vóór jij hun de belangrijkheid van het abstracte denken leerde, hadden zij daaraan geen behoefte, omdat zij eenvoudig bereid waren zich, geleid door haar natuurlijke gevoelens, te onderwerpen aan wat de voorzienigheid voor haar had bestemd. Dit laatste bevalt me beter.” Bjelinsky vervolgde, dat de zusters slechts twee magische woorden kenden: „Michael zegt”, en hij hoopte, dat zij eens die mantel van andermans geleerdheid zouden afwerpen en terug zouden keren tot haar zo beminlijke eenvoud.

Michael was woedend. Hij verbood Alexandra, en liet zelfs zijn vader verbieden, om Bjelinsky nog te ontmoeten. Alleen de dood van Ljoebow, twee jaar nadat zij Stankewitsj had ontmoet, en zonder deze in al die maanden te hebben weergezien, temperde Michael’s hartstochten. Na de volkomen breuk zond Bjelinsky een verslag van het gebeurde aan Stankewitsj, en over Michael het volgende:

„Een wonderlijk mens, een diepe, primitieve, onverschrokken natuur. Dit kan niemand ontkennen. Maar zijn verzoeken, zijn kinderlijkheid, zijn gebrek aan scrupules en aan plichtsgevoel, zijn onoprechtheid, zij maken vriendschap met hem onmogelijk. Hij bemint ideeën, geen mensen. Hij wil met zijn persoonlijkheid overheersen, niet liefhebben. . .”

XII

ROEP VAN BERLIJN

In de winter van 1838-'39 kwam Michael thuis, om ernstig te

studeren en zich tevens te wijden aan de papierfabriek van zijn vader. Zijn belangstelling voor financiële problemen was niet onbegrijpelijk, noch zijn dorst naar kennis: hij wilde naar het buitenland, weg uit het harde Rusland dat hem niet begreep, en waar hij niets kon ondernemen, weg uit dit milieu, waar de dromen van zijn jeugd waren gestorven.

Bij zijn studies deed hij een nieuwe ontdekking, die hem nog vuriger naar Berlijn deed verlangen: hij las Strauss' „Leven van Jezus", waarmee Botkin hem in kennis had gebracht. Er waren dus twee stromingen in de Hegeliaanse wijsbegeerte: één welke de werkelijkheid redelijk achtte, de conservatieve, de andere, die de nadruk legde op het feit, dat al het bestaande was gedoemd te vergaan. Strauss had het evangelie willen zien als een symbool, waarvan de zin nu eerst werd begrepen. Zo hief de rede langzaam de traditie op.

Michael begon niet slechts een nieuwe wereld, doch ook zich zelf te ontdekken. „Ik kan niet langer preken tot anderen," zei hij tot Tatjana. „Ik heb nu zelf ontwikkeling nodig. Terwijl ik anderen onderrichtte, is een leger van vijanden in mijn ziel binnengeslopen. Ik moet ze nu uitdrijven. . ."

Eerst in de zomer van 1839 trok hij naar Sint Petersburg, waar zijn broer Nicolaas studeerde. Hij verbleef er bij de oude Nicolaas Moerawjew, maar de drie zusters waren niet meer thuis. Bij Sergei Moerawjew. Hij aanvaardde van Botkin, die zijn zuster Alexandra had leren kennen, vier duizend roebel om zijn schulden te betalen, maar toen zijn vader vernam, dat Botkin poogde de liefde te winnen van Alexandra, verdacht hij Michael ervan, dat deze de twee jonge mensen had samengebracht, omdat hij van Botkin het geld verwachtte voor zijn buitenlandse reis. Vol verontwaardiging werkte Michael er nu toe mede, Alexandra van Botkin verre te houden. Maar hij begon zich meer dan ooit eenzaam te voelen. De winter bracht hij door in Moskou, waar hij Alexander Herzen en Ogarjew aantrof, die verlof hadden ontvangen hun verbanningsoorden te verlaten. Nog eenmaal

leefde Bakoenin op. Met Herzen wisselde hij van gedachten over Hegel, hij bezocht de recepties bij de rijke Ogarjews en de oudejaarsavond bracht hij door bij Botkin. Hij dronk er negen glazen champagne en gevoelde zich vrolijk worden. Toen hij warm en uitbundig werd, sprak hij over Ogarjew's vrouw, Maria. Hij vertelde, dat hij eens een bezoek had gebracht aan Ogarjew, en dat hij toen diens vrouw had aangetroffen met Katkow, in een nauwelijks fatsoenlijke kledij. Er ontstond een stilte, en de vrienden praatten er over heen. Maar de volgende dag wisten allen het, die de Ogarjews kenden. Ogarjew zelf gedroeg zich als een gentleman: hij ontkende volstrekt, dat zijn vrouw schuldig was. Katkow schreef een brief om dit te bevestigen, en beiden keerden zich tegen Bakoenin, „dat lange reptiel”.

Kort na Nieuwjaar was het Michael zwaar te moede. Hij was zo droefgeestig, dat hij al zijn zelfvertrouwen had verloren. Hij had nog slechts één verlangen: Rusland te verlaten. Alleen Stankewitsj kon hij nog vragen, hem te helpen.

„Heel mijn leven,” zo schreef hij, „al mijn deugd bestond in een soort van abstracte geestelijke kracht, en die kracht is gebroken op de geestloze banaliteiten van het leven van elke dag, heeft schipbreuk geleden in familietwisten, ruzies met vrienden, en misschien ook door mijn eigen onbekwaamheid. Nog leeft in mij voort de oude sterke behoefte, die alles overschaduwde, om te weten, dorst naar levende kennis die ongestild is ondanks mijn arme ijverige pogingen. Al mijn kennis is beperkt tot de wetenschap, dat ik niets weet: een noodzakelijk voorspel tot ware kennis, maar een droevig en ondankbaar stadium voor wie veroordeeld is, het niet te overwinnen.”

Slechts één ding kon hem, Michael, bevrijden uit deze toestand: een reis naar Berlijn, om zijn geest te dopen in het water van de wijsbegeerte. In Maart verzocht hij zijn vader, het mogelijk te maken, dat hij in Berlijn ging studeren, opdat hij terug kon keren als een professor in de wijsbegeerte en een leerstoel in Moskou zou kunnen bekleden. Drie jaar zou hij nodig hebben,

en elk jaar twee duizend roebel, vijftien honderd desnoods. Daarna zou hij nimmer iemand lastig vallen met verzoeken om geld.

Zijn vader vreesde, dat Michael als een tweede Don Quichot nu weer verliefd was op een andere Dulcinea, maar hij stemde met het plan in, al zat hij slecht bij kas. Voor vijftien honderd roebel zou hij wellicht jaarlijks kunnen zorgen. „Een breed pad, een nieuw leven ligt er voor mij,” juichte Michael. „Binnen enige jaren zal ik als een nieuw mens terug keren, een ware broeder en vriend, en jullie liefde waardig.” Maar hij wilde geen risico's lopen, en vroeg Herzen, of deze hem binnen drie jaren geen vijf duizend roebel kon verschaffen. Edelmoedig zegde Herzen hem er duizend toe.

Aan Stankewitsj kon hij niet meer schrijven. Toen deze Warwara in Duitsland had verlaten, had zij in Napels plotseling bericht ontvangen, dat de jonge man haar ook daar zou bezoeken. Doch in Rome werd hij ernstig ziek. Warwara snelde naar hem toe. In een brief sprak zij al haar angst en liefde voor hem uit. Misschien was hij veroordeeld te sterven, zoals Ljoebow. Michael had haar nog geschreven, dat hij blij was dat zij elkander in Rome hadden gevonden: de enige man en enige vrouw in de volle zin des woords, zo zeide hij. Hij hoopte, dat het hun gelukken zou, spoedig naar Como te gaan, waar Stankewitsj op genezing hoopte. „Wees gelukkig, mijn liefste vrienden.”

XIII

VAARWEL

Voor zijn vertrek bezocht Michael nog Premoekjino. De appel- en kersenbomen lieten hun bloesems vallen. Voor het eerst sinds 1836 heerste er vrede en harmonie in het huis. Nu Michael de banden zou verbreken, wilden zijn ouders, dat het afscheid waardig zou zijn. Ljoebow was overleden. Warwara toefde in het bui-

tenland, maar de overigen kwamen hem begroeten en waren tezamen in het oude nest. Natalie en Alexandra Beyer schreven afscheidsbrieven, betreurden, dat zij niet hadden kunnen komen.

Zijn broers en zusters brachten hem tot Kozitsino. Daar nam hij afscheid van Tatjana en Alexandra. In Torzjok gingen ook zijn broers. Alleen reisde Michael verder, naar Twer, en drie dagen voor zijn boot afvoer bereikte hij Sint Petersburg.

De laatste dagen in Rusland waren wreed en bewogen. Toen hij van Bjelinsky, die hier vertoefde, afscheid wilde nemen, trof hij bij hem Katkow, die hem ironisch bedankte voor zijn bemoeienissen inzake Maria Ogarjew, die hij, Michael, immers in Katkow's armen zou hebben gezien.

„Je hebt mijn naam te schande gemaakt. Je bent een ploert. Eunuch. . .”

Michael rees op als door een electrische vonk getroffen. Hij greep zijn wandelstok en sloeg wild in het rond, doch kon niet verhinderen, dat Katkow hem enkele malen in het gezicht sloeg.

Bjelinsky poogde hen te scheiden, en dit gelukte eerst, nadat zij beiden elkaar hadden uitgedaagd tot een duel op pistolen. Maar des avonds liet Michael door Bjelinsky aan Katkow berichten, dat hij zijn eer niet zodanig bezoedeld achtte, dat hij zijn doel en taak in gevaar wilde brengen, door zijn leven zelf in de waagschaal te stellen, alleen om een scheldwoord. Voor de vorm beriep hij zich nog op de Russische wétten, die het duel streng verboden, zodat eventueel Berlijn een geschikter plaats zou zijn. . .

Die nacht schreef Bakoenin de afscheidsbrief aan de zijnen, aan zijn broers en zusters. Aan Nicolaas verzocht hij, zijn plaats als oudste zoon in te nemen. Hij was een ogenblik bevreesd, dat Nicolaas onder de invloed zou komen van Bjelinsky of Botkin: „Houd gesloten en flink vast aan onze eigen kleine kring, en bedenk, dat geen vreemden die ooit kunnen vervangen. Bjelinsky is een goede man, maar niet een van de onzen, geen man van onze soort. Wees een vriend en beschermer van onze zusters,

leer hen en leer van hen. Van anderen te leren is het beste in de wereld."

Zijn tederste woorden waren voor Tatjana: „Lieve, mooie Tatjana, vaarwel, mijn liefste, heilige vriendin. Wees gelukkig, zo veel je kan, en onthoud mij nimmer je liefde. Zij is voor mij onmisbaarder dan de mijne voor jou. Schrijf dikwijls: alles wat je overkomt, moet ik weten, hoe klein het ook is. . ."

Alleen Alexander Herzen begeleidde hem die ochtend naar de boot, die hem naar het zeeschip te Kroonstadt zou brengen. Toen het vaartuig de ankers lichtte, stak een storm op, zo hevig, dat de wateren van de Newa zwaar golfd en de boot terug wierpen naar de kade. Herzen wachtte, totdat Michael opnieuw afvoer, en ze wierpen elkander nog enige laatste woorden toe, die dreigden te vervliegen in de orkaan. In een striemende regen zeide een eenzaam man, weggedoken in een zwarte jas, zijn vaderland vaarwel.

Alexander Herzen had Michael nog enige versregels toegevoegd van Poesjkin over Sint Petersburg. Ze bleven lang in Bakoenin's gedachten. Dan herinnerde hij zich zijn jeugd, zijn liefde voor de dichtkunst, en terwijl de tranen uit zijn ogen sprongen, welden uit zijn hart, herinnering aan zijn kinderjaren, enkele strofen van Igors Lied:

„Jaroslawna's stem weerklinkt als het klaaglied van de koekoek. Zij weerklinkt bij het opgaan der zon. Ik wil als de koekoek stroomopwaarts vliegen. Ik wil mijn beverbonten mouwen dopen in de Kajala. Ik wil er mee wassen de wonden van mijn prins, de diepe wonden van mijn held. . . Jaroslawna weekt klaagt op de muren van Poetiwl. . ."

*Wohlauf, wohlauf, ueber Berg und Fluss
Dem Morgenwind entgegen.
Dem treuen Weib den letzten Kuss
Und dann zum treuen Degen!
Bis unsre Hand in Asche stiebt,
Soll sie vom Schwert nicht lassen:
Wir haben lang genug geliebt,
Und wollen endlich hassen. . .*

GEORG HERWEGH

TWEEDE HOOFDSTUK / STORMWIND

I

TOERGENJEW

In Lübeck schreef Michael Bakoenin voor het eerst aan zijn ouders, aan wie hij in zijn andere uit Sint Petersburg gezonden brieven nauwelijks aandacht had geschonken. Hij gevoelde zich bevrijd; de gedachte aan het vaderlijk gezag verstoorde zijn blijdschap niet meer. Een brief van Efremow uit Italië verduisterde nochtans zijn vreugde. Efremow had Stankewitsj en Warwara aangetroffen in Novi, een kleine plaats op de weg naar Como, en de toestand van Stankewitsj scheen hopeloos te zijn. In Berlijn kwam weldra van Warwara het bericht van Stankewitsj's dood.

„Hij is in mijn armen gestorven, als een dierbare vriend, meer nog: als de enige man die ik heb lief gehad. Erger misschien: als een kind, dat ik in de dood heb gewiegd, als iets van mij zelf, van mijn eigen diepste wezen.” Het was, alsof Michael een ogenblik het verdriet van zijn zuster zelf beleefde, en hij troostte zich slechts met de gedachte, dat zij naar Berlijn zou komen en dat hij haar helpen kon, haar leed te dragen. Maar dit medelijden was vluchtig als het leven zelf. Michael was niet geboren „om te lijden”, maar om te strijden.

Bij toeval ontmoette hij Iwan Toergénjew, die reeds twee jaren in Berlijn woonde. De jonge dandy, door zijn moeder eerst verwend en toen gehaat, omdat hij haar vergat in zijn snelle verliefdheid voor jonge vrouwen, had Stankewitsj gekend. Hij had hem eerst in Berlijn, daarna op een reis in Italië ontmoet. De dood van de jonge vriend deed beiden verwijlen in het nauwervlogen verleden. Maar dan riep Michael uit:

„Verleden! Er bestaat voor mij geen verleden. Alleen de toekomst, een wakkere vogel die opvliegt en de herinnering aan de schimmen van de nacht wegvaagt.”

Toergénjew glimlachte. Voor hem bestond slechts éne werkelijkheid: die van het heden, van de frisse borsten van gezonde vrouwen, de zijdige dijen van spartelende deernen. Maar in de romantische geestdrift trok hem iets aan: de drang naar gevaar; en Bakoenin was voor hem die wilde drift. Toen hij Michael sprak van Hegel, wiens wijsbegeerte hij had bestudeerd, scheen het hem, of ongekende vergezichten zich openden, zo vol vuur en lyrisch uitte Bakoenin zijn bewondering voor de geniale Duitser, de denker, die wording en verwording had geschetst als twee zijden van ene eeuwige beweging, die dynamisch scheen in zijn dialektiek. Eens, toen zij samen uren hadden gediscussieerd, en Toergénjew met electriciteit geladen scheen onder de hypnotische overtuigingskracht van Michael, nam hij na diens vertrek het deel van zijn encyclopaedie, dat een artikel bevatte over Hegel, en hij schreef daarin:

„Stankewitsj bracht ons bijeen. Zijn dood verbond ons, geen dood zal ons scheiden. Hoe zeer ik Michael bemin, ik kan het niet zeggen. Mijn gevoelens zijn als brede en diepe golven, en woorden zijn niet bij machte, ze te beschrijven. Stankewitsj stierf op 24 Juni. Ik ontmoette Bakoenin op 20 Juli. Van al wat verleden is, wil ik niets onthouden dan dit. . .”

Zij wandelden samen „Unter den Linden”, zij zaten uren in de café's met hun vrienden te redetwisten over de wijsbegeerte, en wanneer Michael te kwistig zijn toelage had verspild, was het Toergénjew, die hem bijstond. Eens, op een avond, verdiepte hij zich in de vraag, of Michael een Hamlet was of een Don Quichot. Alle mensen waren onder te brengen in een van de beide klassen. Stankewitsj bijvoorbeeld was een Hamlet, hij zelf ook, maar Michael zou misschien een Don Quichot kunnen worden.

„Hamlet, dat is de analyse, het egoïsme, de man zonder geloof. Hij leeft geheel voor zichzelf. Doch in zichzelf geloven, zelfs dat kan de egoïst niet. Wij kunnen slechts geloven in iets hogers dan wij zijn. Zo twijfelt hij, zelfs aan zijn eigen twijfel,

ziet in zijn Ik ook alleen een vergankelijke verschijning, slechts de ontkenning van het absolute. Zeker, daarin schuilt ook een vernietigende kracht, zoals in het vuur, dat zichzelf verteert. Het vernielt en schept. Maar hoe dicht liggen bijeen, wat behouden en wat opgeheven moet worden! Tenslotte vernielt de twijfel alles. . .”

„Kan wie twijfelt dan niet tot de daad komen? Hamlet doodt tenslotte.”

„Zeker, wanneer hij zelf is gedoemd onder te gaan. Maar zolang hij denkt, aarzelt hij. Want de daad eist drift en wil, het denken doodt ze. Lees zelf, wat Hamlet zegt:

„Zo maakt het peinzen lafaards van ons allen,
En wordt de frisse bloes van 't kloek besluit
Verziekt door 't onechte bleek van het mijmeren. . .”

„Waarom zou Don Quichot het tegendeel zijn van Hamlet?”

„Don Quichot leeft voor zijn ideaal, waarvoor hij bereid is, te lijden en zich te offeren. Hij leeft voor de strijd tegen de machten, die de mensheid vijandig zijn: de duivelen van de bozen. Hij is zelf onversaagd en geduldig, met schraal voedsel en arme kleren tevreden. Hij is van andere dingen vervuld. . .”

„Het schijnt een hoge eer, die je hem aandoet, Iwan. Maar Don Quichot vecht tegen windmolens. . .”

„Dat doet volgens de burger iedere idealist. Er zijn twee soorten van optimisten. Want Don Quichot is een optimist. Er zijn er zoals hij, die overal het kwaad zien, maar zeker zijn, dat zij zullen zegevieren. Zij hebben in de strijd een ver ideaal, een schone vrouw die zij dienen, een Dulcinéa. Doch de anderen zien het kwaad nergens, en daarom gevoelen zij zich rustig en blijmoedig. Zij hebben een illusie, en gaan met Dulcinéa naar bed. Wat ben jij?”

Michael lachte, eerst fijntjes, dan ietwat korzelig. Maar openhartig bekende hij:

„Je weet alles van me. Voor mij is een vrouw een idee. Ik ga niet met haar naar bed. . .”

II

BOHEMIENS

Nog diezelfde zomer kwam Warwara met haar kind naar Berlijn. Efremow vergezelde haar. Kort na haar dook ook Katkow op in de Duitse hoofdstad. Hij was conservatief gebleven en bestreed de linkse Hegelianen. De vrienden hadden hem in aanraking gebracht met een ontkenner bij uitnemendheid van alle waarden, die zich Max Stirner noemde. Het had Katkow behaagd, dat deze elke vorm van liberalisme en humanisme verwierp, en het socialisme honend een vorm van Christendom noemde. Alleen de macht was werkelijkheid. „Een handvol macht is meer dan een zakvol recht,” had hij smalend beweerd in de berookte herberg, waar rond de tafel zijn kameraden zijn wijsheid genoten. Maar toen Stirner zijn eigen macht, zijn eigen Ik tot het hoogste verklaarde, en noch God, noch staat, noch mensheid, noch moraal erkende, slechts het egoïsme tot maatstaf wilde nemen, werd Katkow huiverig over zulk een nihilisme. „Ik heb mijn zaak op niets gebouwd,” had Max Stirner gezegd, „behalve op mij zelf. Ieder is voor zichzelf het hoogste wezen, maar niemand bekent het zich. Wat doet God anders, dan zijn geluk, zijn macht, zich zelf nastreven? Wat zoekt de staat anders dan. . . zichzelf? Wat wil de mensheid dan, behalve de enkeling aan zich onderwerpen? Welnu, waarom zal Ik dan niet mij zelve zoeken?”

„Er was niets kwaads bekend van deze individualist,” dacht Katkow. „Hij drinkt bier in een kroeg, en hij schrijft een boek, en hij werkt voor anderen om zijn brood te verdienen. Misschien heeft hij een vrouw lief en een kind, en hebben zij meer macht over hem dan hij over anderen. Dan delft hij het onderspit met

zijn egoïsme, en dient uit liefde. Maar het is gevaarlijk, zo te spreken. Als een boer het hoort of een arbeider, of een slaaf in Rusland, zou het de maatschappij kunnen verstoren." En Katkow vermeed Max Stirner, om niet te worden herinnerd aan slaapstorende denkbeelden.

Toch was hij gaarne in de kring der jongeren, die hij bij Warwara, in haar appartementen op een derde verdieping, aantrof. Er stonden bloemen in de kozijnen, een kanarievogeltje zong soms zijn trillers, zij dronken Russische thee, lazen voor uit Byron's „Cain", dat boek van verzet tegen de vader, en zij debatteerden over de onsterfelijkheid, wanneer Warwara vol heimwee naar de tijd, dat Stankewitsj haar vergezelde, dacht aan zijn ziel en twijfelde, of er nog iets van hem zijn zou behalve de herinnering. Michael, om haar te troosten, trachtte de onsterfelijkheid te bewijzen van het Ik, van de geest. „Er moest iets zijn, dat bleef, indien de mens scheen te zijn gestorven," meende hij.

„Wat van Beethoven blijft, dat is zijn muziek, en dat is genoeg. Daarin leeft hij," zei Warwara.

Beethoven. . . Hij was nog immer de niet van zijn troon te stoten koning. Bij het horen van de Negende Symphonie huiverde Michael, als toen hij haar voor het eerst onderging met Natalie Beyer. Mozart? Misschien. Rossini? Niets. Schubert was mooi. Maar Beethoven was een reus. Vergeleken bij hem was al het andere ijdel.

Wanneer zij niet samen kwamen bij Warwara, dan ontmoeten zij elkaar bij Varnhagen von Ense, een gepensioneerd diplomaat, die het Congres van Wenen nog had meegemaakt, gezant van Pruisen was geweest in Württemberg, nu weduwnaar was, doch de nagedachtenis van zijn vrouw en haar werk diende en verdedigde de geest en de kunst van Rachel Levin. De eerste maal had Bakoenin de oude heer aangetroffen in bed. Michael had een groen vest aangedaan, om de diplomaat te behagen. En deze had beloofd, de jonge Russische edelman in kennis te bren-

gen met Goethe's liefde: met Bettina von Arnim. Inderdaad had hij haar ontmoet: zij was grijs en oud, het haar was sluik, de kledij slordig: de schim van een legende.

Het liefst nog zaten de jongelui, indien Warwara te zeer bezig was met haar kleine, bij Müller-Strübing, die zichzelf de Vergilius noemde in het Vagevuur, waarin de jongeren verkeerden. Journalist, kunstcriticus, pamflettist was Müller-Strübing tot vijf jaar gevangenis veroordeeld in zijn onstuimige jaren. Nu vergenoegde hij er zich mee, het zaad van het verzet te werpen in jonge harten. Onuitputtelijk geduldig was hij overigens voor jonge Russische aristocraten, die hun roebels met hem deelden en kwistig het geld van hun vaders in Berlijn rondstrooiden, beneveld schenen door wijsbegeerte en verzen, meer dan door het bier en de wijn die zij dronken.

Intussen wilde Michael niet ontrouw worden aan zijn doel. Hij zou doctor worden in de wijsbegeerte, was na een schitterend toelatingsexamen (sprak zijn diploma niet van een jonge student, die „Vir juvenis ornatissimus” was, een uitblinkende jongeling?) aanvaard als leerling van professor Werder. Alle dictaten schreef Michael over voor zijn broer Paul, die nog immer, hoe ver ook verwijderd, aan zijn jeugddromen trouw bleef.

„Wij hebben gisteravond Schelling gehuldigd,” schreef Michael hem. „Een fakkeloptocht van studenten en professoren trok langs zijn huis. Wij hebben hoera geroepen als echte Germanen. Ik vrees nog, mijn Frans te verleren. Maar de wetenschap spreekt heden Duits. Kom hierheen, als je enigszins kunt. Het is misschien jammer, dat je naar Berlijn moet komen, om te leren denken. Want de Duitsers zijn toch eigenlijk verschrikkelijke filisters. Als maar een tiende deel van wat zij in hun geest hebben ontwikkeld, zou overgaan in hun leven, zouden zij uitstekende lui zijn. Tot nu toe zijn zij helaas vooral belachelijk: een kruising tussen geest en bier. . .”

III

SCHULDIGE LIEFDE

Die avond was het gesprek gekomen op Calderón, de Spaanse schrijver, die de romantici in Duitsland zo innig hadden vereerd. Toergénjew had zijn „Devoción de la Cruz” gelezen.

„Het is een wild, hartstochtelijk drama,” zei hij. „Misschien dieper dan Hamlet, en vreselijker. Shakespeare zou dit niet hebben kunnen schrijven, want het is te huiveringwekkend. Luister: Eusebio, die zich wijdt aan misdaad en kwaad, doodt zijn broeder, omdat deze hem in de weg staat bij het veroveren van zijn zuster. Hij weet niet, dat Julia zijn zuster is, en daarom begeert hij haar. Zij beantwoordt zijn hartstocht op dezelfde wijze. Wanneer zij tenslotte bereid zijn, zich aan elkaar te geven, en Eusebio haar ontkleedt, ontdekt hij op haar borst een vlammend kruis, zoals hij ook zelf draagt. De bloedschande voltrekt zich alleen niet, omdat het kruis tussen hen beide staat, en hen scheidt.”

„Het kruis,” viel Katkow in, „is hier de maatschappelijke orde, symbool van de goede zeden en de moraal.”

„Jij bent een huichelaar,” viel Michael uit, die zich de liefdesgeschiedenis herinnerde tussen Katkow en Ogarjew's vrouw, en ondanks de herstellende vrede nog met bitterheid dacht aan het gevecht, dat hem het afscheid van zijn vaderland zo wreed had gemaakt.

„Jij erkent de orde, maar overtreedt haar.”

„Goed,” antwoordde Katkow. „Niet alle regelen gelden voor iedereen. Een edelman is geen slaaf. Maar de edelman, die boven de wet staat, moet die wet doen eerbiedigen.”

„Dus is er tweeërlei moraal?”

„Natuurlijk. De massa moet onderworpen zijn aan de wet. De vrije niet. Maar niet ieder kan vrij zijn. Daarom moet de

elite wel doen, wat zij wil, maar zij mag niet spreken, alsof zo iets geoorloofd was. . .”

„Ik zei, dat je een huichelaar was. . .”

„Is dat een argument? Moet de samenleving afzien van de mogelijkheid, dat een aristocratie haar leidt? Moeten wij met onze handen werken, in plaats van te denken en te overwegen? Een maatschappij van werkers alleen zou geestloos zijn, een mierenkolonie, een bijenkorf. Ik haat bijen en mieren, die maar één drift kennen: te zwoegen. Eeuwen lang blijft hun samenleving onveranderd. En dat niet alleen: eeuwenlang kent geen enkel wezen geluk of genot.”

„Goed. Maar als je dat anders wil, predik dan de mieren en bijen, dat een ander leven mogelijk is.”

„Pardon: indien zij niet meer vergaren en niet meer werken, wie zal dan de gemeenschap in stand houden? Om het een minderheid mogelijk te maken, te genieten, het leven op hoger plan te verheffen, te denken in niets-doen, moet de massa zwoegen. Zij moet geloven, dat dit haar hoogste roeping is. Wij moeten het ook geloven, ook al handelen wij anders. Of doen, alsof. . .”

„Wat heeft dat alles voor de duivel met Carderón te maken,” riep Toergénjew.

„Het kruis als talisman,” zei Katkow. „Zonder het kruis: de bloedschande.”

Er was een druk debat over liefde tussen broer en zuster, over Byron en Chateaubriand, over vriendschap tussen mannen die hoger stond dan sexuele banden tussen echtgenoten, over Plato, over de onbelangrijkheid van de driften en de verhevenheid van de kameraadschap. Michael sprak weinig. Het was, alsof Katkow hem plotseling weer het woord „Eunuch” in de hersenen had gehamerd. Toergénjew betoogde, dat een man iedere vrouw kon veroveren, met haar naar bed kon gaan, zonder geestelijk aan haar te zijn gebonden, en dat sexualiteit kameraadschap uitsloot. Liefde en haat lagen zo dicht bijeen, dat echte vriendschap nooit sexueel kon zijn.

„Wie een vrouw hoog acht, slaapt niet met haar. Huwelijk is prostitutie.”

De klanken drongen nauwelijks door tot Michael. Hij hoorde, maar hij verstond niet. Hij droomde van Premoekjino, van zijn zusters en broers, van Tatjana, zijn Dulcinéa. Zou hij een Don Quichot worden? Een idee dienen, geen gezin stichten, alleen heimwee hebben naar het schone en ware? Wellicht. . .

Paul moest komen. Dan zou hij hem leren, wat het leven moest zijn. Paul was verstrikt in de netten van Alexandra Beyer. Michael zou zijn vader schrijven, dat het beter was voor Paul, dat hij los kwam van die oudere vrouw, dat hij naar Berlijn moest reizen. Met Tatjana. Met Tatjana, zijn Dulcinéa. . . Toergénjew zou misschien wel het geld lenen voor Paul. Hij was rijk en gul. Dan kon vader de reis betalen voor Tatjana.

Ja, Paul moest komen. En jeugdherinneringen welden op, met verzen van Goethe: „Dahin, Dahin geht unser Weg! O Vater, lass uns ziehn. . .”

IV

DE LOKKENDE ROEP

Paul kwam naar Berlijn, maar zonder Tatjana. Hij reisde met Michael en Warwara naar Ems, naar Frankfurt, naar Dresden. Vandaar ging Michael alleen naar Berlijn terug, om zijn studie voort te zetten.

Toen vernam hij, in de winter van 1841, dat Toergénjew een bezoek had gebracht aan Premoekjino. Hij had zich charmant gedragen, met de jongste broertjes gespeeld, poppetjes voor hen getekend, hij, de afgod van Alexis en Alexander. En weldra was het uit de brieven van Tatjana voor Michael duidelijk: Tatjana was dodelijk verliefd op Toergénjew. Zij hadden uren gedwaald in de bossen en langs de oevers van de Osoega, in een zo innig

vertrouwde wereld van dingen en gedachten, één in hun romantische gevoelens. Tatjana was ouder, zeven en twintig jaar nu. Haar eens in dweperij afgeleide gevoelens zochten nu het enig werkelijke: de man. Toergénjew was een veroveraar. Toen hij naar Moskou was vertrokken, hoorde Tatjana van een schandaal: een knap naaistertje, dat bij Iwan's moeder in huis woonde, verwachtte een kind van hem. Tatjana dacht er niet aan, het hem te verwijten. Tenslotte was Iwan een man, een man op wie een vrouw trots kon zijn. Slechts met verachting dacht zij nog aan Michael's opvatting over de liefde, over het sublimeren, over het vergeestelijkte Ik. Leven was drift, en lust en geluk.

Tatjana, ontwaakt en gewekt door de lokkende roep van de liefde, reisde Iwan na, naar Moskou. Het was lente geworden. Slechts driemaal ontmoette zij Toergénjew. En zij begreep. Hij had haar niet lief, al was hij verliefd geweest. Hij vermeed haar, ontweek haar liefkozingen, wendde de blik af van haar hongerige ogen, die hunkerden naar een kus van zijn lippen.

Terug in Premoekjino, na deze wrede nederlaag, schreef Tatjana aan Iwan Toergénjew haar laatste brief.

„Ik haat je niet; ik heb je lief. Ik heb niet mezelf bemind, maar jou. Daarom ben ik niet gekwetst in mijn eigenliefde. Ik ben toch Michael nu dankbaar, dat hij me heeft geleerd, troost te zoeken in de verbeelding en in het denken. Of het mij helpen kan? Misschien niet meer. Maar ik wil geen eisen stellen en ben niet ijdel. Ik ben een vrouw, en geen kind meer. Indien mijn liefde je ongewenst is, ruk haar dan uit je hart. En vergeef mij mijn dwaze hoop. Vergeet ook, dat ik je deze winter heb gevraagd, Michael met geld te helpen. Misschien heb je mij ervan verdacht, dat ik de genegenheid, die je voor mij scheen te hebben, wilde uitbuiten ten bate van Michael. Ik schaam me, dat ik die veronderstelling uit, en ik schaam me ook, dat ik je heb lastig gevallen. Michael is mijn broer, en ik meende hem lief te hebben. Maar jij hebt me pas geleerd, wat liefhebben is, tot waanzinnigs toe verlangen naar een man als jij. Niets wil ik

voor je verbergen, want je hebt me wakker gemaakt, al was het niet om me gelukkig te maken. Misschien is zo het leven. Misschien is geluk een droom, en de werkelijkheid een droevig ontwaken. Vaarwel."

Toergénjew las de brief tweemaal. Hij voelde zich gestreeld en gelukkig, met een tikje melancholie, die een lustgevoel was. Hij zou nu het geld aan Michael sturen, juist nu, al hield zijn moeder hem verschrikkelijk kort na het avontuur met dat meisje. Michael had hem pas geschreven, dat hij Schelling studeerde en Ranke las. Hij was mistroostig, zo alleen in Berlijn, en had razende kiespijn. Warwara en Paul waren uit Dresden weer naar Rusland teruggekeerd, en Michael had hem, Toergénjew, pas een vlammende brief geschreven, om te verhinderen, dat Warwara naar bed zou gaan met die bruid van een Djakow, haar wettelijke echtgenoot nog wel. Toergénjew zou zich daar niet mee bemoeien. De Bakoenins waren gevaarlijke lieden, tenslotte, de vrouwen zowel als de mannen. Don Quichots. Maar het geld wilde hij naar Berlijn sturen. Toen zij er nog samen waren geweest, hadden zij beiden geklaagd over de ouwe lui, die te schriel waren. Michael had aan Alexis geschreven: „Zeg aan onze ouders, dat wij bezig zijn te leren van de lucht te leven, maar dat we de training nog niet hebben voltooid." Oorspronkelijke kerel, Bakoenin, maar gevaarlijk. Wat tot nu toe spel was, kon ernst worden. Uit de Faust had Michael geciteerd:

„Ich bin zu alt, om nur zu spielen,
Zu jung um ohne Wunsch zu sein."

Wat was dan zijn wens? Natalie Beyer had verteld, dat Michael soms kon kijken alsof hij de wereld wilde vernietigen. Het was beter, er van te genieten. Was er geen schoonheid, geen lust, geen liefde? De koning van Pruisen was een reactionnaire tyran. Berlijn was niet veilig voor jonge Russen, die tegen hun vaders waren opgestaan. Hij, Iwan Toergénjew, zou straks naar

Parijs gaan, de heerlijke stad van opera's en crinolines, van dichters en schrijvers. Hij wilde een schrijver worden, geen denker en geen politicus. Herzen en Ogarjew, dat waren kerels, die niet vervaard waren, maar toch mondaine, sceptische aristocraten, die het leven wisten te genieten. Er was iets huiveringwekkends aan Michael Bakoenin. Alsof hij een storm droeg in zijn hart. Maar hij, Iwan Toergénjew, had veel aan hem te danken.

Die roebels zou hij hem zeker zenden.

V

ECHO DER JEUGD

Op de derde November van het jaar 1842 schreef Michael een brief naar Premoekjino, van uit Dresden.

„Paul en Toergénjew zijn weg. Toen ik van hen afscheid nam, nam ik nogmaals, voor het laatst, afscheid van jullie, van Premoekjino, van Rusland, van mijn hele verleden. Paul was de laatste echo van een wereld, die me zo lief was. Nu is die echo verstomd. Niets blijft me nog van jullie. Vaarwel. Alleen vreemden omgeven mij, alleen vreemde talen hoor ik. De stem van huis, de taal van mijn land zwijgt. Ik wist nimmer, dat ik jullie zo lief had, dat ik zo aan jullie was verbonden. Terwijl ik schrijf, schrei ik als een kind. Het is laffe zwakheid. Maar ik zal niet proberen, het voor jullie te verbergen. Ik heb in zo lang niet mijn hart kunnen uitstorten. Het vertrek van Paul heeft me alle verhullingen doen wegrukken. Mijn hart leg ik voor jullie open. Nog eens en voor het laatst voel ik dat jullie een deel bent van mij zelf. En nu zeg ik jullie vaarwel. Ik weet, dat ik verder niets te verliezen heb. Dit zijn mijn laatste tranen.

Lieve Tatjana, hang mijn portret in je kamer, ik heb het voor jou laten maken. Misschien zal ik zo in je hart blijven leven. Misschien ben ik voor jullie al een schim geworden. Dit portret

en Paul's verhalen zullen me misschien weer voor jullie doen leven. Warwara kon dat niet doen. Zij kende me niet zo goed.

Herinner jullie je, hoe op een herfstavond wij ons verbeeldden gestalten te zien in een heg tussen Lopatino en Mytnits? Hoe een zwerm vogels overvloog? Nu ben ik in het land, waarheen de vogels van jullie weer teruggaan. Herinner jullie je onze wandelingen in de bossen van Mytnits? Hebben jullie deze zomer langs mijn paden gelopen? Wat is er gebeurd met mijn bomen? We staken daar een vuur aan, toen Ljoebow ziek was, en bijna stervend naar ons werd toe gedragen.

Toen ik weg ging, brak mijn hart. Het was droevig, onze arme eerlijke vader vaarwel te moeten zeggen, die ons geluk wilde maar ons leven verstoorde, omdat hij geen vertrouwen had in wat hij ons zelf had geleerd. Nu heeft hij mij uit zijn hart gebannen.

Weet jullie nog, hoe wij bij het vertrek allen naar Kozitsino gingen? Hoe wij afscheid namen in de avond? Voelden jullie, dat wij elkaar nooit zouden weerzien? Herinner jij je nog, Alexis, hoe wij toen met ons drieën, zonder onze zusters, toch nog verder gingen, en hoe de lijster zong in de bossen?

Maar een grote toekomst wacht mij. Mijn voorgevoel kan mij niet bedriegen. Ik kan slechts een klein deel vervullen van wat er leeft in mijn hart. Ik vraag niet méér van het leven, geen geluk, maar ik zal hard werken voor een heilige zaak. Een groot veld ligt voor mij braak, en mijn taak zal zwaar zijn. Toch, al ben ik nu nog bedroefd, dat verdriet zal voorbijgaan. Het verleden zal in mij sterven, ik zal weer sterk zijn, niets vrezen en voorwaarts rukken, het hoofd omhoog. Maar weet, dat ver over de grenzen er iemand leeft, die dorst naar jullie liefde, omdat hij nimmer meer een huis zal hebben dat het zijne zal zijn.

Vaarwel, en nogmaals: vaarwel. Nog eenmaal wuif ik jullie toe. Ik zal niet meer omzien."

REACTIE IN DUITSLAND

Toen Ludwig Feuerbach in 1841 zijn „Wesen des Christentums” publiceerte, werd het door hen, die reeds vertrouwd waren met de opvattingen van Strauss, met instemming en vreugde begroet. Dat de mens zich zijn Godsvoorstelling schiep naar eigen wezen en eigen verlangens, dat hij in de gestalte van Christus zichzelf had gebeeld, dat de mens zelf bron was van alle kracht en alle eigenschappen, die aan de Godheden werden toegekend, dat zonder zijn macht geen andere ter verlossing bestond, het was het evangelie van een nieuw humanisme.

„Wie dit boek heeft begrepen, staat als een koning op,” had Michael gezegd. „De mythe is de droom in ons. Maar de werkelijkheid vraagt geen dromers, doch hervormers. Wat redelijk is, moet werkelijkheid worden, wat in kiem in ons ligt, moet zich in daden ontplooien. . .”

Zo had hij betoogd in de kring der jong-Hegelianen, met vuur en overtuigende warmte. Al het nieuwe echter kon zich slechts baanbreken door de vormen van het oude, waarin het verstikt werd, te verscheuren. In Dresden had hij Arnold Ruge leren kennen, een vooruitstrevend journalist, die van zijn pen moest leven. In 1838 had deze de „Hallische Jahrbücher” uitgegeven, doch twee jaar later werd hem het verblijf in Pruisen ontzegd. Hij week uit naar Saksen, en in Dresden gaf hij nu zijn „Deutsche Jahrbücher” uit. Michael schepte er behagen in, hem „Papa Coligny” te noemen, naar Meyerbeer’s opera „De Hugenoten”, waaruit hij zo gaarne de woorden citeerde, nu volgens hem van toepassing op Ruge:

„Hij nam de degen in de hand,
En ijldde moedig tot de kamp.
Hij leve, vader Coligny. . .”

Ditmaal zou de medewerking van Bakoenin aan de uitgave van een zijner vrienden niet onopgemerkt voorbijgaan. Het was in October van het jaar 1842 dat de „Deutsche Jahrbücher” een studie publiceerde van de student in de wijsbegeerte „Jules Elysard”, over het thema: „Reactie in Duitsland”.

„Wat is het brandende probleem van de dag? Het is de verwerkelijking der vrijheid. Hier botsen reactie en democratie. De geschiedenis is een antithese tussen de bestaande orde en haar negatie: de revolutie. Democratie is nog idee, zij zal zich moeten verwerkelijken. Dit is niet mogelijk, zonder het bestaande te ontkennen, ja democratie is heden niet anders dan een negatie. Eerst wanneer zij heeft overwonnen, wordt zij positief. Dan zal zich een kwalitatieve vervorming voordoen, een nieuwe, levengevende openbaring, een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, een jonge en machtige wereld waarin alle onze huidige wan-klanken zullen versmelten in een synthese, een reine harmonie. Tot zolang zijn reactie en democratie doodsvijanden; geen compromis is tussen het positieve en negatieve mogelijk. De gematigden zijn erger dan de reactionnaires. De linkerzijde alleen zegt, dat twee en twee vier is. De rechterzijde, dat het zes is. Dat is dom. Maar de gematigden van het juiste midden zoeken zich te handhaven, door te beweren, dat twee en twee vijf is. Dat is belachelijk. Maar de reactionnaires worden reeds niet meer ernstig genomen, en alleen de opportunisten redden nog het regiem, omdat zij de vernietiging vrezen van een wereld, waaraan zij verknocht zijn, zonder het te durven bekennen.

Alle volkeren en alle mensen zijn vol van voorgevoelens. Ieder wiens organen niet zijn verlamd, ontwaart in bevende verwachting de nadering van de toekomst die het beslissende woord zal spreken. Zelfs in Rusland, in dat onbegrensde en met sneeuw bedekte keizerrijk, waarvan wij zo weinig weten, en dat misschien een zo grootse toekomst voor zich heeft, zelfs in Rusland vergaren zich de donkere orkaan-verkondigende wolken. Zwoel en drukkend is de hemel, zwaar van stormen zwanger.

En daarom roepen wij onze blinde broeders toe: Bekeer U, het koninkrijk Gods is nabij. Laat ons vertrouwen op de eeuwige geest die slechts vernietigt en verdelgt omdat hij de ondoorgrondelijke en immer scheppende bron is des levens. *De drift der vernietiging is een scheppende drift.*"

VII

GEORG HERWEGH

Het duurde enige maanden, voor het vooruitstrevende Europa wist, welk een vlammend artikel Ruge had durven opnemen in zijn tijdschrift. De socialisten staken de hoofden bijeen, want zij herkenden hun utopieën in de woorden, die aan de oproep tot bekering vooraf gingen: „Het volk,” zo hadden zij gelezen, „de arme klasse, die ongetwijfeld de meerderheid der mensen omvat, de klasse welker rechten men theoretisch erkend heeft, maar die tot heden door geboorte, omstandigheden, bezitloosheid en onwetendheid tot praktische slavernij veroordeeld is, deze klasse, die het eigenlijke volk vormt, neemt overal een dreigende houding aan en begint haar rechten op te eisen...”

Jules Elysard? Men glimlachte. Na korte tijd wist men te Moskou, dat Bakoenin de schrijver was. Herzen was verheugd, Bjelinsky, teruggekeerd tot zijn radicalisme, riep uit: „Michael en ik hebben God gezocht langs verschillende paden, maar wij ontmoeten elkaar in dezelfde tempel.” Ook wie zich ergerden beschouwden de bijdrage als een succes. Noch te Berlijn, noch te Moskou zouden de regeringen er onverschillig aan voorbij gaan. De socialistische passages in de hegeliaanse verhandeling duiden op een nieuw verworven inzicht. Inderdaad, Michael had Lamennais' „Politiek des volks” gelezen, en van de Duitser Stein het boek, dat hem inleidde in het Franse socialisme. Het aristocratische utopisme van Saint Simon, die socialisme en

christendom wilde verzoenen, de lustzoekende en zinlijke fantasieën van Fourier, die de gezinnen door falanxen wilde vervangen, het tegen de staat gekante socialisme van Proudhon, het feminisme van Leroux. Hier geen Duitse dromerij, hier Franse sociale critiek. Feuerbach had de mens tot het hoogste wezen verheven. Maar hij had nagelaten, zijn doel en bestemming te bepalen. De socialisten zouden dit doen. En hun centrum was Parijs.

Daar waren ook de twee Joodse Duitse dichters en strijdbare essayisten, Heine en Börne, democraten en vrijheidlievende politici. Heine's Saint-Simonisme, zo dichterlijk beleden in zijn „Reisebilder”, vol van herinneringen aan de Franse revolutie en aan Napoleon's haveloze legers die aan Europa het nieuwe evangelie der gelijkheid zouden hebben gebracht, waren een bron van verboden inspiratie, van geestdrift voor een nieuw Europa en een jong Duitsland. Bovendien herinnerde Bakoenin zich, dat hij en Toergénjew kennis hadden gemaakt met de jeugdige auteur van een bundel verzen, die in Zwitserland zes drukken had beleefd in twee jaar. De „Liederen van een levende” van Georg Herwegh waren een hartstochtelijke oproep tot politieke vrijheid, tot romantische strijd voor de Franse idealen, al werden die in Parijs nu zelf door Louis Philippe met voeten getreden. Caricaturen van Daumier, die zijn geestige en zelfs felle republikeinse campagne voerde, werden in Berlijn en Dresden gretig verzameld en ongewoon bewonderd. De dikbuikige gestalte des konings, niet zelden voorgesteld als een wandelende peer, als een gulzige Gargantua, als een schijnheilige tyran, had in Europa te midden der linksgezinde jongeren vermaardheid verworven. Dresden scheen Bakoenin een klein Parijs te zijn.

In zijn eenzaamheid zocht hij Georg Herwegh op. Zeker, een aristocraat was deze niet: zoon van een hotelhouder. Maar hij was knap en innemend, met zijn boeiende fijne ogen. Hij bewonderde dezelfde Fransen als Bakoenin, en ze lazen samen George Sand's „Consuelo”, dat pas was verschenen. Welk een vrouw!

Haar „Indiana” was vol van exotisch verlangen naar vrije liefde en feminisme, en in haar „Jacques” had zij de theorie verkondigd, dat de natuurdrijf der liefde in botsing moest komen met het huwelijk, dat toch niet anders was dan een sociaal contract. Welk een wereld van nieuwe denkbeelden en wilde verlangens. Zij zouden in de „Deutsche Bote”, waarvan Herwegh in Zwitserland het redacteurschap zou krijgen, worden vertolkt en verdedigd. . .

Doch Georg, die reeds beroemd was, en gaarne in de kringen der rijke burgerij vertoefde, waar de vrouwen dweepten met Frankrijk, met Heine en Rousseau, had meer veroverd dan zijn roem. In Berlijn was de dochter van een rijke zijdekoopman, Emma Siegmund, hem in de armen gevallen en tijdens zijn verblijf in de hoofdstad werd de dichter uitgenodigd bij de koning van Pruisen. Berlijn ontstelde over dit zonderlinge gebaar en mompelde, dat de koning de revolutie voorvoelde en zich verzoenen wilde met de rebellen, vóór zij hem van de troon zouden stoten. Dolle geruchten deden de ronde. Het onderhoud was tenslotte vrij formeel geweest, en de koning had Herwegh alleen gezegd, dat het hem behaagde, kennis te maken met eerlijke tegenstanders. Enkele dagen waren Georg en Emma het middelpunt van de Berlijnse society. Toen kwam de slag: de koning verbood de verspreiding in Pruisen van Herwegh's verzen en van de „Deutsche Bote”. Toen de dichter protesteerde, werden hem vier en twintig uur gelaten, om Pruisen te verlaten. Blijkbaar was de koning niet geïmponeerd door de dreiging der revolutie. Aan het einde van het jaar 1842 verliet Georg Berlijn en ontmoette Bakoenin in Leipzig. Zijn verloofde zou hem later volgen. Waarheen zou hij gaan?

„Al was het naar Amerika, ik zou met je mee gaan,” riep Bakoenin.

Ze overlegden met de Reichels. Adolf Reichel was musicus en leraar aan het conservatorium in Dresden. Met hem zou Michael eerst terugkeren, om geld te lenen van Ruge. Zeker,

hij had veel schulden. Twee duizend daalders, waar Ruge borg voor was. Maar Toergénjew zou wel geld zenden, of Michael's ouders. Aan Nicolaas had hij verzocht, zijn erfdeel zo mogelijk los te maken en het hem te zenden. Ruge leende hem nog twee honderd vijftig daalders. Inderhaast nam hij afscheid van Mathilda Reichel, met wie hij veel had gesproken. Nog eenmaal speelde haar broer Beethoven voor hem.

„Ik ben jullie ontzaglijk dankbaar,” zei Michael bij het afscheid. „Jullie hebben me veel mooie uren gegeven. Adolf, ik benijd je zulk een zuster.”

„Maar zij was voor jou méér dan een zuster, Michael.”

Mathilda hoorde het niet. Zij worstelde met haar tranen. Toen Michael afscheid had genomen, zei zij:

„Ik zal hem erg missen. Door hem zie ik het leven anders. Hij heeft me voor de tweede maal gedoopt. . .”

VIII

JOHANNA PESCONTINI

Uit Leipzig was Herwegh vooruit gegaan naar Karlsruhe. Daar haalde Michael hem in. Op de zesde Januari 1843 waren zij in Straatsburg: een Duitse journalist en een Russisch adellijk student. Zij bleven niet in Frankrijk. Georg moest naar Zürich, om zijn huwelijk voor te bereiden. Michael wilde hem niet verlaten. Hij huurde een kamer, die uit zag op het meer en de besneeuwde bergen. Dikwijls wandelde hij met Herwegh langs de romantische paden, zij lachten en droomden, zij bestegen de Uetli-berg waar Michael al sneeuwkllokjes vond, waarvan hij er drie in een brief naar huis zond. Hij scheen gelukkig te zijn.

„Soms,” zo bekende hij aan Paul, „lig ik hier in mijn kamer uren op de divan, te staren naar het meer en de bergen, die zo bijzonder mooi zijn in de ondergaande zon, en dan volg ik de

kleinste veranderingen in het beeld van het landschap, het onophoudelijke spel van het licht. En dan denk ik, denk ik maar aan alle dingen, en dan voel ik me bedroefd en tegelijk blijmoedig en gelukkig, totdat alles voor mij in de nevel verdwijnt. Dan steek ik het licht op en lees. Ken je George Sand? Zij is groot en apostolisch. Zij is de profetes der mensheid. Als ik haar boeken lees, voel ik me een beter mens, en mijn geloof in de toekomst wordt dieper en breder. . .”

Kort duurde de vreugde. In Februari werd aan Herwegh een langer verblijf in Zürich ontzegd. Het kanton Basel liet hem toe. Bakoenin volgde. Toen trokken zij naar Baden, het lieflijke plaatsje met zijn hellende parken in het door beboste bergen gevatte dal, zijn bruisende ondiepe wit-schuimende stroompjes. Emma Siegmund kwam uit Berlijn, Michael trof alle voorbereidingen voor het huwelijk tussen haar en Georg. Op verzoek van Emma trouwden zij in de kerk. Michael bracht haar in een rijtuig erheen, en op de trappen kuste hij haar de hand. Hij bleef tenslotte een gentleman. „Adieu, mademoiselle.” Hij was het ook, die haar voorging naar het rijtuig, toen zij gehuwd was, en haar begroette met een „Bonjour, madame.” Hij voelde zich kinderlijk blij aan het feestmaal, en was zeer ingenomen met de bruid van zijn vriend. Maar zij ontnam hem zowel Georg als de illusie van een journalistieke loopbaan. Zij was rijk genoeg, om met haar man een huwelijksreis te maken door Italië, en hem te bewegen, zijn redacteurschap van de „Deutsche Bote” prijs te geven.

Michael bleef alleen. Hij keerde naar Zwitserland terug, naar de streek die vol was van herinneringen aan Rousseau. In de omgeving van het meer van Bienne ontmoette hij Pescantini. Waar had hij hem meer gezien? Wie was hij? Natuurlijk, de Italiaanse zanger, die met Adolf Reichel bevriend was in Dresden. Hij bezat een huis aan het meer van Genève. Zijn vrouw Johanna was een Russische uit de Baltische landen. Ze waren rijk. Michael bleef bij hen, speelde met de kinderen, dweeptte

met Johanna. Zij was geen vrouw voor de plompe Pescantini, haar huwelijk was een onwaardige slavernij, bijna zo erg als dat van Warwara. Pescantini, och, hij was goed om geld te beheren. Wat maakte hij zich echter zorgen over Michael's schulden, en waarom?

„Een bekoorlijke plaats en een charmante vrouw,” zo schreef hij aan Paul. „Voor een ogenblik kan ik al mijn zorgen op zij zetten. Ik ben gelukkig als een kind, ik wandel, ik zing, ik beklim de bergen, bewonder de natuur, vertaal Schelling, lees Italiaans, geef toe aan mij verbeelding en bouw luchtkastelen.”

Vóór hij de brief verzond, liet hij die aan Johanna lezen.

„Wie woont er in jouw luchtkastelen?” vroeg zij.

Hij glimlachte slechts en zag haar aan met die vertrouwelijke en ontwapenende kinderlijkheid, die haar zo in de war kon brengen. Zij nam zijn hoofd in haar handen en kustte hem.

„Ik maak me bezorgd over je. Hoe moet je toch leven, als wij vertrekken?”

Michael haalde de schouders op. Dan, ironisch:

„Er zijn drie soorten van schulden. De eerste zijn de grootste, ze zijn me om rente geleend door rijke burgers, die er hun beroep van maken, een jonge Russische vorst uit te kleden. Ik laat ze in die waan. Zand er over.”

„En de twee andere?”

„De tweede soort is gevaarlijk. Dat zijn de gelden van de woekeraars, die dreigen met gijzelen en gevangenis. Hun betaal ik een deel. De derde soort zijn ereschulden. Die betaal ik geheel, met het geld van de lui van de eerste soort.”

Johanna glimlachte bekoord. „Je bent een echte edelman,” zei zij. „Van het oude slag. Maar in het Westen is de goede tijd voor hen voorbij. Hier heerst de burger.”

„Dood aan de burger!” riep Michael uit. Dan, met galgenhumor: „Ik had nog twee franc. Die heb ik vandaag aan een bedelaar gegeven om vrij te zijn van aardse zorgen. . .”

Om vrij te zijn van aardse zorgen. . .

Maar Arnold Ruge kon niet langer wachten op het geld, waarvoor hij borg was geweest en dat hij had geleend. Kort na Bakoenin's vertrek was de uitgave van zijn „Deutsche Jahrbücher” verboden geworden. Michael had aanvankelijk gerekend op Toergénjew en diens bank te Sint Petersburg betaling verzocht van 2500 daalders. De chèque was niet gekomen. „Alleen de Russische censuur kon hieraan schuldig zijn,” zo had hij Ruge geschreven: „die had de betalingsopdracht natuurlijk onderschept.” Hij gaf toe, dat zijn financieel beheer ordeloos was geweest, beloofde zuinig te zullen worden en zich in overeenstemming met zijn persoonlijke waardigheid te zullen gedragen. Maar Toergénjew liet ditmaal niets van zich horen. In Mei kon hij de dringende vertogen van Ruge niet langer negeren. Nog slechts één uitweg restte hem: Premoekjino. Hij schreef naar huis, naar Nicolaas en Paul, zijn zusters, aan allen, en smeekte om tien duizend roebels, om zijn aandeel in de erfenis. Indien dat niet kon worden los gemaakt, dan kon het geld wellicht bij wijze van hypotheek worden geleend. Voorlopig zou hij wissels uitreiken op drie maanden. Was het geld er dan niet, dan bleef hem niet anders over, dan zich gevangen te laten nemen wegens schulden.

De ontsteltenis op Premoekjino was onbeschrijflijk. Tatjana schreef aan Natalie Beyer, en deze richtte zich tot Michael's ouders, ten gunste van Michael, die zonder brood en zonder huis dwaalde in den vreemde: „Eens zult u misschien uw hele vermogen willen geven, om deze verloren zoon los te kopen, en dan zal het te laat zijn. En dan zult u niet in staat zijn, al was het met goud, uw wroeging het zwijgen op te leggen, want misschien zult u hem hebben gedood door uw eigen schuld. . .”

Tatjana was buiten zichzelf. Zij schreef in wanhoop aan Toergénjew en smeekte hem, de twee duizend daalders te verschaffen voor Ruge. Iwan herinnerde zich, dat hij kort geleden nog twee maal geld had gezonden, twee en twintig honderd roebels tezamen. Zijn moeder was hem slecht gezind na zijn liefdesavontuur. Hij kon niet helpen, en schreef een zo koele brief aan Tatjana, dat deze in tranen uitbarstte, toen zij zijn weinige regels las. Haar vader kon niet meer dan achttien honderd roebels bijeen krijgen. Tenslotte waren het de Beyers en de Tolstoïs, die haar hielpen, om althans Ruge tevreden te stellen.

Het derde Michael minder, dan zijn radeloze zusters vermoedden. Reeds had hij kennis gemaakt met de familie Vogt, en als een zoon had Louise Vogt hem opgenomen, als vriend van haar vier jongens. Veel dieper indruk had op hem gemaakt een boek van Wilhelm Weitling, dat deze pas had gepubliceerd. De titel had Bakoenin reeds onmiddellijk gepakt „Waarborgen voor harmonie en vrijheid”. Het was een boek van een proletariër, dat had hij onmiddellijk opgemerkt, gelukkig niet van een burger. Wat hem het meest had getroffen, was, dat Weitling had gezegd: „De volmaakte maatschappij heeft geen regering, maar alleen een bestuur, geen wetten, alleen verplichtingen, geen straffen, slechts middelen tot verbetering van wie de moraal heeft overtreden.” Aan Ruge had hij geschreven, dat deze wijsheid hem een openbaring toescheen.

Michael rustte niet, voor hij Weitling leerde kennen. Georg Herwegh was de bemiddelaar, en in Mei van het jaar 1843 kwam Wilhelm naar Zürich. Het was duidelijk: hij was een proletariër, een man van de daad. Zonder terughouding vertelde hij aan Michael zijn geschiedenis.

„Mijn vader heb ik nimmer gekend. Hij was een Frans officier van het bezettingsleger, en kwam in 1806 naar Duitsland. Toen ik twee jaar later werd geboren, had hij mijn moeder reeds verlaten. Hij liet haar achter in bittere armoede. Als kind moest ik de leer bij een kleermaker, en toen ik twintig was, besloot ik

mijn Wanderfahrt te maken door Duitsland, Bohemen en Oostenrijk. In 1835 was ik in Parijs, maar bleef er slechts kort. Twee jaar later keerde ik er terug: Parijs is de stad van de revolutie geweest, het zal het wederom worden. Ik bleef er vier jaar, drukte er zelf mijn eerste brochure, en smokkelde twee duizend exemplaren Duitsland binnen. We richtten voor de Duitse émigrés een communistisch kosthuis op, en ik zal het nimmer vergeten: het was de beste tijd van mijn leven. Maar de reactie in Frankrijk maakte ons werk onmogelijk. Twee jaar geleden kwam ik naar Zwitserland. We geven een tijdschrift uit, dat wij in Duitsland binnensmokkelen, we proberen kosthuizen op te richten en in gemeenschap te leven, geld bijeen te brengen voor onze propaganda. Mijn laatste boek heb je gelezen. Wij kennen maar één doel: Alles voor allen. De volmaakte maatschappij zal zijn gebaseerd op drie beginselen: de begeerte van het scheppen, de wil om te genieten, de wens om te weten. De wijsgeren moeten ons regeren, de wetenschap moet ons vrij maken. Democratie? Humbug. De meerderheid is dom en laf. De besten moeten regeren, wij moeten ze vormen en kweken. Aan het genie komt de leiding toe. Maar eigen vermogen hebben mag niemand. Brood en vlees voor allen. Er is maar één weg: revolutie, en dan de macht aan de besten, vrijheid voor de rechtvaardigen. . .”

Dan weidde Weitling uit over zijn nieuwe boek, dat ter perse was: „Het evangelie van een arme zondaar”, de navolging van Jezus en van de sekte der Esseeërs, de geheime bond der eerste Christenen. Het beste evangelie was dat van Lucas: „Voorwaar, ik zeg u, dat er niemand is, die heeft verlaten huis, of ouders, of broeders, of vrouw of kinderen, en die niet veelvuldig zal weder ontvangen in deze tijd”. En niet minder: „Toen ik u vroeger uitzond zonder buidel, zonder tas, zonder schoeisel, heeft u toen iets ontbroken? Neen, niets. Welnu, wie een buidel heeft, die neme hem thans, en ook een tas, en wie er geen heeft hij verkope zijn kleed, en kope zich een zwaard. . .”

De indruk van deze woorden op Michael was beslissend. Een nieuw evangelie was hem geopenbaard. IJdel was alle wijsbegeerte, die niet voerde tot de daad. Weitling schiep zijn bonden van rechtvaardigen, hij leefde met zijn vrienden in gemeenschappen als de eerste Christenen, en hij bereidde de omwenteling voor. In Zürich zag men Wilhelm Weitling niet meer zonder Bakoenin, in eeuwig opwindende gesprekken, vurig betogend tegenover ongelovigen.

Op een avond ontving de rechter van instructie Bluntschli bezoek van een lid der Russische legatie te Bern. Zij spraken lang en voorzichtig. De volgende ochtend deed de politie een inval in de drukkerij, waar het nieuwe evangelie werd persklaar gemaakt. Alle zetsel en vellen papier werden in beslag genomen. Diezelfde dag werd Weitling gearresteerd. Het was een schone zomeravond in Juni. Een commissie van juristen onderzocht zijn geschriften. Voor vijf jaar werd Weitling verbannen, nadat hij tien maanden gevangenisstraf zou hebben ondergaan. Dr. Bluntschli, die voorzitter was der commissie, vergat niet te vermelden, dat de Russische vorst Michael Bakoenin in nauw contact had gestaan met de communistische propagandist. Maar het kanton verdreef hem niet uit Zürich. Russische aristocratenzoontjes moest men niet ernstig nemen. Maar de Russische gezant zond een rapport naar Moskou.

X

VADERLANDLOOS

Het was in November van datzelfde jaar, dat Alexander Bakoenin op Premoekjino bevel ontving van de regering van de tsaar, geen enkele financiële steun meer te verlenen aan zijn zoon Michael, en deze opdracht te geven, onverwijld terug te keren naar Rusland. Alexander haastte zich te antwoorden, dat hij

zijn zoon sinds Mei geen geld meer had gezonden en hem geen roebel meer zou doen toekomen, dat hij zijn gedrag in het buitenland nadrukkelijk afkeurde, maar dat hij geen macht had, hem te dwingen, naar zijn vaderland terug te keren. Het duurde lang, voor de Russische legatie te Bern was verwittigd van dit antwoord. In Februari van het jaar 1844 beval de Russische gezant aan Bakoenin, zich ter beschikking te stellen, opdat hij naar Rusland kon worden teruggezonden. Juist was Reichel uit Dresden gekomen. Michael haalde hem over, met hem Zwitserland te verlaten. De volgende dag reisden beiden naar Baden, vanwaar Michael naar Zürich schreef om zijn koffers. Toen deze waren bezorgd, trokken zij naar Brussel.

De regering te Moskou werd onverwijld verwittigd van de ongehoorzaamheid van de gewezen vaandrig vorst Michael Bakoenin. In December 1844 tekende de tsaar zijn vonnis: hij werd veroordeeld tot het verlies van zijn adellijke titel, tot levenslange verbanning naar Siberië en tot onbepaalde dwangarbeid aldaar. Zijn goederen zouden worden verbeurd verklaard. Indien hij niet levend begraven wilde worden in het Siberische dodenhuis, restte hem niets dan de ballingschap.

In Mei 1844 werd Wilhelm Weitling, uit de gevangenis ontslagen, over de Duitse grens gezet. De politie van Baden arresterde hem en leverde hem uit aan die van Pruisen. Enige maanden verrichtte hij dwangarbeid in Maagdenburg en werd zwaar mishandeld. Dan ontkwam hij naar de vrije stad Hamburg. Hij gaf er zijn „kerkergedichten” uit, die hij zelf verkocht. Toen hij met een bundel boekjes bij zich in de winkel van de uitgevers Hoffmann en Campe op een bank zat, kwam een ziekelijk uitziende Joodse bezoeker binnen. Het bleek, dat hij uit Parijs kwam. Weitling vroeg hem naar de kans op een nieuwe revolutie, doch zonder op te staan. Hij wreef zijn linkerbeen, met een trek van pijn op het gelaat.

„Wat mankeert u?” vroeg de vreemdeling.

„Och, niets. Aan dat been ben ik geketend geweest in Maag-

denburg, toen ik dwangarbeid moest verrichten buiten mijn cel.”

De ander stelde zich voor. Het was Heinrich Heine. Hij praatte lang met Weitling. Later schreef hij, in Parijs terug:

„Deze Weitling, die nu van het toneel is verdwenen, is een man van talent. Het ontbrak hem niet aan denkbeelden. Zijn boek was lange tijd de catechismus van de Duitse communisten. Hun aantal heeft zich de laatste jaren in Duitsland ongehoord vermeerderd, en hun partij is thans ongetwijfeld een der machtigste aan gene zijde van de Rijn. De arbeiders vormen de kern van een leger van ongelovigen, die misschien niet zo gedisciplineerd zijn, maar ideologisch voortreffelijk zijn geoefend. Deze Duitse arbeiders aanvaarden grotendeels het meest krasse atheïsme, en zij zijn gedoemd, deze troosteloze ontkenning te huldigen, willen zij niet in tegenspraak komen met hun beginsel, en tot onmacht vervallen. Deze cohorte van de vernietiging, deze sapeurs, wier bijl het ganse bouwwerk der samenleving bedreigt, zijn verreweg superieur aan de Engelse Chartisten en aan de gelijkmakers en revolutionairen in andere landen, omdat ze verschrikkelijk consequent zijn in hun leer. Want in de waanzinnige drift die hen drijft is, zoals Polonius zou zeggen, methode. De Britse Chartisten worden slechts gedreven door de honger, en niet door een idee, en zodra hun honger met rostbief en plumpudding en hun dorst met goed bier zal zijn gestild, zullen zij niet meer gevaarlijk zijn. Verzadigd vallen zij als bloedzuigers ter aarde. De meer of minder geheime leiders echter van het Duitse communisme zijn grote meesters in de logika, en de sterksten komen uit de Hegelse school, en zij zijn ongetwijfeld de knapste koppen en de krachtigste karakters. Deze doctoren der revolutie en hun medogenloze leerlingen zijn de enige mannen in Duitsland, in wie iets leeft, en hun behoort de toekomst. Alle andere partijen en haar linkse vertegenwoordigers zijn morsdood en degelijk gekist onder de koepel van de Sint Paulskerk in Frankfurt. Ik spreek hier geen wens uit en geen klachten. Ik meld de feiten en ik spreek de waarheid.”

In hetzelfde jaar, dat de wevers in Silezië in opstand waren gekomen, schreef Heine zijn vloekzang aan het oude Duitsland, zijn afgoden, en zijn koning:

„Oud-Duitsland, wij weven je lijkendoek,
Wij weven daarin de drievoudige vloek,
Wij weven, wij weven. . .

XI

HET ZIEDENDE PARIJS

Te Brussel kreeg Bakoenin een brief van Alexandra's gewezen minnaar, van Botkin. Hij nodigde Michael uit, naar Parijs te komen. Daar was Grigori Tolstoi, daar waren de Herweghs, terug van hun Italiaanse huwelijksreis. Daar was Ruge, die Dresden was ontvlucht, en nu in de Franse hoofdstad zijn „Deutsch-Französische Jahrbücher" uitgaf, waarin Marx een artikel had geschreven over Hegel's wijsbegeerte. Onmiddellijk na Bakoenin's komst werd een internationale conferentie gehouden. Bakoenin, Tolstoi en Botkin vertegenwoordigden Rusland; Ruge, Bernays en Marx waren er voor de Duitsers; Louis Blanc, Leroux en Félix Pyat voor de Fransen. Men praatte veel, om te constateren, in hoeveel dingen men het niet eens was. Na enkele dagen keerde Michael terug naar Brussel, waar Reichel een betrekking als leraar aan het conservatorium had aanvaard, Marx had op Bakoenin een diepe indruk gemaakt. Hij schreef later:

„Marx was toen veel revolutionnairder dan ik en ook nu nog is hij veel geleerder. Ik had toen geen begrip van politieke economie, en was nog bevangen in abstracte metaphysische speculaties, en mijn socialisme was zuiver instinctief. Hij echter, hoewel jonger dan ik, was al een volkomen atheïst, een geleerd

materialist, een bewuste socialist. Hij werkte toen reeds de beginselen uit van zijn systeem. . . Ik zocht omgang met hem, omdat die leerzaam en inspirerend was, behalve wanneer hij kwaadaardig kleinzielig was, wat helaas nog al eens voorkwam. Maar nooit bestond er tussen ons volkomen overeenstemming. Dat lieten onze verschillende temperamenten niet toe. Hij noemde mij een sentimentele idealist, en hij had gelijk. Ik noemde hem een duistere, trouweloze en ijdele man, en ik had ook gelijk. . .

Zelden zou men een man aantreffen, die zo veel heeft gelezen, als Marx. Zijn dialectiek is fijn. Hij kent alle Franse socialisten. Bij hem vergeleken is Proudhon een idealist, die worstelt met het spook der abstractie. Als denker gaat Marx een klare en rechte weg. Maar aan de andere kant voelt Proudhon veel beter het begrip der vrijheid aan. Wanneer Proudhon niet vervalt in doctrines en metaphysiek, bezit hij het werkelijke instinct van een revolutionnair. Hij vereert Satan en verkondigt de anarchie. Het is zeer wel mogelijk, dat Marx theoretisch tot een nog rationeler opvatting van de vrijheid komt. Maar wat hem ontbreekt, is het instinct der vrijheid. Hij is van top tot teen autoritair. . .”

In Brussel gevoelde Bakoenin zich beter thuis tussen de uitgeweken Polen. Voor het eerst verdedigde een aristocratische Rus hun zaak. Bij allen, ook bij de niet-revolutionnair, werd Bakoenin gevierd als een bondgenoot uit het gehate rijk van de tsaar. De geschiedschrijver Lelewel vooral hield van de onstuimige Rus. En toch trok Parijs, toen hij het verlaten had, onweerstaanbaar aan. Geleidelijk overtuigde Michael er Reichel van, dat Parijs een beter klimaat was voor musici. De wilszwakke kunstenaar liet zich overhalen, en in de zomer van 1844 trokken beiden wederom naar de Franse hoofdstad.

Ruge's tijdschrift was ter ziele. Thans gaven Bernays en Bernstein, een Joodse Duitser, de „Vorwärts” uit. Michael betrok de kamer van een broer van Bernstein. Zijn bagage was gering: een koffer, een veldbed en een waskom. Maar de Duitsers bevielen

hem niet, en weldra deelde hij met Reichel een appartement in de Rue de Bourgogne. Hoe meer hij in aanraking kwam met Duitsers, hoe minder hij hen waardeerde. Reichel was een uitzondering, hij was een dichter, een musicus, een vriend. Met hem zocht hij bij voorkeur de Franse socialisten op, en avonden lang debatteerde en redeneerde hij met hen. Hij bezocht Lamennais, de katholieke priester, die met de kerk had gebroken, nadat zijn ideeën waren veroordeeld, en die kort te voren een jaar gevangenisstraf had moeten ondergaan, nadat zijn „Woorden van een gelovige” en zijn „Land en regering” onrust en beroering hadden gewekt. Zijn boekje over de „Moderne slavernij” had Bakoenin zeer gepakt, maar Lamennais was al een oude en gebroken man van twee en zestig jaar. Michael maakte kennis met Leroux, de Saint-Simonist, die de bevrijding der vrouw verdedigde en met de Fourieristen het feminisme aanhing. Maar vooral zat hij uren en uren aan de voeten van George Sand, de met een aureool omgeven vrije vrouw, de minnares van Alfred de Musset, die door Leroux bekeerd was tot het socialisme, en nu haar voorkeur voor het platteland paarde aan die voor de nieuwe gemeenschap, en in haar verering van Rousseau zowel de natuur als de mensheid tot onderwerp maakte van haar liefde. Zij was reeds veertig jaar, en haar eerste onstuimigheid was voorbij, maar zij bleef een gevoelige en trouwe kameraad voor de Polen en Russen. Nog innig verknocht aan Chopin, die zij op Majorca het leven had gered door haar schier moederlijke zorgen, vond haar bewondering voor de romantische slavische muziek onmiddellijk weerklank in het hart van Bakoenin. Nog bracht Chopin, wiens tuberculose bezig was, hem volkomen te slopen, gaarne een zomer door op het landgoed van de Franse schrijfster. Het was niet slechts geestverwantschap, die Michael aan haar bond. George Sand was tenslotte een markiezin, haar grootmoeder was de natuurlijke dochter geweest van de maarschalk Maurits van Saksen, en Bakoenin vond bij haar het onburgerlijke maar aristocratische milieu, dat hem zo lief was.

En toch aardde hij niet meer geheel in de salons der Poolse émigrés en der kunstlievende élite. Het was Weitling geweest, die zijn geweten onrustig had gemaakt. Hoeveel ellende, hoeveel zwoegen, hoeveel honger leden niet de arbeiders om aan de weinigen hun welvaart te verzekeren. . . Het proletariaat begon in zijn bestaan van bohémien een onuitwisbare, manende schim te worden. Hij, die zich nimmer had bewust gemaakt, dat zijn reizen, zijn studies, zijn soms dolle uitgaven, mogelijk werden gemaakt door de arbeid van Russische slaven, hij had nu immer het beeld voor ogen van het proletariaat. Evenals Heine werd hij afgestoten door de ruwheid en onwetendheid der grauwe massa, en toch moest hij bukken voor haar eisen.

Wat Weitling voor hem betekend had in Zürich, dat was Proudhon in Parijs. Deze typograaf van geringe afkomst, die met zijn uitdagende leuze, dat „eigendom diefstal was” zoveel wrevel en haat had gewekt, die zeide dat de boer even nodig was als Homerus en de arbeider zo nuttig als de wijsgeer, die de vrijheid en de gelijkheid vergoddelijkte, was door Marx en door Karl Grün ingewijd in de Hegeliaanse wijsbegeerte. Hij werkte aan een groots werk over de sociale ellende, die ontsproot aan economische tegenstellingen. Tot nu toe had elke faze in de ontwikkeling der mensheid nog zulke contradicties gekend. Eens echter zouden zij in een synthese, in een ongekende harmonie, worden opgeheven. Dan zou de ellende zijn overwonnen. Het zou nog lang duren, voor hij zijn werk kon publiceren, maar de idee ervan was hem reeds duidelijk. De tegenstelling tussen heersers en slaven was ook verzinnebeeld in de verhouding tussen God en mens. Maar eens zou de mens inzien, dat hij zelf God was. En op een avond las hij Bakoenin een passage voor, die hij in zijn boek zou inlassen, en waarin de vlammende woorden, dat „God het kwaad was”, de conclusie zouden vormen van een peroratie van de opgestane mens, een kreet, die Michael deed denken aan die van Prometheus wanneer hij, in het gedicht van Goethe, de Goden aanklaagt.

„Wij waren als nietswaardigen voor uw onzichtbare majesteit, wie wij de hemel als baldakijn en de aarde tot voetbank gaven. En nu zijt gij onttroond en gebroken. Uw naam, zolang het laatste woord van de geleerde, de stut voor de rechter, de kracht van de vorst, de hoop van de arme, de toevlucht voor de berouwvolle zondaar, die onuitsprekelijke naam, voortaan prijs gegeven aan de verachting en de verdoeming, zal uitgefloten worden onder de mensen. . .”

In Berlijn had Bakoenin de kracht der vernietiging verheerlijkt. Herwegh had de haat een scheppende deugd genoemd. Weitling had de felle brand der revolutie willen jagen door de huizen der rijken. Nu, in Parijs, flitsten de bliksems die hemel en aarde moesten doen splijten.

Michael huiverde. Het was, of een ontbindende drift hem doorsidderde. Maar er was wellust in het beven van de vezelen van zijn lijf. Het was, of een naakte vrouw hem omhelsde.

Marianne. . .

„Indien wij Frankrijk betreden en voet over de Rijn zetten, staan wij plotseling temidden van nieuwe elementen, die in Duitsland nog gans ongeboren zijn. De ontwikkeling van de politieke rede in alle kringen der samenleving, de energie van denken en redeneren, welke in de vooraanstaande koppen slechts daardoor tot uiting komt, omdat de inspanning van een geheel volk in elk baanbrekend woord tot uiting komt — dat alles kunnen wij nu uit eigen aanschouwing leren kennen. . .”

BAKOENIN (Mei 1843)

DERDE HOOFDSTUK / DE VRUCHTEN VALLEN

I

SLAVISCHE GEPEINZEN

Het was op een winteravond, dat Chopin de gast was van George Sand in Parijs. Bakoenin kwam er op bezoek.

„Proudhon heeft veel indruk op me gemaakt,” zei hij tot de vrouw, die hij zo vereerde. „Maar hij is inconsekwent. Gisteren vertelde hij mij, dat hij de Fouriéristen en de Saint-Simonisten verachtte, omdat ze van de vrouw een prostituée wilden maken. Hij verdedigde het gezin en het huwelijk, en de plaats van de vrouw in de familie, spotte met haar emancipatie. Als moeder is zij al meer dan de man, zei hij, en feminisme betekent alleen, dat men haar vermannelijkt, dat men niet wil, dat zij moeder en vrouw is.”

„Proudhon is een beste kerel,” antwoordde de markiezin. „Maar een klein burger. Hij is van proletarische afkomst, en het ideaal van elke arbeider is, zelf een klein baasje te zijn. Wat Proudhon wil, dat is alle arbeiders verenigen, in werkplaatsen, in associaties, om ze gezamenlijk in staat te stellen, ondernemertjes te worden. Hij is bezeten van de gelijkheid, maar zijn maatstaf is de kleine burger. Door en door Frans. Als hij over zijn volksbank praat, denkt hij aan een spaarkas en eigen huisjes.”

„Er is toch veel gezonds in hem. Zijn afkeer van de staat doet hem eer aan. Hij zal zeker in botsing komen met Marx, die de staat aanbidt. Marx is een Pruis.”

„Karl Marx is een geniale kerel. Hij is niet afkomstig uit het proletariaat, maar uit de kleine Joodse middenstand, door ras en geboorte vol rancune tegen de rijke bourgeois. Daarom zijn die zijn ideaal. Zoals Proudhon een maatschappij van kleine burgers, wil, zou Marx wensen te behoren tot de heersende elite. Eerst moet het grootkapitaal zegevieren, eerst moet de midden-

stand verdwijnen. Dan wil hij met de zijnen de kleine kliek van absolute meesters vervangen. Proudhon voelt dit. Hij voert met Marx een verborgen klassenstrijd. Maar het is allemaal klein gedoe. Burgers blijven ze."

Bakoenin dacht even na over deze verrassende opvatting. Dan:

„Maar zijn ras kan toch weinig voor Marx betekenen. Iedereen weet, dat hij een antisemiet is. Zijn artikel over de Jodenkwestie bewijst het. Marx is een Jood die de Joden haat. . ."

„Omdat hij zich voor hen schaamt. Hij weet, dat de Joden in Duitsland niet alleen veracht worden, maar dat zij niet boven het sjacheren uitkomen. Zij blijven klein en zullen nooit opgenomen worden in de kringen van de groten. Zijn haat tegen de Joden is afkeer van de kleine burgers. Hij wil de Jodenkwestie opheffen, door de middenstand te likwideren, en daarmee het Jodendom zelf. Dat noemt hij hun bevrijding. Hij verwijt hun zelfs, dat zij van de Christenen sjacheraars hebben gemaakt, en dat het kapitalisme hun schepping is, hun geest. Maar hij bedoelt: het kleine gedoe in de handel. Voor het grote bedrijf heeft hij diepe bewondering."

„Ik wil toch één bedenking maken," zei Chopin aarzelend. „Heine bijvoorbeeld kent zulke gevoelens niet, en ook hij is een Jood."

„Vergeet niet, dat Heine geen echte Duitser is. Hij is voor alles gevormd door de Franse geest. De Franse revolutie heeft de Joden vrij gemaakt, in het Saint-Simonisme hebben zij een grote rol gespeeld, zij zijn onze vooruitstrevendste industrieëlen. Bovendien aristocraten. Het ideaal van Heine is de heerschappij van een élite, die onburgerlijk zal zijn. Hij dweept met Napoleon, omdat die zichzelf in de adelstand heeft verheven."

„En zijn Weverslied? En zijn Wintermärchen? En zijn Reisebilder? Die bewijzen toch, dat hij sinds lang socialist is. . ."

„Misschien, maar hij vreest het proletariaat. Hij werd bang, toen hij Weitling hoorde praten in Hamburg. Zijn gehele romantische wereld zal ineenstorten, als de arbeiders overwin-

nen. Heine is bang van alle realiteit. Hij heeft meer dan iemand de godsdienst bespot, en hij siddert bij de gedachte, dat het atheïsme zou zegevieren. Zijn wereld heeft markiezinnen nodig."

„Maar één hartstocht verenigt ons toch allemaal: die voor de vrijheid. . ."

„In Marx vergis je je, Michael," sprak Chopin met zijn zachte stem. „Wij, Slavische individualisten — want dat zijn wij — wij Polen en Russen, zijn anders dan hij. Poolse revoluties, zij zijn er genoeg geweest. Als de laatste niet was mislukt, speelde ik mijn sonates nu in Warschau. Een Russische revolutie, daar geloof ik, zoals jij, zonder aarzelen in. Maar een Duitse revolutie is ondenkbaar. Al deze Duitse revolutionairen hier in Parijs bereiden maar één ding voor: de eenheid en de grootheid van Duitsland. Heine ziet dat, hij waarschuwt de Fransen, en daarom haat Börne hem. Als Marx in Duitsland invloed zal krijgen, zal hij van de socialisten patriotten maken, die Frankrijk haten. En ons, Polen en Russen. Vergis je daarin niet: hij gelooft in de roeping der Duitsers, hij gelooft in hun recht, de Slavische volken te koloniseren. Als ooit zijn ideeën in de Slavische landen ingang zouden vinden, zouden zij tot slavernij voeren, tot minachting voor het volk. Wie eenmaal dit Duitse gif heeft ingedronken, kan zijn eigen volk niet meer liefhebben. Het ideaal van de Duitser is een Junker. . ."

Michael Bakoenin verdedigde Marx' geleerdheid, zijn wijsheid, zijn economische kennis.

„Dat is allemaal niets. Waar het op aankomt, dat is het karakter."

En toen Bakoenin afscheid had genomen, zei Chopin tot Lucile — want men noemde George Sand bij haar meisjesnaam — terwijl hij hardop scheen te denken:

„Er zijn twee groepen van echte revolutionairen. De proleten en de aristocraten. Wat daar tussen ligt, is waardeloos. De kleine burgers zijn eerbiedwaardig, want zij pogen te leven van hun eigen arbeid. Maar hun wereld is hun gezin. De grote burgers

zijn verachtelijk, want zij pogen te leven van de arbeid van een ander. Hun wereld is het geld. Alleen de aristocraat hangt niet aan geld. Hij leeft voor de schoonheid en het geluk, voor de kunst en de liefde. Hij wil de wereld tot muziek maken. Als de arbeiders hem volgen, zal hij hen leiden tot een nieuwe aarde. Bakoenin aan het hoofd van het proletariaat. . . misschien. . .”

George Sand glimlachte. Hij is een kind.

„De twist tussen Proudhon en Marx is klein krakeel. Als Bakoenin en Marx handgemeen worden, dan begint eerst de grote politiek.”

Hij ging voor de piano zitten en speelde het begin van de Eroica van Beethoven.

II

HEIMWEE EN HOOP

In Januari 1845 werd aan Marx het verder verblijf in Frankrijk verboden. Hij vertrok naar Brussel, en Bakoenin noch Herwegh treurden er om. Ruge vermeed nu de omgang met hen beiden, omdat hij hun verweet, te veel te vertoeven in de kringen van de Parijse aristocratie. Georg Herwegh had een bewonderaarster en naar men zeide een minnares — gevonden in de Gravin van Agoult. In haar salon en in het appartement van de Herweghs in de Rue Barbet voelde Bakoenin zich wonderwel op zijn gemak. Hij verweet aan Georg niets, en genoot van diens rijkdom en edelmoedigheid. Wel herinnerde de omgang met de Franse aristocraten hem aan zijn vaderland, aan zijn huis, aan Premoekjino. In dezelfde maand, dat Marx was vertrokken, had de „Gazette des Tribunaux” uit de Russische staatscourant het vonnis overgenomen, waarbij Bakoenin tot verbanning, dwangarbeid en het vervallen van zijn adeldom was veroordeeld. Het gaf hem een schok.

„Ik had mijzelf veroordeeld tot verbanning in een vreemd

land, in een geestelijke atmosfeer die vaak koud was, zonder vrienden en verwanten, zonder gezin, zonder werkring of hoop op een betere toekomst. Ik had mezelf afgekeerd van mijn land, en elke mogelijkheid tot terugkeer versperd. Maar het gelukte me niet, een Duitser of een Fransman te worden. Integendeel, hoe langer ik buitenslands vertoefde, hoe dieper ik besepte, dat ik een Rus was, en nimmer zou ophouden, een Rus te zijn."

Nu, nadat de Gazette het vonnis had gepubliceerd, dat de tsaar over hem had gevelde, zond hij een open brief aan de „Réforme", het blad van Louis Blanc en Cavaignac, die het artikel opnamen in hun nummer van 27 Januari. Bakoenin legde er de nadruk op, dat de wet in Rusland niets anders was dan de willekeur van de tsaar. Zolang zijn regiem bestond, konden het onderdrukte Rusland en Polen geen democratie kennen. Michael beleed zijn ongeschokt geloof in de democratische gezindheid van het Russische volk, dat zulk een sterke vrijheidsliefde bezat, dat zijn regeerders naar de wreedste middelen moesten grijpen, om het te kunnen tyranniseren. Een slavenvolk ware te beheersen met de wet. Een volk van vrijen kan slechts met de knoet worden onderdrukt. Maar niet voor altijd.

„Ondanks de verschrikkelijke slavernij welke het Russische volk ondergaat, ondanks de slagen welke het van alle zijden ontvangt, is het in zijn instincten en zijn gewoonten democratisch. Het is niet bedorven, het is alleen ongelukkig. In zijn half-barbaarse natuur is iets zo geestkrachtigs, zo breed, zulk een overvloed van poëzie, van geestdrift en hartstocht, dat het onmogelijk is, voor wie het kent, niet overtuigd te zijn, dat dit volk nog een grote zending heeft te vervullen in de wereld. Want het Russische volk marcheert voorwaarts ondanks de onwil van zijn regering. Plaatselijke maar ernstige opstanden van de boeren tegen hun meesters bewijzen het voldoende. Misschien is het ogenblik niet ver, dat deze opstanden zullen uitlopen op een grote revolutie. En als de regering zich niet haast, het volk vrij te maken, zal veel bloed vloeien. . ."

Het artikel was niet slechts een aanval. Het was een verdediging vol van liefde van een volk, dat het zijne was. Heimwee naar Premoekjino vervulde hem. Sinds Juli 1843 had geen enkel bericht van huis hem meer bereikt. In de herfst van 1845 deed hij een poging, in contact te komen met Paul en Tatjana, door illegale brieven mee te geven met vertrouwde landgenoten.

„Lieve Tatjana,” ze schreef hij, „misschien vergis ik mij, maar je leven lijkt me droevig en zwaar, het lijkt me of je dagen voorbij gaan in een diep en zwijgend verdriet, dat je hartstochtelijke hart, gekweld door gebrek aan leven en liefde, zich in zichzelf opsluit in trotse en ongenaakbare eenzaamheid. Ik voel, dat je alleen bent gelaten op de bouwvallen van onze oude wereld van Premoekjino, van ons jeugdig geloof en onze verwachtingen, die nu verworpen en vergeten zijn door de anderen, en dat je zonder vrienden bent die je verdriet zouden kunnen delen. Lieve, als mijn veronderstellingen juist zijn, vergeet dan nooit, dat je in de wereld nog ene vertrouwde en onwankelbare vriend hebt. . .”

De brief bleef onbeantwoord.

III

VROUWEN

In 1845 had Michael, om zijn heimwee te overwinnen, gepoogd, een sfeer van broederlijkheid te vinden in de Schotse Loge van het Groot-Oosten der vrijmetselaars. Maar hij zweeg over zijn nieuwe vrienden, zelfs tegenover Reichel, die hem anders trouw vergezelde, en heerlijke uren beleefde in de gezelschappen, waarin Michael vertoefde. Hij kwam nu vaak bij Grigori Tolstoi, waar hij Ogarjew ontmoette. De oude twist met de dichter scheen vergeten. Toenmaals, in Sint Petersburg, moest Ogarjew zijn vrouw verdedigen. Maar zij had hem verlaten. Dat zij hem had

bedrogen, hij gaf het lijdzaam toe. Hij was in de vrouwen teleurgesteld op het ogenblik, dat in Bakoenin de man begon te ontwaken. Los van de sentimentele gebondenheid aan zijn zusters, zocht deze meer dan voorheen erotische kameraadschap en moederlijke genegenheid bij jonge vrouwen. Voor het eerst leefde hij samen met een minnares. Zij was Johanna Pescantini, voor wier bevrijding Michael in Zwitserland zo hartstochtelijk had gevochten. Zij was hem toen niet gevolgd, maar zij kon hem niet vergeten. Zij vluchtte en kwam in Parijs. Het was een bewogen liefde, die hen beiden slingerde tussen geluk en verdriet. Michael aanbad haar moederlijke zorgen en tedere vriendschap. Maar hij veroverde haar niet zo, dat zij haar man en kinderen vergeten kon. Johanna had behoefte aan krachtige, inspirerende manlijkheid. Zij zou hem hebben kunnen bewonderen, indien zij zijn revolutionnaire denkbeelden had gedeeld, en hem daarin groot hebben kunnen vinden. Maar zij was vroom en gehecht aan de warmte van een gezin, dat Michael haar onthield. Bakoenin deed een beroep op het moederlijke in haar. Maar haar kinderen méér dan hij. Zij verliet hem geroepen door haar plicht, zonder hem ooit nog te ontmoeten.

Michael verweet haar niets. Hij zou nimmer een echtgenoot noch huisvader worden. Hield hij werkelijk van mensen? Of alleen van ideeën, die hem vervulden en bevredigden? Hoewel hij edelmoedig was, onbekommerd, gastvrij, hartelijk en ongedwongen, vroegen zijn vrienden zich af, of zij iets voor hem betekenden. Of zijn goedheid geen onverschilligheid was ten aanzien van geld en goed, die geen waarde voor hem hadden. Of zijn gehechtheid niet meer trouw was aan de ideeën die zijn kameraden met hem deelden. Naarmate de innige liefde voor zijn zusters en broers, vooral voor Tatjana en Paul, wegstierf, scheen hij zich aan weinigen zo innig te hechten, dat zij onmisbaar voor hem werden.

Mathilde Reichel schreef hem veel, zonder hoop, en zij ging ermee voort, toen zij was gehuwd, als dierbare vriendin. Maar

zij was voor hem geen Tatjana. In 1846 ontmoette hij Maria Poloedensky, een weduwe, de zuster van zijn vriend Sazonow, die alleen naar Parijs was gekomen „om Franse wijn te drinken en Franse vrouwen te kussen”, al was zijn minnares een Italiaanse. Sazonow was korte tijd gegijzeld wegens zijn schulden, maar zijn beide zusters waren naar Parijs gesneld om hem te bevrijden. Toen hij weinig dankbaarheid en aanhankelijkheid toonde, hechtte Maria zich aan Bakoenin met de ietwat bazige moederlijkheid van een kinderloze weduwe. Hij liet haar goedig begaan en leende een deel van het geld, dat zij bij zich had om haar broer los te kopen.

Andere dingen hielden hem bezig. Nadat Proudhon's boek over de „Economische tegenstellingen” was verschenen, had Marx er een fel en persoonlijk pamflet tegen geschreven. Proudhon's titel „De filosofie der ellende” had Marx aanleiding gegeven tot een hatelijk antwoord, dat hij „De ellende der filosofie” doopte: der filosofie van Proudhon. Marx merkte sarcastisch op, dat Karl Grün de Fransman had ingeleid in de Hegeliaanse wijsbegeerte, Karl Grün, die het voordeel had, dat hij er zelf niets van begreep. De arme Proudhon was wel zeer gedupeerd, als econoom en als filosoof: „Proudhon heeft het ongeluk, in Europa zonderling miskend te worden. In Frankrijk heeft hij het recht, een slecht econoom te zijn, omdat hij geldt voor een goed kenner van de Duitse wijsbegeerte. In Duitsland heeft hij het recht, een slecht wijsgeer te zijn, omdat men hem houdt voor een der beste Franse economen. Wij, in onze hoedanigheid van Duitser en van econoom, dienen tegen zulk een dubbele dwaling protest in. . .”

Het was een wrede soort van ironie, en Bakoenin's sympathie voor Proudhon was te groot, dan dat hij haar kon waarderen. „Misschien is Marx groter als econoom en als filosoof. Maar Proudhon is honderd maal meer revolutionnair in zijn daden en zijn instincten dan deze doctrinaire bourgeois-socialist.”

ONVERGETELIJK RUSLAND

In het jaar 1847 kwam Alexander Herzen naar Parijs. Bakoenin en hij ontmoetten elkander bij toeval, op de hoek van een straat, terwijl Michael met drie vrienden in druk debat was gewikkeld. De ontmoeting was roerend. De beide mannen kusten elkander met tranen in de ogen. Het was bijna zeven jaar geleden, dat Herzen afscheid van Michael had genomen op de kade van Sint Petersburg. Hun laatste woorden waren verzen van Poesjkin geweest. Nu was Herzen hem in verbanning gevolgd, vrijwillig, al zou ook hem weldra elke terugkeer zijn ontzegd. Maar Herzen, hoezeer hij ook werd getroffen door de kennis die Bakoenin had van het Parijse leven, werd er minder door geïmponeerd, toen hij het leerde kennen. „Eeuwige discussies. Vijf man luisteren en begrijpen niet, vijf andere begrijpen niet en praten”, zei hij sarcastisch. Het leven in de café's, de nachtelijke debatten, de eeuwige geldzorgen, het gebrek aan discipline bevielen Herzen niet. Hij bleef Bakoenin bewonderen, maar diens Russische vrienden als Sazonow stuitten hem tegen de borst. Voor de revolutionnaire beweging was hij te sceptisch. Hij geloofde niet in een Russische revolutie, zelfs niet aan het democratische karakter van de Russische natie. Zeker, een liberaal was en bleef hij, en de Russische intelligentia zou het land moeten bevrijden. Maar hij was wars van de revolutionnaire mystiek.

Enige weken na Herzen kwam Bjelinsky in de Franse hoofdstad. Hij was door tuberculoze ondermijnd en zocht verandering van klimaat. Maar hij was te moe, om zich te midden der rebellen thuis te voelen. Hij verlangde naar rust, rust om kalm te sterven. Hij sprak nog met Bakoenin over de Franse socialisten, en deelde vele meningen. Maar hij was te moe. Evenals Michael had hij gebroken met de Duitse filosofie en zich tot Frankrijk gewend. Maar hun werelden bleven gescheiden.

„Jij bent geboren, Michael, en je zult sterven, als een mysticus, een idealist, een romanticus. Verandering van filosofie verandert niets aan je karakter. Ondanks jouw optimisme heersen in Rusland onrecht en despotisme.

Alle oude geschillen waren vergeten. In het aangezicht van de dood wordt alles ijdel. Met weemoed herinnerde Bjelinsky zich de dagen van Premoekjino, al was Michael toen soms onredelijk hard. Maar hij had veel aan hem te danken. Nu hij de balans opmaakte van zijn leven, wist hij, dat Michael hem dierbaar was.

Hij vertoefde in een kliniek, toen Toergénjew zich te Parijs vestigde. Deze had Duitsland bezocht en Londen, vóór hij naar Parijs kwam. Reeds naderde de herfst. Zijn gedachten toefden in Rusland. Maar hij wist, dat hij nergens beter en kunstzinniger het leven van zijn volk in zijn treffendste figuren kon schetsen, dan buiten Ruslands grenzen. Reeds hadden zijn eerste vertellingen de aandacht getrokken. Niets was verder van hem, dan de bedoeling, zich in de politieke strijd te werpen. Hij gevoelde zich een visionnair, die het leven van zijn land zou oproepen in zijn verbeelding, en deze moest schenken aan de mensheid. Al, wat hem van deze roeping vervreemdde, zou hij vermijden. Sinds drie jaar wist hij overigens, dat een vrouw hem de rust en de sfeer kon schenken, die hij behoefde: Pauline Viardot, een Française die jaloers zijn hart en hoofd bewaakte. De vroegere vrienden zagen hem zelden. Een enkele maal bij George Sand, soms bij Herzen. Maar hij hield er van met Pauline te verblijven in Courtavenel. Over het verleden sprak hij met Michael weinig, noch over de schulden, noch over Tatjana. Toch zou hij hem niet uit het oog verliezen. Zo iemand de held kon zijn van een van zijn romans, dan Michael Bakoenin.

In September, toen Bjelinsky naar Rusland terugkeerde om in zijn vaderland te sterven, waren Herzen, Toergénjew en Bakoenin tezamen om afscheid van hem te nemen. De herfst was mild maar droefgeestig. Met Bjelinsky, allen voelden het, werd

hun iets onvervangbaars uit het hart gescheurd. In October nodigde Alexander Herzen zijn vrienden uit tot een afscheidsdiner, voor hij naar Italië vertrok. Ook Herwegh was onder de gasten. Maar aan Duitsland dacht Michael het minst. Nimmer was Rusland hem in de geest zo nabij geweest.

V

POLEN ROEPT

Wat in Bakoenin's artikel van de „Réforme” veel indruk had gemaakt, was zijn oproep tot Pools-Russische eenheid in de strijd tegen de tsaar. De Poolse réfugiés vertegenwoordigden een element van democratie en revolutionnaire gezindheid, omdat zij strijd voerden tegen de absolutistische regeringen van Rusland, Oostenrijk en Pruisen. Het Slavische vraagstuk werd een der brandende problemen van Europa, en bij herhaling had Bakoenin er zich voor geïnteresseerd. In Brussel had Lelewel hem in contact gebracht met de Polen, in Parijs de kring rond Chopin. In de Poolse illegale pers werd de brief van Bakoenin tegen de tsaar herdrukt. Graaf Czartoryski nodigde hem uit tot een bezoek. De dichter Mickiewicz, die in zijn mystieke romantiek aan Polen een Messianistische roeping had toegekend — moest het niet lijden door aller zonden, en zou zijn opstanding niet alle volkeren van de tyrannie verlossen? — zag de zaak van Polen als een der ganse mensheid. Polen scheen hem de gekruisigde onder de naties, maar zijn visie gaf zijn landgenoten in den vreemde geloof en kracht. Toen Bakoenin enkele malen met hem had gesproken, bleek echter, dat de dichter zich verloor in zonderlinge fatasieën. De wereld zou gered moeten worden door een bond van vijf mensen een Pool, een Tsjech, een Fransman, een Jood en een Rus. Die Rus zou Bakoenin zijn. Michael wees het aanbod af, maar hij bleef toch geïmponeerd door de profetische geest van de dichter, die in zijn hartstochtelijke na-

tionale gebed zich tot God wendde, opdat deze zou horen de klaagliederen zijner Poolse kinderen in de diepten der Siberische mijnen, in de sneeuw van Kamsjatska, de woestijnen van Algiers en de harde oorden hunner verbanning.

In Februari 1846 was er een opstand uitgebroken in Krakau en zelfs in Pruisisch Polen. Hij was mislukt. De van afkomst Oekraïense boeren in Galicië hadden de Poolse landheren niet gesteund, de actie in Pruisen greep niet om zich heen, en de Oostenrijkse Polen verloren hun autonomie. Gedurende de eerste dagen echter scheen het bericht der omwenteling koorts te wekken in Bakoenin. In de „Constitutionnel” schreef hij, als Rus, een artikel, om zich aan de zijde te scharen der opstandige Polen. Hij bood den Polen een verbond aan tussen vrije Russen en onafhankelijk Polen. Eerst echter moest de tsaar vallen. De Russische revolutie was voorwaarde tot de bevrijding der Polen. Dan zou een federatie van Slavische volkeren mogelijk zijn. Hij verzamelde de Polen om zich. Een rapport der Franse geheime politie zegt, dat in deze tijd Bakoenin een belangrijke groep Poolse émigrés ontving in zijn kamers.

De nederlaag deed de moed verzwakken, en het duurde tot November 1847, voordat Bakoenin wederom gelegenheid had, zijn sympathie voor de Poolse zaak te uiten. Bij de jaarlijkse herdenking van de Poolse opstand van 1831 moest hij aan een banket voor vijftienhonderd personen het woord voeren. Zijn geestdrift was gloeiend en aanstekelijk, zijn hypnotische betoogtrant sleepte het gehoor mede in een uitbarsting van wilde bewondering en van liefde tot de Poolse zaak. Zijn geweldige redenaarsgaven ontplooiden hij zonder beperking. In de naam van het werkelijke Rusland, dat hij vertegenwoordigde, bood hij de Polen, even grote tegenstanders van de tsaar als de oprechte en ware Russen, een verbond aan. Was de tsaar niet van Duitse afkomst? Was hij geen vreemde meester? Zijn hoorders, gesugereerd door zijn kracht en vitaliteit, zagen in deze Russische edelman de personificatie van het nieuwe Rusland. Het was hun,

alsof de strijd ging tussen Bakoenin en de tsaar. Voor een ogenblik scheen hij hun de aangewezen leider te zijn.

„Zolang wij gescheiden bleven, verlamden wij elkander. Niemand kan tegen ons stand houden, indien wij ons verenigen. De verzoening van Rusland en Polen is een groots beginsel, en waard dat wij ons er ganser harte aan wijden. Het beduidt de bevrijding van zestig millioen zielen, de verlossing van alle slavische volkeren welke gebukt gaan onder het juk der vreemde dwingelandij. In één woord, het betekent de val, de onvermijdelijke val van het despotisme in Europa.”

De donderende toejuichingen schenen haar echo te doen weerklinken tot in de verste hoeken van de Slavische wereld. De naam Bakoenin werd die van een program, van een mythe. Hij was krank geweest, toen hij had moeten spreken. Een huidziekte had hem gedwongen, zijn hoofd te laten kaal scheren. Hij moest zich bedienen van een hem vreemde taal, het Frans. En ondanks deze beletselen had de Slavische wereld, die in Parijs was vertegenwoordigd, in hem een leider herkend.

De Russische gezant in Parijs was ontsteld. Hij eiste van minister Guizot de uitdrijving van allen, die deze anti-tsaristische demonstratie hadden georganiseerd. Maar geen Franse regering kon het wagen, de Polen het verblijf in het land te ontzeggen. Wat de Russen betreft, die zouden in Frankrijk geen verdedigers vinden. Wellicht kon het graaf Kiselew, de Russische ambassadeur, tevreden stellen, indien Bakoenin althans Parijs moest verlaten. Twee weken na zijn rede werd deze aangezegd, dat hij terstond uit Frankrijk moest vertrekken.

Bakoenin keerde naar Brussel terug.

VI

BARRICADEN IN PARIJS

Het was nu reeds drie en een half jaar geleden, dat hij de Bel-

gische hoofdstad had bezocht. Lelewel woonde er nog, maar diens nieuwe vrienden bevielen Bakoenin niet. Hij vond er een sfeer van animositeit, van schandaal, van kwaadsprekerij in de Pools-Russische kringen. Eenmaal voerde hij het woord ter herdenking van de Dekabristen-opstand van 1825, waarin de Moe-rawjews, de familieleden van zijn moeder, zulk een grote rol hadden gespeeld. Hij sprak van de grote plaats, die de Slaven in Europa innamen en van hun roeping, om Europa's hergeboorte te bevorderen door het absolutisme te vernietigen, voorspelde dat de komende revolutie de tsaar, de koning van Pruisen en de keizer van Oostenrijk zou doen vallen. Maar de ware geestdrift vond hier geen voedsel.

Wel bezocht hij in Brussel generaal Skrzyniecki, een conservatieve katholieke Pool, die verkeerde in een milieu van reactionnaire Fransen en Belgen, zoals Graaf de Montalembert en Graaf de Mérode. Michael leefde, naar hij zelf schreef, „in een waar centrum van Jezuïtische propaganda. Zij probeerden mij te bekeren tot het katholicisme. En daar zowel de Jezuïeten als de dames zich bezorgd maakten over mijn ziel en die wilden redden, beleefde ik een waarlijk bewogen tijd in hun midden.” De vrouwen waren niet slechts bezorgd over zijn ziel. Maria Poloedensky zocht hem in Brussel op, gaf hem moederlijke raad en waardevol geld.

Plotseling kreeg hij hoop, Brussel te kunnen verlaten. Op de veertiende Februari van het jaar 1848 vond in de Franse Kamer een heftige interpellatie plaats over zijn uitzetting uit Frankrijk. De aanval op Guizot deed het ministerie wankelen. Alle opgehoopte afkeer van het regiem uitte zich bij de verdediging van een Russische balling. Guizot werd onbarmhartig aan de kaak gesteld als handlanger van het Russische despotisme. De minister van binnenlandse zaken Duchâtel moest zich even zeer verantwoorden. Welke Franse regering handelde in opdracht van een vreemde mogendheid? De ministers spraken elkaar tegen ter verklaring van de door beiden bevorderde maatregel, en het

was in een toon van triomf dat Bakoenin hen in de „Réforme” van 10 Februari kon aanklagen.

Guizot en Duchâtel echter poogden hun macht te behouden. Op 22 Februari verboden zij een aantal banketten — waar oproerige redevoeringen werden verwacht — van de oppositie. Gewapende republikeinen verschenen op straat. De volgende dag verrezen de barricades in de arbeiderswijken, waar de nood hoog was gestegen, de werkloosheid nijpende kommer veroorzaakte. Louis Philippe ontsloeg Guizot. Te laat. Een dag later vluchtte hij en deed afstand van de troon. In de Tuilerieën vestigde zich een voorlopige revolutionnaire regering.

Bakoenin was ziek van opwinding, toen hij vernam, dat de revolutie in Parijs was uitgebroken. Hij nam haastig afscheid van Maria Poloedensky, leende van een zijner vrienden een vals paspoort, en profiteerde van de spoorwegverbinding om snel te reizen. Aan de grens woeien breed de vanen ter ere der revolutie en der nieuwe republiek. In Valenciennes was de spoorbaan opgebroken. Rode vlaggen begroetten hem.

De 26ste Februari, toen Bakoenin het opstandige Parijs binnenkwam, was de gelukkigste dag van zijn leven. Op dit ogenblik had hij jaren gewacht. Parijs, waarheen zijn blikken zich onophoudelijk hadden gewend, was in opstand. Weggevaagd waren de mondaine koetsen, de rijk geklede aristocraten. Het volk beheerste de straat. Wederom was Parijs de stad der barricades. Caussidière organiseerde de nationale garde der republiek, en recruteerde haar gedeeltelijk uit arbeiders. Zij woonden in de kazernen, en Bakoenin verliet hen geen ogenblik. Hij predikte onder hen het communisme, de gelijkheid, de vrijheid, en de oorlog tegen de absolute vorsten, als in de dagen van de grote omwenteling van 1789. Indien de vorsten zouden vallen, zouden de Slavische volkeren vrij zijn, zouden Russen en Fransen elkander de hand reiken, hun revoluties zouden geheel Europa verlossen. Hij zag de massa, zoals hij dat gaarne wilde,

als een menigte van oprechte, trouwe, edele mensen, zelfopoffe-
rend, behulpzaam, heldhaftig.

Ook Marx, ditmaal uit België uitgewezen, kwam in Parijs en wilde het hoofdkwartier van zijn reeds in Brussel opgerichte „Bond der Communisten” in de Franse hoofdstad vestigen. Onder de Duitsers heersten grote meningsverschillen over wat hun te doen stond. Herwegh organiseerde een gewapend Duits legioen, om in de Zuid-Duitse staten een omwenteling uit te lokken. Marx verklaarde zich daar fel tegen. Intussen was de Franse omwenteling snel aan het verlopen. De burgerij maakte zich weder meester van alle posities, zo ze die al had verloren. De geestdrift ebde weg. Bakoenin nam het Marx hoogst kwalijk, dat deze de pogingen van Herwegh, om de in Frankrijk tanende omwenteling over de grenzen te voeren, dwarsboomde en bespottelijk maakte. De Franse rebellie had de stoot moeten geven tot een Europese. Nu zij kwijnde, kon alleen een revolutie in heel Europa die in Frankrijk redden. . .

VII

BOTSING MET MARX

De verhouding tussen Marx en Bakoenin begon zeer slecht te worden. In Brussel had Marx niet stil gezeten. In de lente van 1845 reeds had, uit Barmen komende, Friedrich Engels zich bij hem gevoegd, om af te rekenen met al diegenen, die hun bondgenoten hadden kunnen zijn, maar die zij machteloos wilden maken, uit vrees dat zij wellicht mededingers zouden worden. Bruno Bauer was afgemaakt, Feuerbach moest ter zijde worden geschoven, Proudhon was ironisch en grondig van zijn invloed beroofd, zo meenden zij. Uit de Duitse réfugiés was een „Arbeiter-Bildungs-Verein” gevormd, de leiding van de aanvankelijk te Londen gevestigde „Bond der Communisten” was in hun handen

gekomen en zij hadden hun „Communistisch Manifest” ontworpen, dat in Februari 1848 werd gepubliceerd. Slechts kort vertoefde Marx in Parijs. In Mei 1848 was hij in Keulen, waar hij in Juni begon de „Neue Rheinische Zeitung” te redigeren. Aan de arbeid in Brussel had Bakoenin, die toen in Parijs vertoefde, geen aandeel kunnen hebben. Eerst toen hij aan het einde van 1847 was verbannen en in Brussel terugkwam ontdekte Michael, dat er ook een Democratische Federatie was gesticht, waarvan Lelewel en Marx vice-presidenten waren. Op de tweede Kerstdag was Bakoenin lid der Federatie geworden en in Januari woonde hij een voordracht bij van Marx, die hem mishaagde. Zijn oordeel over de Duitse kolonie was zeer ongunstig. Aan Herwegh schreef hij:

„De Duitsers, zulke als Bornstedt, Marx en Engels — vooral Marx — veroorzaken hier het gewone onheil. IJdelheid, boosaardigheid, gezwets, theoretische hoogmoed en praktische lafheid, eindeloos theoretiseren over leven, daden en eenvoud, en in de praktijk een volkomen afwezigheid van leven, activiteit en eenvoud. Letterkundige en discuterende „arbeiders” en dergelijke weerzinwekkende lui lonken naar hen. Feuerbach is een bourgeois, iedereen is bourgeois, en dat enkele woord bourgeois dat zij tot walgens toe gebruiken is een slagwoord geworden, hoewel zij zelf van top tot teen door en door kleinburgerlijke bourgeois zijn. In één woord: leugens en stommitieit, stompzinnigheid en leugens. In zulk een omgeving is het niet mogelijk, vrij te ademen. Ik houd me ver van hen en heb beslist verklaard, dat ik niets met hen te maken wil hebben en geen lid zal worden van hun arbeidersbond. . .”

Tot Annenkow had hij nog feller woorden gericht over deze Duitsers. „Marx bedrijft hier hetzelfde gedoe als voorheen, hij misleidt de arbeiders, en maakt kletsers van hen. Altijd dezelfde theoretische dwaasheid, en onbevredigde, met zichzelf ontevreden zelftevredenheid. . . De Democratische Federatie is de grootst denkbare humbug, een gelegenheid voor lege verhande-

lingen, die ontbloot zijn van elke praktische betekenis voor het leven. . .”

In de kringen der Duitsers te Brussel en te Parijs nu doken plotseling geruchten op, dat Bakoenin, die zich zo veel critiek veroorloofde op hun werk en hun denkbeelden, een spion zou zijn der Russen. Wie geloofde, dat een Russisch aristocraat werkelijk de belangen der arbeiders zou vóórstaan? Waarvan leefde deze man? Graaf Kiselew, de Russische ambassadeur te Parijs, zou zelfs aan Guizot hebben laten doorschemeren, dat hij Bakoenin's verwijdering had moeten vragen, omdat deze een agent zou zijn, die te ver was gegaan. Reactionnaire Polen, die het radicalisme van de Rus verdacht vonden, hielden over naar de mening der Duitsers. Het gerucht verstomde, toen de Franse omwenteling aller aandacht opeiste. Maar het was niet dood.

Te Parijs dacht Bakoenin slechts aan één doel: het uitbreiden van de Franse omwenteling over Europa. „Spoedig, misschien binnen een jaar,” zo schreef hij in de „Réforme”, „zal het monsterachtige Oostenrijkse keizerrijk worden vernietigd. De bevrijde Italianen zullen een republiek proclameren. De Duitsers, vereend in één enkele grote natie, hun Duitse republiek. De Poolse democraten zullen na zeventien jaar van ballingschap in hun vaderland terugkeren. En de omwenteling zal eerst eindigen, wanneer heel Europa, Rusland niet uitgezonderd, een federale democratische republiek zal zijn geworden. . .”

Het waren dagen van verwachting en hoop. „Wij waren in zulk een gemoedstoestand,” schreef hij later, „dat indien iemand ons had verteld, dat God de hemel zou hebben verlaten en dat de republiek daar was uitgeroepen, wij het zouden hebben geloofd en dat niemand zich zou hebben verbaasd.”

Wie zich wel verbaasden, waren de nieuwe Franse autoriteiten. Caussidière, de prefect, die de orde moest herstellen, zou volgens Herzen hebben gezegd: „Wat een man, wat een kerel. . . De eerste dag der revolutie is hij onbetaalbaar. Maar de tweede moest hij worden gefusilleerd. . .”

VIII

OOSTENRIJK KRAAKT

Op de dertiende Maart 1848 brak er revolutie uit in Wenen tegen de regering van Metternich. Op de zeventiende werd in Hongarije een constitutioneel bewind ingesteld. In Venetië werd de republiek geproclameerd. In Milaan stonden de Italianen op tegen de Oostenrijkers. In Berlijn beloofde een verschrikte koning een grondwet. Maar in Rusland scheen zelfs geen echo door te dringen van het kletteren der wapenen, van de klank der redevoeringen en van het gejuich des volks. Er was nog slechts één middel, om het logge en trage Rusland wakker te schudden: opstand in Polen. De Poolse leiders trokken reeds naar Oost-Europa. Zodra Bakoenin het vernam, begreep hij, dat zijn enige kans was, de bevrijding der Slavische volkeren te bevorderen, zich te voegen bij hen, die reeds in Oost-Europa ageerden. Hij vroeg de voorlopige Franse regering twee duizend francs, die hem onmiddellijk werden verstrekt. Caussidière liet twee paspoorten voor hem in orde maken, één op zijn eigen naam, één ten name van Leo Neglinsky, een denkbeeldige Pool uit Posen. Toen Bakoenin in de postkoets naar Straatsburg was gestapt, haalde Caussidière verlicht adem.

Bakoenin had generlei idee van zijn werkelijke taak. Hij zou naar Posen gaan. Waarom daarheen, waarom niet naar Krakau? Introductiebrieven bezat hij niet. Hij verwierp de gedachte, met de Pruisen een actie tegen de Russen te voeren, en wilde veeleer alle Polen, Tsjechen, Slowaken en Serviërs bewegen tot het vormen van een machtig rijk, na de val van Pruisen en Oostenrijk, om de revolutie in Rusland te verbreiden. Waren de Slavische volkeren buiten Rusland machteloos tegen de tsaar? Maar hij vertrouwde op „de krachtige geest der revolutie”.

In Frankfurt zocht hij Karl Vogt op, die lid was van het voorlopige Duitse parlement, een poging van liberalen, de eenheid

van alle Duitsers voor te bereiden, en een ware toren van Babel. Hij sprak er met verscheidene journalisten, en toen hij in Berlijn kwam, verwittigde de Russische gezant er de Duitse regering van, dat de Russische agitator Michael Bakoenin op weg was naar Posen om revolutie te verwekken in Rusland. De Duitse regering moest voor het oog enige concessies doen aan democratie en liberalisme, en achtte het ongewenst, Bakoenin te arresteren. Ze poogde de Polen onschadelijk te maken, door hun zelfbestuur toe te zeggen. Een dag na zijn aankomst in Berlijn werd Bakoenin, om de Russen toch te bevredigen, in schijn gearresteerd. Hij zou Pruisen worden uitgezet, in de richting van Saksen, hoewel aan de Russische gezant werd medegedeeld, dat Bakoenin was teruggeleid naar Keulen. Toen de Franse gezant ongerust werd, kreeg deze de verzekering, dat Michael in geen geval zou worden uitgeleverd aan de Russen. Om de sporen van zijn bestaan uit te wissen, werd hem de echte pas ontnomen. Die van Leo Neglinsky mocht hij behouden, en tevens werd hij voorzien van een andere valse pas op naam van een zekere Simon, die verondersteld werd, Pruis te zijn. Een inspecteur van politie vergezelde hem naar Leipzig, en deelde hem mede, dat hij niet in Posen zou worden toegelaten, maar in Oostenrijk of Rusland zoveel revolutie kon maken als hij wilde.

In Leipzig vond hij Ruge, bezig zijn verkiezingscampagne voor te bereiden: hij had zich kandidaat gesteld voor de nationale vergadering te Frankfurt en moest die avond met een aantal anderen het woord voeren voor kiezers, die kandidaten moesten aanbevelen.

„Och kom,” zei Bakoenin, „wat bereiken jullie met zo’n parlement? Een vereniging te meer, om de retoriek te beoefenen. De Saksische filisters zullen je toch niet kiezen. Als de Slavische revolutie slaagt, dan zal er een taak voor je zijn. De tijd van het parlementarisme is voorbij. Wij hebben nu wat anders nodig: storm en leven en een nieuwe wetteloze en daarom vrije maatschappij. Kom mee naar het Hotel de Pologne, dan drinken we

een glas champagne. En laten ze kiezen, wie ze willen." Ruge werd van de kandidatenlijst geschrapt.

Te Breslau ontving Bakoenin sombere berichten. In Baden was het leger der vrije Duitsers door de royalisten bloedig verslagen, en de zwakke hulptroepen uit Parijs, die Herwegh had bijeengebracht, werden verstrooid. Van de Duitsers had Bakoenin nimmer veel verwacht. In Pruisen had de reactie zich hersteld, en de beloften aan Polen bleken ijdel bedrog. Erger leek hem, dat in Parijs de voorlopige regering optrad tegen de arbeiders. Alleen in Oostenrijk was de opstand niet gedempt. De keizer had Wenen verlaten en bevond zich in Innsbrück. Hongarije scheen zich onafhankelijk te zullen maken. In Praag poogde een Tsjechisch Nationaal Comité de regeermacht uit te oefenen. De vooruitstrevende Tsjechen riepen de andere Slavische volkeren op tot een congres in Praag. De gestrande Polen haastten zich er heen. Bakoenin volgde. Op de derde Juni kwam hij in Praag aan.

IX

CONGRES TE PRAAG

Indien het Congres te Frankfurt een toren van Babel mocht heten, dan was dat der Slaven in Praag een wespennest. Weliswaar hadden de Tsjechen in de verwarring een voorlopige regering gevormd, maar zij waren niet wezenlijk tegen de Habsburgers gekant. Immers het uiteenvallen van Oostenrijk-Hongarije zou tot gevolg hebben, dat de Duitsers in Bohemen zich om hulp zouden wenden tot de Noord-Duitsers, de Sakkers of de Pruisen. Dan waren de Tsjechen geheel verloren. De Slovakken vreesden een overwinning van de Hongaren, die hen eeuwen hadden onderdrukt. En Tsjechen en Slowaken vormden de overgrote meerderheid der 340 gedelegeerden. Hun rechterzijde had een delegatie gezonden naar de keizer, om hem een verzoening voor te

stellen. Slechts twee Russen waren aanwezig: Bakoenin en een priester, die de staatskerk niet vertegenwoordigde, maar de „oude gelovigen” uit de Boekowina. Zij kantten zich tegen de tsaar. De vertegenwoordigers evenwel uit Servië en Montenegro, Slavische volkeren die door de Turken werden verdrukt, hoopen op hulp van de tsaar tegen Turkije. In al de secties der verschillende regionale groepen voerde Bakoenin het woord: hij kende slechts één middel tot vereniging van alle Slaven: de strijd te voeren tegen het Pan-Germanisme. Tegen de Pruisen, tegen de Oostenrijkers. Zolang echter Rusland een tsaristische tyrannie was, zou het geen hulp bieden aan het ontbinden van de Pan-Germaanse machten. Eerst een revolutie in Rusland kon de grondslag leggen voor een federatie van vrije Slavische volkeren.

Bakoenin legde aan het congres drie documenten voor. Het eerste droeg tot titel: „Grondslagen ener nieuwe Slavische politiek”. „De nieuwe politiek,” zo heette het, „zal geen staatspolitiek zijn, maar een van volkeren, en van vrije onafhankelijke mensen”. De verlost naties zouden een Slavische Raad vormen en een gemeenschappelijke basis ontwerpen voor hun grondwetten, naar het beginsel der Franse omwenteling: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Geen slavernij, geen voorrechten. Zowel deze federatie als de vorm van de grondwet waren onderwerp van een verhandeling, evenals de algemene politiek. Van eenheid echter over deze plannen was geen sprake. De zeer gematigde president Palacky droeg er zorg voor, dat het officiële manifest tot alle volkeren van Europa van revolutionaire smetten vrij was. De hoop werd slechts uitgesproken, dat Oostenrijk-Hongarije een federatie zou worden van volkeren met zelfbestuur, dat de Russen aan de Polen autonomie zouden verlenen, en dat gans Europa ertoe zou bijdragen, de Slavische volkeren in het Zuid-Oosten van de Turken te bevrijden. Op de twaalfde Juni aanvaardde het Congres deze magere conclusie. Bakoenin was teleurgesteld en hij vormde met jongeren uit alle Slavische

landen een geheime organisatie, om de revolutie voor te bereiden.

Op de dag dat het Congres eindigde, brak in Praag een opstand uit van studenten en arbeiders. De leden van het Congres stoven uiteen. Bakoenin bleef. Hij voegde zich bij de rebellen, nam de leiding in hun hoofdkwartier, bestudeerde de kaart van Praag en ontwierp een plan ter verdediging van de stad tegen de troepen van Generaal Windischgrätz, die rekenen kon op de steun van de rechtse Tsjechen en weinig haast had, met geweld in te grijpen. De opstand stortte ineen door een algemene desertie. Windischgrätz schoot het hoofdkwartier der rebellen in de binnenstad in brand en wie nog op hun post waren, vluchtten of capituleerden. De strijd had slechts vier dagen geduurd. Eerst toen alles verloren was, glipte Bakoenin door het cordon der wettelijke troepen. Het gelukte hem, Bohemen te verlaten en Breslau weder te bereiken.

De droom was vergaan. Het avontuur mislukt. Michael trok naar Berlijn, en hervond er Müller-Strübing. Maar hij was onnuchterd en zonder geloof. Democraten? Hun beweging was dom en nietswaardig, irreëel en een schim van wat zij moest zijn. Hij slaagde er in, met behulp van Russische vrienden, tienduizend exemplaren te laten drukken, in het Russisch, van een oproep tot de revolutie. Waarschijnlijk heeft geen ervan ooit Rusland bereikt. Zonder geld, verwickeld in moeilijkheden met de hotelhoudster, die beslag legde op zijn koffer en zijn kleren, werd hij plotseling opnieuw gearresteerd, op aanwijzing van de Russische gezant, wiens agenten Bakoenin's sporen hadden gevolgd. Ofschoon geen bewijzen op hem werden gevonden van enige activiteit in Rusland zelf of van verbindingen met Russen, drong de gezant aan op zijn onverwijlde uitzetting. Ditmaal beval de Pruisische regering Bakoenin aanstonds Pruisen te verlaten, in de richting van het Westen. In de nacht van de twee-en-twintigste September ontvluchtte hij Berlijn, knipte zijn baard af, en bereikte opnieuw Breslau.

Te Praag had hij kennis gemaakt met jonge Polen, die een geheime verbinding onderhielden tussen de stamgenoten uit Rusland en die uit Pruisen. In een Silezisch grensdorpje Myslowitz was het Anna Lissowska, die hem zou kunnen helpen, in contact te komen met Poolse revolutionairen in Rusland. Ofschoon Michael er in slaagde, zijn betrekkingen met deze illegale strijders verborgen te houden, ontdekte de politie binnen een week, dat Bakoenin in Breslau was. Zij wist hem aan te houden, en dreigde met uitlevering. Hij was gedwongen, wederom Breslau de rug toe te keren. Op 8 October was hij in Dresden. De Saksische regering gaf hem twee dagen tijds, het land te verlaten, op verzoek der Russen. Opgejaagd week hij uit naar het hertogdom Anhalt. In het stadje Koeten vond hij een wijle rust.

X

EEN RUSSISCH AGENT

De werkzaamheden van Bakoenin ten gunste van een Slavische opstand hadden slechts misnoegen gewekt in het kamp der Duitse socialisten. Marx, die nu in Keulen de „Neue Rheinische Zeitung” redigeerde, ontving berichten, die gewaagden van een legendarisch geworden Bakoenin. Deze zou in Praag de revolutie hebben verwekt, hij zou door het land hebben geijld, om steun te verwerven voor de in de hoofdstad ingesloten rebellen. Zijn naam alleen was een program voor alle Slaven, die in de omwenteling geloofden en in het socialisme. Doch 6 Juli verscheen een correspondentie uit Parijs van de volgende inhoud:

„In verband met de propaganda der Slavische democraten verzekerde men ons gisteren, dat George Sand in het bezit is van papieren, die de uit Parijs verbannen Rus Michael Bakoenin sterk compromitteren, omdat zij aantonen, dat hij een werktuig of een in de laatste tijd aangeworven agent is van de Russische regering, een agent, die verantwoordelijk is voor het feit, dat

zovele ongelukkige Polen kortgeleden in Rusland zijn gearresteerd. George Sand heeft deze papieren aan enige van haar kennissen getoond."

Toen Bakoenin dit vernam, was het, of hij ineenzonk. Hij vertoefde illegaal in Breslau, maar slaagde er in, een brief te zenden aan Reichel en aan George Sand, met het verzoek te protesteren. Zelf stuurde hij een schrijven naar Marx, zonder hoop, dat deze zijn uiteenzetting zou opnemen. Zonder dralen schreef George Sand aan Marx, dat het bericht volkomen leugenachtig was. Bakoenin verlangde, dat deze rechtzetting zou worden opgenomen, en in zijn dolle woede eiste hij een duel, indien Marx zou weigeren. Deze evenwel had reeds op 16 Juli Bakoenin's eigen protest gepubliceerd, doch stemde er na de brief van Bakoenin in toe, ook dat van George Sand te plaatsen. Zij schreef:

„De door uw correspondent meegedeelde feiten zijn volkomen vals. Ik bezat nimmer het geringste bewijs van de door U over Bakoenin verspreide laster. Nimmer had ik de geringste aanleiding, aan de zuiverheid van zijn karakter en aan de echtheid van zijn overtuiging te twijfelen. Ik doe een beroep op uw eergevoel en uw verantwoordelijkheidsbesef en verzoek u, deze brief onmiddellijk in uw krant af te drukken."

Op 3 Augustus voldeed Marx daaraan met het onderschrift: „Wij vervullen hiermee de plicht van de pers, streng te waken over het karakter van openbare persoonlijkheden, en gaven tegelijk de heer Bakoenin de gelegenheid, een verdenking te weerleggen, die in Parijs in zekere kringen in elk geval gewekt is."

Wie de Parijse correspondent van zijn courant was, heeft Marx nimmer onthuld. In een ingezonden stuk aan een blad te Breslau verweerde Bakoenin zich echter, zonder Marx te noemen, tegen hem, en tegen de tsaar. „Ik heb te strijden tegen een machtige en onverzoenlijke vijand, die sinds ik hem in het openbaar heb aangevallen in een te Parijs uitgesproken rede, mij stelselmatig en onvermoeid vervolgt, en er zelfs in slaagt, mijn

natuurlijke bondgenoten, de democratie en haar organen te gebruiken en te exploiteren om zijn doel te bereiken. Tegenover de regeringen schildert hij mij af als een volksmenner, in staat tot iedere misdaad. En tegelijk poogt hij mij bij de openbare mening verdacht te maken door de beschuldiging te verspreiden, dat ik haar agent ben. Indien hij aldus hoopt, mij af te matten of ten verderve te voeren, zal het vergeefse moeite zijn. . .”

XI

OPROEP TOT DE SLAVEN

In Anhalt kwam Bakoenin een wijle tot rust. Hij vond er tijd, met een warhoofdige democraat te wandelen, te jagen, met kinderen te spelen en aan een realistisch romannetje te beginnen, dat ietwat ongewoon en erotisch mocht heten. De drift vluchtte in de romantische verbeelding. Doch hij deed meer. Hij schreef er zijn „Oproep tot de Slaven. Door een Russisch patriot, Michael Bakoenin, lid van het Slavisch congres te Praag”. Voor eigen verantwoording gaf hij het uit, maar Keil in Leipzig had het voor hem doen drukken. Nu was Bakoenin een revolutionair uit instinct. Niet ongaarne noemde hij zich een „waarheidszoeker zonder systeem”, omdat geen vooraf klaargemaakt stelsel de wereld kon redden, alleen de uit vrijheidszin geboren daad. Hij had in Praag reeds reactionnaire Slaven leren kennen. Nu wist hij nog beter, hoe Tsjechen en Slovakken steun hadden verleend aan Windischgrätz bij het neerslaan, niet slechts van de zwakke opstand in Praag, maar meer nog bij het onderdrukken van het verzet der Hongaren. Hij wist, dat de Kroaten hadden geholpen, de rebellie in Noord-Italië te doven en dat de Slaven niet de minste steun hadden verleend aan het opstandige Wenen, eerder het tegendeel. De haat tussen de nationaliteiten, die het Oostenrijks-Hongaarse Rijk vormden, hield het Rijk der Habsburgers in

stand. En Rusland bleef rustig, trouw aan de tsaar. Kon hij nog de hoop voeden dat de Slaven hun historische taak zouden volbrengen?

Men kon moeilijk alleen aan de Slaven verwijten maken. Franse troepen in Parijs onder Cavaignac rekenden in hevige straatgevechten af met de opstandige arbeiders. De executies van het Champ de Mars luidden de contra-revolutie in. Uit Frankfurt, Keulen en Baden-Baden moesten de democraten vluchten, en Wenen viel. Toen Bakoenin zijn Oproep tot de Slaven schreef, was het hem duidelijk, dat „indien de bourgeoisie een contra-revolutionnaire kracht was”, de arbeiders de revolutie zouden moeten redden.

In zijn „Oproep tot de Slaven” had hij, schetsmatig, aanvankelijk twee grote problemen genoemd: de sociale kwestie en die van de bevrijding der onderdrukte naties. Het instinct der massa's had deze vraagstukken op de voorgrond geschoven. Hij was genoeg romanticus, om aristocratische verachting voor de burger te paren aan Rousseau-istisch vertrouwen op het instinct, ook al botste de „algemene wil” tegen de neigingen van de individualist en was er een onopgeloste tegenspraak tussen de verheerlijking ener driftmatig handelende menigte en de redelijkheid der weinigen. Wat Bakoenin meende te weten, was, dat de gekozenen niet die weinigen waren. Bovendien vlamde de in hem gloeiende lust der vernietiging op door de brandstof, welke het proletariaat aanvoerde: „De hele wereld begrijpt, dat vrijheid een leugen is, als de grote meerderheid der bevolking gedoemd is tot een armzalig bestaan, en zonder opvoeding, of vrije tijd, of brood, veroordeeld is als stijgbeugel te dienen voor de machtige en de rijke.”

En het kolken van zijn hartstocht vertolkte hij in zijn felle taal: „Wij moeten deze uitgeleefde wereld van boven naar beneden doen scheuren. Zij is machteloos en onvruchtbaar. Zij kan geen vrijheid steunen of verdragen. De atmosfeer moet eerst worden gezuiverd, het milieu volledig vervormd, want het be-

derft onze instincten en onze wil, en doet hart en hoofd verschrompelen. . .”

Het is waar, dat Müller-Strübing het beter vond, deze passages niet te vertalen. Zo werd niet het sociale probleem, maar de Slavische kwestie het hoofdmotief.

Daar de Slavische naties overwegend boerenvolkeren waren, verheerlijkte hij bovendien de revolutionnaire instincten van de niet door cultuur bedorven boeren. Het was de Russische boer met name, die de revolutie zou verwekken, en zou bijdragen tot de val van de tsaar niet alleen, doch tot de vernietiging van de Pruisische en Oostenrijkse vorstenheerschappij. Het autocratische Germanendom zou vallen, wanneer de Russische boer zich zou bevrijden. De socialisten in West-Europa verwaarloosden de macht van de boer, en concentreerden hun werkzaamheid op de arbeiders der steden. De boer was aarde en arbeid, natuur en brood, hij was slaaf in Rusland, hij zou door zijn bevrijding de tyrannie doen wankelen. Hij had in zijn hart, ja zelfs in zijn „mir”, nog het oorspronkelijke communisme bewaard van de onbedorven natuurmens. „Bij voorbaat staat vast, dat de Russische revolutie een sociale revolutie zal zijn, en zij is diepgeworteld in het volk, in zijn gemeentelijk communisme”. De geest van Stenka Razin in de zeventiende eeuw, van Poegatsjew in de achttiende, hij was niet gestorven. Hun bewegingen waren niet de eerste boerenopstanden geweest, zij zouden niet de laatste zijn. Thans hoopten zich de krachten der vernietiging op. Hoe langer de revolutie zou uitblijven, hoe verschrikkelijker zij zou zijn. Rusland kende de humanistische tradities niet van het Westen. Van elke vrucht der vooruitgang was menselijk bloed het sap. Het Russische volk was kinderlijk, maar in de strijd demonisch. Het had Napoleon tot de aftocht gedwongen, door Moskou in brand te steken. Bonaparte was er door vernietigd. Eens zou het door zijn land in vuur en vlam te zetten, Europa doen wankelen. . .

Sociaal verzet, bevrijding der onderdrukte Slavische volkeren,

revolutie in Rusland. . . zijn oorlogskreet daverde door Europa. Zijn naam werd een legende. Men hield het voor wáár, dat hij zou hebben uitgeroepen, dat Sint Petersburg, Parijs en Londen in vlammen zouden opgaan en tot puinhopen zouden vervallen, wanneer de grote dag zou komen. Men vertelde, dat hij een groep opstandige boeren had bijeengebracht „tussen Parijs en Praag” en hun had ingewijd in de taktiek der revolutie, en dat hij brandende kastelen op zijn weg had achtergelaten.

Bij het horen van zijn naam huiverden de burgers.

XII

MARX: DUTS PATRIOT

De „Neue Rheinische Zeitung” van 14 Februari 1849 bevatte een artikel van Karl Marx en Friedrich Engels, waarin dezen Bakoenin's oproep aan de Slavische volkeren aan critiek onderwierpen.

„Bakoenin is onze vriend,” zo luidde het, „maar dat kan ons niet verhinderen, zijn brochure aan een strenge beoordeling te onderwerpen. Wat Bakoenin ontbreekt, dat is een concrete probleemstelling, gebrek aan analyse, dwepen met het woord „vrijheid”. Marx spreekt ironisch over het democratisch panslavisme, wijl de Slaven in 1848 medehielpen, Duitse en Hongaarse opstanden neer te slaan. „Wie hebben Praag beschoten onder het bevel van Windischgrätz? Waren het Hongaren? Waren het Duitsers? Waren het Italianen? Neen, het waren Slaven en alleen Slaven: Tsjechen, Polen, Slowaken. Behalve de Russen, de Polen en misschien de Turkse Slaven heeft geen enkel Slavisch volk een toekomst, noch Tsjechen, noch Slowaken, noch Bulgaren, eenvoudig daarom, omdat alle historische, geografische, politieke en economische voorwaarden voor een zelfstandig bestaan ontbreken. De onderwerping der Slaven, zelfs met

geweld, het bedwingen van deze achterlijke volkeren door de vooruitstrevende Duitsers en Hongaren is een belang der beschaving. De Slaven verdienen niet vrij te zijn, en indien zij het zouden wagen een macht te worden in Europa, zou meedogenloos geweld zijn gerechtvaardigd. Strijd, onverbiddelijke strijd op leven en dood met het aan de revolutie vijandige Slavendom. Strijd ter vernietiging en onbarmhartig terrorisme tegen hen. Niet in het belang van Duitsland, maar in het belang der revolutie." Tegenover de idee van Bakoenin, dat de nationale bevrijding der Slaven ook Europa zou verlossen, predikt Marx de kamp van het revolutionnaire Duitsland tegen de reactionnaire Slaven. „Men heeft door smartelijke ervaring geleerd, dat de Europese volkerenverbroedering niet door holle frazen en vrome wensen tot stand komt, maar alleen door grondige revoluties en bloedige strijd, en dat het niet gaat om een verbroedering van alle Europese volkeren onder één republikeinse vaan, maar om een alliantie der revolutionnaire volkeren tegen de contra-revolutionnaire, een alliantie, die niet op papier, maar slechts op het slagveld tot stand komt."

Het was ook duidelijk, dat Marx en Engels niets weten wilden van een boerenopstand, omdat zij de boeren „barbaarse inboorlingen" vonden, die door de koloniserende Duitsers beschaafd moesten worden. Van zijn kant verachtte Bakoenin de Duitsers. . . behalve juist boeren en arbeiders. In een brief van 8 December 1848 had hij geschreven:

„Indien de Duitse natie alleen uit de grote, helaas te grote massa van kleinburgers en van burgers zou bestaan, uit die menigte welke men heden het officiële Duitsland zou kunnen noemen, wanneer er geen stedenarbeiders maar vooral geen grote boerenmassa zou zijn, dan zou ik moeten zeggen: er is geen Duitse natie meer, Duitsland wordt veroverd en te gronde gericht. Alleen een boerenopstand en het bankroet der bourgeoisie kan Duitsland redden."

In 1871, toen niet alleen de Commune van Parijs in bloed

was ondergegaan, maar Duitse boeren Bismarck's imperialistische politiek hadden doen slagen, verloor Bakoenin weliswaar deze hoop op Duits verzet. Geen revolutie scheen mogelijk te zijn. Ofschoon in onverbiddelijke strijd verwickeld met Marx, gaf hij toe, in 1848 gedwaald te hebben. „In het jaar 1848 liepen onze meningen uiteen. Verdoofd door de revolutionnaire bewegingen heb ik mij toen veel meer door de negatieve dan door de positieve zijden dezer omwentelingen laten meesleuren. Maar in één opzicht had ik gelijk tegenover hem. Als Slaaf wilde ik de bevrijding der Slavische stamgenoten van het Duitse juk. Marx echter, als Duits patriot, wilde toen evenals nu nog, het recht der Slaven op bevrijding van dit Duitse juk niet erkennen en hij meende toen, evenals nu, dat de Duitsers geroepen zijn, hen te beschaven, dat wil zeggen, hen vrijwillig of met geweld te germaniseren.”

In zijn „Oproep tot de Slaven” had Bakoenin niet slechts het Pruisische en Oostenrijkse „Deutschum” aangeklaagd, maar evenzo had hij de Duitse democraten, die in de machteloze grondwetgevende vergadering van Frankfurt bijeen waren, beschuldigd van brutale aanspraken op heerschappij. „Deze samenscholing, die tot spot van heel Europa is geworden en ons Slaven zou willen germaniseren”. Doch Marx, des te vuriger Duitser, naarmate hij zijn Jood-zijn wilde uitwissen, beschouwde de Duitse eenheid en haar macht als een voorwaarde tot Europese cultuur.

In Bakoenin leefde de Slavische drift der revolutie, dier omwenteling, welke in zijn romantische verbeelding over de onmetelijke Russische steppe in haar mateloze kracht Europa zou bereiken en overstromen. Zijn vriend Reichel schreef het hem later:

„Mensen als jij groeien in de orkaan, en rijpen beter in storm dan in zonneschijn. . .”

„De volkomen verwoesting van het Oostenrijkse keizerrijk, dat is mijn laatste woord. En daarna, zegepralend, komt de Slavische federatie: de enige toekomst voor Rusland, de Oekraïne, Polen en alle Slavische volkeren . . .”

BAKOENIN

VIERDE HOOFDSTUK / HET WIJKENDE LICHT

I

RICHARD WAGNER

Ondanks zijn tegenslagen geloofde Bakoenin niet, dat het lot tegen hem samenzwoer. Integendeel vertrouwde hij, gesterkt door de vervolgingen en de laster die slechts bewezen, hoe gevaarlijk men hem achtte, meer dan ooit op zijn goede gesternte. Hij stond nu in het middelpunt van de gespannen aandacht van allen, die de revolutie liefhadden of haatten. Zijn verbanning uit Saksen had hetzelfde gevolg gehad als zijn uitzetting uit Parijs, nog slechts een jaar voordien. Er was een bewogen interpellatie gevolgd in het Saksische parlement, waarin alle leden, die hun verbolgenheid over de reactie poogden te uiten, de regering hadden aangevallen over haar vrees-vertolkende maatregelen en haar dienstbaarheid jegens de tsaar. Elders mocht de revolutionnaire drift uitgewoed schijnen, in Saksen schiep zij een sfeer van onrust en onlust. De regering had, om een nederlaag te ontgaan, zij het niet-officieel, toezegging gedaan, dat zij Bakoenin niet wederom uit het land zou weren, indien hij zonder haar toestemming terugkeerde. De sympathie voor een van alle rechten beroofde, verarmde, door de tsaar opgejaagde edelman was te groot, dan dat de ministers haar geheel konden verwaarlozen. En Ruge, die Bakoenin op de hoogte hield, liet niet na, hem daarvan te verwittigen.

De dag voor oudejaar van het jaar 1848 overschreed Michael de Saksische grenzen. Hij verbleef in een bescheiden herberg, bij enkele Tsjechische studenten, bij de Pool Andrzejkowicz, die zijn „Oproep tot de Slaven” zou vertalen, leefde in het verborgene van giften zijner vrienden en van wat geld, dat Reichel hem uit Parijs toezond. In Leipzig waren Tsjechen en Polen genoeg, en zij schenen bereid, een revolutionnaire bond met hem te vor-

men. Tsjechen en Slovaken hadden in hun verboden blaadjes Bakoenin's „Oproep” vertaald, en de jongeren, met wie hij kort voor de Praagse opstand een geheime club had gevormd, herinnerden zich hem vol trots en dankbaarheid. Gustaaf Straka, die in Leipzig studeerde, begaf zich naar Praag, en verzocht aan twee uitgevers van nationale bladen, met Bakoenin samen te werken. Alleen Arnold kwam. In de herberg „De gouden Haan” vergaderden zij vier en twintig uur. Behalve Tsjechische en Poolse vrienden waren er twee Duitse democraten, die poogden, de aanwezige Slaven over te halen tot het vormen van een Duits-Slavische unie. Bakoenin vond het een stompzinnig voorstel, vooral toen zij een congres wilden bijeenroepen. Alleen illegale arbeid kon slagen, en eerst toen de anderen waren heengegaan, trachtte hij Arnold te overtuigen van de noodzaak, een net van geheime verenigingen door alle Slavische landen te weven.

„Wij moeten drie verenigingen scheppen, onder drie verschillende namen, één voor de burgers, één voor de studenten en één voor de boeren, die in hun vorm moeten beantwoorden aan de behoeften van de klasse waarvoor zij zijn bestemd. Het aantal van hun leden moet sterk beperkt zijn, en zij moeten ervaren wezen, energiek, invloedrijk. Zij moeten gehoorzaamheid betrachten jegens een centraal comité van drie of vijf leden; jij, Arnold en ik zelf zullen de eerste twee zijn. De anderen zullen wij later kiezen. . .”

Arnold, moe en verveeld door de urenlange gesprekken, aanvaardde het plan zonder veel geestdrift. Daarna liet hij niets meer van zich horen. Tot de vrienden van „De gouden Haan” behoorde echter ook de uit Wenen afkomstige Poolse student Heimberger, die thans in Leipzig leerling was van het conservatorium. Hij dweept met Beethoven, evenals Bakoenin, verloor zich in dromerijen, wanneer hij de harmonie der muziek verwerkelijkt wilde zien in de wereld.

„De roeping van de muziek is het, alle driften tot zwijgen te brengen en alle mensen tot broeders te maken. Wie leeft in de

kunst, hij kent geen vijanden meer, want hij heeft het contact hervonden met de grond der wereld. . .”

Toen hij Bakoenin vertelde, dat hij naar zijn ouders in Wenen zou terugkeren, vroeg Michael hem, te informeren naar Arnold, en in Praag enige dagen de reis te onderbreken. Heimberger's rapport was teleurstellend: Arnold deed niets. Bakoenin bezwoer hem, een andere kring van rebellen te vormen uit zijn Duitssprekende vrienden. De taak was voor de jonge student, hoe vurig ook aan de zaak van Bakoenin gehecht, te zwaar. Hij wekte Michael op, zelf naar Praag te komen. In Maart begaf deze zich naar Dresden, knipte zijn baard af, kocht een Engelse pas, schreef aan Straka, dat die hem moest volgen, en reisde naar de hoofdstad van Bohemen.

„Bohemen is rijp voor de revolutie, maar wat ontbreekt, zijn de geheime leiders. Arnold wantrouwt Heimberger, Sabina en zijn aanhang van bourgeois wantrouwen Arnold. De Praagse democraten zijn grote klets-kousen, en zij voelen meer voor ijdel gezwets dan voor gevaarlijke ondernemingen. Half Praag weet, dat ik hier ben. De Oostenrijkse politie zit me op de hielen, en elke dag moet ik van kamer veranderen. Ik zal weldra deze stad moeten verlaten. Ik houd van Praag, zijn koningsburcht op de hoogten, zijn groene oevers van de Moldau, zijn eeuwenoude bruggen. Wat een verleden, van vrijheid en van strijd! En nu te zien, hoe niemand bereid is, om het smeulend vuur van de revolutie aan te wakkeren en ondergronds de mijnen te leggen, die als zij ontploffen, heel Europa het sein kunnen geven, om de strijd tegen de tyrannen onbarmhartig te voeren. . .”

Toen hij moedeloos en machteloos Praag verliet, besloot Bakoenin eerst Dresden aan te doen. Hij zocht er onderdak bij August Röckel, die Heimberger had aanbevolen als een betrouwbaar democraat. Röckel had de muziek lief. Hij was leider geweest van de staatsopera, maar ontslagen om zijn politieke opvattingen. Nu gaf hij een weekblaadje uit, het „Volksblatt”. Röckel was geestdriftig gestemd. Zeker, zonder een opstand der

Slaven, zonder revolutie in Rusland, kon Europa niet worden bevrijd. Marx mocht dan al de heerschappij der Duitsers over de Slaven verdedigen, Röckel deelde dat standpunt niet. Hij dweept met de Slavische muziek. Zijn jonge vrienden waren het daarin met hem eens. Hij zou Richard Wagner uitnodigen, een der leiders van de staatsopera. . .

Toen Wagner kwam, was Bakoenin ontroerd door diens liefde voor Beethoven. Michael verdiepte zich in zijn verleden. Slechts twee herinneringen wekten nu nog een gevoel van diepe genieting: Premoekjino en Beethoven. Hij vertelde Richard Wagner alle intieme bijzonderheden van zijn leven, zijn huis, zijn zusters, zijn broers.

„Op de eerste April zal ik de negende van Beethoven dirigeren,” antwoordde Wagner. Het was een uitnodiging voor Bakoenin, om tegenwoordig te zijn.

Op de grote avond zelf leek het Bakoenin, of hij verzonk in een hogere werkelijkheid, welke zijn hart overspoelde en zijn denken uitwiste. Dit was de extase, dit was eenwording, dit was zichzelf verliezen: groter lust dan paring tussen man en vrouw, want hier zonk de man in de armen van de eeuwigheid en dronk aan haar borsten.

Toen hij na de voorstelling uit zijn verdoving ontwaakte, snelde hij naar het toneel, en achter de coulissen omhelsde hij Wagner.

„Als alle muziek die ooit is geschreven, zou vergaan in de ineenstorting der wereld, dan moeten wij bereid zijn ons leven te geven, om deze symphonie te redden.”

Bakoenin werd een getrouwe gast ten huize van Wagner. Hij vroeg hem herhaaldelijk, de ouverture te spelen van zijn „Vliegende Holländer”, die hij verwonderlijk fijn noemde. Als hij bleef eten, verslond hij vlees en worst en dronk brandewijn, zonder dat hij ophield intussen te redeneren over de muziek en de revolutie.

„De grote revolutionairen moeten kunstenaars zijn. Kunst

maakt rebéls. Wat heeft de kunstenaar te maken met de burger? Laat die worst maken. Wij leven voor de schoonheid en de strijd.”

Toen hij op een avond was vertrokken, zeide Wagner tot Minna, zijn vrouw:

„Bakoenin heeft me nog meer bewust gemaakt van de weg, die ik moet bewandelen. Inderdaad: de negende symphonie van Beethoven is een opstandig drama, en het koor aan het einde is het dóórbreken van de menselijke stem, die in de hele symphonie verborgen jubelt en klaagt. Ik wil geen opera's schrijven, maar drama's. Toen ik Rienzi componeerde, was ik me nog niet voldoende bewust van de noodzaak der muziek, de revolutie te dienen. Waarom heeft Rienzi mij aangetrokken? En Heine? Omdat zij de maatschappij verachtten. Wat begrijpen burgers van mijn Tannhäuser, mijn Parsifal of mijn Lohengrin? Voor hen zal ik ze niet schrijven. Nooit zullen zij die begrijpen. De maatschappij bederft de mens tot in de kern. Maar Bakoenin, die is kolossaal, onaangetast door de cultuur, primitief, uitbundig, oersterk. Hij stelt geen belang in intellectuelen. Wat hij zoekt, zijn mensen met onuitgebluste energie. Hij redeneert als Socrates, zonder systeem, maar zo, dat hij ieder de waardeloosheid laat voelen van wat hij geloofde dat waar was. Als hij hier op de divan zit, dan is hij slechts op zijn gemak, als hij met een menigte van gasten kan praten over de revolutie. En dan heeft hij altijd gelijk. Niemand zegeviert over hem, want hij heeft het geloof van een barbaar, van een natuurmens. En de drift overwint altijd de rede. . .”

II

DRESDEN IN VLAMMEN

Bakoenin vertoefde langer in Dresden dan hij had bedoeld. Nu eens bij Röckel, dan bij Wagner, verloren in de muziek. Soms

bij Wittig, die de „Dresdener Zeitung” uitgaf, of bij Andrzejkowicz, die zijn „Oproep tot de Slaven” in het Pools had vertaald. Met zijn Engelse paspoort en zonder baard ontkwam hij aan de waakzaamheid van de politie. Nu eens zag men hem in de kleine, beroekte café's, waar democraten en revolutionairen pleegden samen te komen, dan in de salons van een Poolse gravin. Enkele malen leende hij geld, om aan Straka te zenden, die in Praag geheime organisaties moest stichten. Twee jonge Polen, uit Galicië op weg naar Parijs, koeriers der Poolse democraten, vroeg hij, in Parijs allen op te wekken, naar Dresden geld te zenden, officieren, politici, opdat zij de revolutie in Bohemen konden bevorderen. Uit Praag kwam Heimberger terug, om rapport uit te brengen van de pogingen van Straka en Jozef Fric, die nu de belangrijkste geheime studentenclub hadden gevormd voor de bevrijding der Tsjechen. De bourgeoisie bleef nog onwillig en koel, maar het volk gloeide voor de zaak der bevrijding.

Intussen werd Bakoenin's kring van vrienden groter. In de „Dresdener Zeitung” waarschuwde hij de Slaven ervoor, enige hulp te verlenen aan de Russen, die de Oostenrijkers bijstonden in het onderdrukken der Hongaren. Hij schreef over Rusland en predikte de noodzaak van de val van de tsaar. Op de eerste Mei ontmoette hij bij Wittig een groep Duitse democraten, die de nationale vergadering te Frankfurt hadden bijgewoond. Hij wilde met hen spreken over het samengaan van Duitsers en Slaven, dat hem nu meer mogelijk leek dan voorheen.

Toen, op de derde Mei, weerklonken er onverwachts schoten in de straten van Dresden zelf. De hooggestegen vloed der ontevredenheid brak door de dijken van het behoud. De democraten hadden gewild, dat de te Frankfurt*ontworpen grondwet zou worden ingevoerd in Saksen. De koning verwierp deze gedachte met hooghartige weerzin. Het parlement aanvaardde de grondwet. De koning ontbond de Landdag. Het was onrustig geworden: de schutterij morde en kwam in haar kazernes bijeen. Toen, onverwachts, kwam de botsing met het leger. Na de eerste schoten

verrezen de barricaden, arbeiders en kleine burgers voegden zich bij de schutters. Zij poogden het arsenaal te veroveren; de troepen doodden vijftien mensen uit de saamgestroomde menigte. Vuur schoot uit de geweerlopen, vlammen laaiden uit het volk. Nu lag Dresden als bij toverslag vol barricaden, de koning vluchtte met zijn gezin naar de vesting Königstein. De volgende dag stonden op het balkon van het stadhuis van Dresden drie mannen, die de vorst vervallen verklaarden van zijn troon en de voorlopige regering vormden der republiek. Burgers en arbeiders waren in het bezit der stad. Wat te doen?

Bakoenin was overrompeld door de geestdrift der massa. Hij kende de leden der voorlopige regering nauwelijks, en verachtte hun Pan-Germaanse gematigdheid, zoals hij de Frankfurter grondwet schouderophalend bejegende. Doch op zijn tocht door Dresden greep de revolutie hem. Hij ontmoette Richard Wagner, en beiden begaven zich naar het stadhuis, waar een der leden van de voorlopige regering de menigte toesprak. De massa electriseerde de spreker. Wat Bakoenin miste, was het klare bevel van de revolutionnaire leider.

Met Wagner drong hij door de menigte heen het stadhuis binnen. Hij stond tegenover drie mannen, Duitse democraten, van wie hij er één kende.

„De toestand is duidelijk. De koning van Saksen heeft geen troepen genoeg. Hij heeft hulp gevraagd aan de Pruisen. Die zullen komen. Tegen hen baten geen redevoeringen. Alleen kanonnen en geweren. Organiseer alle krachten, mobiliseer de mannen. . .”

De leiders lieten Heinze roepen, die de schutters commandeerde. Het was een povere generaal in een opstand.

„Jullie Duitsers kunnen geen revolutie leiden. De enigen, die ervaring hebben, zijn de Polen. Met hen zullen wij een plan kunnen maken. Zorgen jullie voor soldaten en wapens. . .”

Gezaghebbend en dwingend waren Bakoenin's woorden. Er kon geen twijfel bestaan: deze man was toegewijd aan de revo-

lutie, die hij zijn ganse leven had gepredikt. Hij had gelijk: geen woorden, alleen kanonnen zouden beslissen.

De volgende dag, de vijfde Mei, keerde Bakoenin terug. Hij was vergezeld van Heltman, een Pools officier, en van Kryzanski. Met hun drieën zetten zij zich aan een machtige antieke tafel van het oude stadhuis, ontplooiden de kaart van Dresden, en maakten hun plannen. Het was meer dan tijd. De Pruisen stonden reeds aan de poorten der stad. Alleen de opgebroken wegen en rails vertraagden hun aanval. Bakoenin maakte een plan voor de plaatsing der kanonnen van de schutterij, voor de bewapening van de barricaden, die het meest verdedigd moesten worden. Maar Heinze wilde er niets van weten.

Die nacht vertoefden Bakoenin en Wagner in het stadhuis. Zij voelden zich niet verslagen, in het gevaar groeide eerder nog hun eigenwaarde. Het bedreigde leven was nimmer, aldus kwam het hun voor, zo rijk en vol van spanning geweest, als nu. Wagner had een artikel geschreven, dat bestemd was voor Röckels „Volksblatt”.

„Toen ik me bezig hield met de „Ring der Nibelungen”, begreep ik plotseling, wat deze sage beduidde: de vloek van het goud. Maar nu kan geen kunstwerk ontstaan, wij kunnen het alleen voorbereiden, wij revolutionairen, door alles te vernietigen en neer te slaan, wat waard is onder te gaan.”

„Wat is waard, onder te gaan?” vroeg Michael. „Indien wij de Madonna van Rafael en de schilderijen van Murrillo op de barricaden zetten, zullen de Pruisen misschien niet schieten. Maar als zij het wel doen? Wat moet er zegevieren, de schoonheid of de revolutie? De negende symphonie wilde ik redden. Ik dacht: wat zal de mensheid zijn zonder haar?”

„Och, waarom zouden wij niet proberen, zowel het schone als de revolutie te redden? De Pruisen zullen schieten, al is het op het hart van de Madonna zelf. Wat wij moeten vernietigen, dat is de heerschappij van de een over de ander. . .”

En hij las het artikel voor, dat hij Röckel zou aanbieden.

„De eigen wil zij heer over de mensen, de eigen lust zijn wet, de eigen kracht zijn eigendom, want heilig is alleen de vrije mens, en niets hogers is er dan hij. Vernielen wil ik de bestaande orde, welke de ene mensheid in vijandelijke volkeren, in machtingen en zwakken, in rechthebbenden en rechtelozen, in armen en rijken verdeelt, en ze allen ongelukkig maakt. . .”

Bakoenin luisterde vol gespannen aandacht.

„De Grieken, zij waren democraten. De christelijke kerk echter heeft het absolutisme mee gebracht. Het theater der Grieken was hun gemeente, waar zij uitdrukking gaven aan wat in het ganse volk leefde. Nu is kunst een industrie geworden der burgers. Nu staat zij in dienst van het geld. Ons doel is eerst de sterke en schone mens. De revolutie geve hem de kracht, de kunst de schoonheid.”

„Je hebt gelijk, dat de kunstenaar de vrije mens is. Maar wil hij waarlijk vrij zijn, ook economisch, dan moet de eigendom verdwijnen, dan moet de schepper van het schone vrij zijn van zorgen.”

„Daarom moet het theater worden gesocialiseerd. De Grieken wisten, welke kunst gemeenschap vertolkte. Zij schiepen het koor op het toneel, de vreugde van het samenzijn, van het spel, van het genot dat de naaktheid biedt. Hoe jammerlijk heeft het Christendom het mensenbestaan gemaakt, dat zonder de genade zogenaamd nietswaardig zou zijn en verachtelijk. Alleen indien de armen moeten worden afgeleid, wordt hun het spel gegeven. Toen Cavaignac in Parijs de revolutie had neergeslagen, opende hij de theaters voor de werklozen en hongerenden. Daarvoor werd de kunst misbruikt. Alsof zij niet moet ontspruiten aan een wereld, die een bron is van genot. Zij zal eerst op de schouders van onze grote sociale bewegingen tot waarde komen. Daarmee heeft zij haar doel gemeen, en beide kunnen het bereiken, door elkaar te erkennen. Dat doel is: de sterke en schone mens.”

„Schrijf daarover, Richard. Wat jij mij zegt, dat zul je de mensheid duidelijk maken. Jij kunt het, want je muziek zal allen

overtuigen, die nog aan je woorden mochten twijfelen.”

In de morgen vervlogen de dromen. De twee Poolse officieren vulden valse paspoorten in en namen afscheid. Alles was volgens hen verloren. De leiders der voorlopige regering waren in de nacht verdwenen. Bakoenin besloot de barricaden te bezoeken, om de mannen moed in te spreken. Maar Wagner bleef in het stadhuis. Michael hield het moreel der rebellen hoog. Hier vuurde hij aan, daar uitte hij zijn medeleven, ginds hielp hij met praktische raad. Aan de rand der stad bleek hem, dat een der leden van de voorlopige regering niet was gedeserteerd, doch trouw op zijn post was. Het was Heubner. Hij had zijn plaats ingenomen bij de mannen op de barricaden, die hij zelf daar had geplaatst.

„Indien ik alleen hier blijven zou voor hem, zou het gerechtvaardigd zijn,” dacht Bakoenin. „Hij is een man. Ook indien alle burgers van Dresden me zouden verraden, zal deze ene waard zijn, dat ik trouw blijf, zoals hij zelf is. En de bevrijding zal komen. Het Russische volk zal het spoedig moede zijn, zich tot knecht te laten vernederen, een werktuig te zijn van een vloekwaardige politiek. Polen is nog altijd een doorn in het vlees van de tsaar. Aan het mishandelde Polen zal het Russische despotisme doodbloeden. In Moskou zal uit een zee van bloed en vuur hoog en heerlijk het gesternte der revolutie opstijgen, die een leidende ster voor het heil van de hele bevrijde mensheid zal worden. De geest van de nieuwe tijd werkt in de storm. De Slaven moeten vuur worden: de bliksemende donderwolk der bevrijdende revolutie.”

En zo sprak hij tot zijn metgezellen op de barricaden, die hij moed gaf door hun de hulp toe te zeggen van de millioenen die zouden opstaan.

III

HET PUIN DER ILLUSIE

Bakoenin sliep niet, dronk niet, at niet, rookte zelfs niet. Hij was slechts de genius van het verzet. Op de zesde Mei staken de rebellen de opera in brand, en het vuur verbreidde zich als een beschermend gordijn. Uit meer dan honderd barricades hadden Bakoenin en Heubner een slaglinie gevormd. Dwars door de huizen heen waren de straattroepen verbonden, muren waren weggebroken, voor alle vensters lagen de schutters. Slechts langzaam rukten de Pruisen op. Richard Wagner had de stad verlaten. Twee dagen en nachten duurden nog de felle gevechten voort. Op de ochtend van de achtste Mei brandden drie huizen in de Zwingerstrasse als vlammeende toortsen. Nog eenmaal klonken de klokken, die de eerste dag door Wagner geluid waren. Toen verstomde het geknetter van de met pek en olie overgoten gebouwen, het doffe knallen der musketten. De strijd was verloren. Er werd geen kwartier gegeven. Rood zag de Elbe van het bloed der gewonde opstandelingen, die in de rivier werden geworpen. Heinze ontkwam aan de slachting, doordat hij reeds was gevangen genomen. Een ogenblik dachten Heubner en Bakoenin er aan, zichzelf met het Stadhuis in de lucht te laten vliegen, maar tijd noch kruit was hun gelaten.

Des morgens vroeg, de negende Mei, weken de overlevenden uit naar Freiberg. Onderweg ontmoetten zij Wagner, die met Bakoenin en Heubner mee trok. Bakoenin besloot een tweede poging tot opstand te wagen in Chemnitz. In Freiberg, waar de mannen de woning van Heubner bereikten, sprak deze van het nutteloze van verder verzet. Er was geen voorlopige regering meer. In naam van wie kon men de arbeiders van Chemnitz oproepen? Bakoenin wees met een minachtend gebaar dit argument af. De revolutie behoefde geen regeringen. Hij droeg de zegels van het voorlopig bewind in zijn zak. Maar elke daad werd be-

zegeld doordat de omwenteling zichzelf rechtvaardigde en geen bekrachtiging behoefde. Zij wás geen recht, zij schiep het recht.

Zo begaven zij zich naar Chemnitz. Richard Wagner verliet de anderen onderweg, om zich met zijn vrouw in veiligheid te stellen in Weimar, ten huize van Liszt. Misschien was Liszt een onaangenaam mens, maar zijn dochter Cosima had Wagner in Parijs ontmoet, en hij vond haar charmant. Bakoenin weigerde hem te volgen. Hij bezat nog dertien daalders, en een schat aan documenten en brieven, die in veiligheid moesten worden gesteld. In Chemnitz. . .

Geen woord van opstandig protest werd in Chemnitz gehoord. Geen bijeenkomst kon worden samengeroepen. Geen vrienden kon men bereiken. Dodelijk vermoeid vielen Bakoenin en Heubner neer op de bedden van een herberg, uitgeput en gelaten. Zelfs de kracht ontbrak hun, om wanhopig te zijn.

In de nacht werden zij gearresteerd. Zij verzetten zich niet; ze waren te moe.

IV

IN KETENEN

In de oude gevangenis van Dresden, waarheen de rebellen waren vervoerd, werden cellen en zalen gevuld met de overwonnenen. Zo talrijk waren zij, dat afzondering onmogelijk bleek. Aan het einde der maand werden zij daarom voor een deel overgebracht naar de cavallerie-kazernen. Toen ook daar de kans op ontvluchting en op contact met de buitenwereld te groot werd geacht, besloot de Saksische regering de leiders, van wie ook Röckel was gearresteerd, over te brengen naar de vesting Königstein. De vertrekken waren hier verlicht en verwarmd. Eén maal per dag werden de gevangenen, geketend aan twee soldaten, rondgeleid langs de wallen om wat frisse lucht te genieten. Zij mochten roken en lezen. De behandeling was menselijker, dan Bakoe-

nin ooit nadien in gevangenschap zou ondervinden. Het was hem zelfs toegestaan, brieven te schrijven en te ontvangen. Waren zij niet zijn geestelijk galgenmaal?

Door Europa had zich snel de mare verspreid, dat de man, die drie dagen de ongekroonde koning van Saksen was geweest en voor wie de vorst zelf was gevlucht, in Königstein zat opgesloten. Matilda en Adolf Reichel schreven hem en zonden hem wat geld. Alexander Herzen zocht contact met zijn advocaat, Franz Otto, opdat deze aan Bakoenin boeken en sigaren zou verschaffen. De Herweghs vergaten hem niet, en Emma stuurde hartelijke brieven. Vrienden uit Koethen en Leipzig, die onbekend wensten te blijven, zonden aan zijn advocaat geld voor hem. Hij studeerde Engels en wiskunde. Bij Shakespeare's „Romeo en Julia” plaatste hij aantekeningen, de Don Quichot verschaftte hem de uren van verstrooiing, welke de wijze Cervantes de mensheid had willen bereiden, en bracht hem in de herinnering terug de beschouwingen van Toergénjew. Nooit had hij dit boek van de dolende ridder der droevige figuur met meer sympathie en begrip gelezen. Hij bestudeerde voorts de geschiedenis van Frankrijk, uit de werken van Thiers, Lamartine en Guizot.

Elk kwartier sloeg de vestingklok, maar zijn gedachten vloeiden als tijdloos voort. Geen enkel vast punt scheen hem meer te blijven, dan die tartend regelmatige klok. Wat geschiedde om hem, wat gebeurde er in de wereld? Kranten waren hem ontzegd. De enige ontspanning bestond in het verhoor door de commissie van onderzoek, welke hem alle onloochenbare getuigenissen voorlegde van zijn aandeel in de opstand, maar voor wie hij alle namen van personen verborgen hield, die hij door zwijzaamheid kon redden. In October was de instructie gesloten. Bakoenin verkreeg drie weken voor zijn verdediging. Zij interesseerde hem nauwelijks, hij was niet in staat zich te concentreren. Men verlengde de toegestane tijd met twee weken. Toen ontwierp zijn advocaat zelf een verweer. Wat kon hij ontkennen? Hij voerde slechts aan, dat Bakoenin geen Saksisch onderdaan was, niet

schuldig kon zijn aan verraad aan een zaak, die de zijne niet was, omdat hij nimmer plichten zou hebben gehad jegens staat en koning. Doch het proces was hopeloos. Op de veertiende Januari 1850 werden Bakoenin, Heubner en Röckel ter dood veroordeeld.

Zij gingen in beroep. Ditmaal schreef Bakoenin een verdediging, die niet anders was dan een autobiografie, en een beschouwing over de tyrannie van de Russische tsaar en de Oostenrijkse keizer, over de komende revolutie in Rusland en het uiteenvallen van Oostenrijk. Hij verloochende niets, en bleef trouw aan zijn roeping. Wederom poogde zijn advocaat gronden aan te voeren voor een lichter straf. Op de zesde April werd het doodvonnis bevestigd.

De veroordeelde had met het leven afgerekend. Zijn advocaat had getracht hem te overtuigen, dat het doodvonnis niet zou worden voltrokken. In deze jaren van revolutie had geen Duits vorst het gewaagd, een politiek gevangene, ondanks de veroordelingen, ter dood te doen brengen. Maar Bakoenin vreesde veel erger: zijn uitlevering aan Rusland. Hij verkoos de dood boven gevangenschap voor het leven, boven het gekooid zijn achter de ijzeren staven, en vooral boven de martelingen van een Russische cel of de dwangarbeid in Siberië.

Er kwamen tal van brieven van vrienden, die hem moed inspraken. Matilda Reichel vergat hem niet. Ze schreef hem, dat zij alle leed met hem in de geest had gedeeld, en dat hoewel zij was gehuwd, zij hem trouw bleef in ongeschokte vriendschap. In April poogde zij bij hem te worden toegelaten, en zij weende, toen het haar werd geweigerd, Michael nog eenmaal te zien. Johanna Pescantini zond hem een Nieuw Testament en gedichten van Byron, tijdschriften, een pijp en tabak. Hij was dankbaar, maar behoefde deze troost nauwelijks. Ze kon hem met de dood niet méér verzoenen, dan hij reeds verzoend was, noch zijn angst voor uitlevering aan de tsaar wegvagen.

Weldra waren bij de Saksische regering twee verzoeken bin-

nen gekomen tot uitlevering van Bakoenin: van de Russische en Oostenrijkse gezanten. Deze dringende vertogen waren den Saksers niet onaangenaam, want zij konden daardoor ervan worden ontheven, Bakoenin ter dood te brengen of hem levenslang op te sluiten. Hij was in Rusland reeds bij verstek veroordeeld. Maar zijn werkzaamheden hadden de laatste jaren meer Oostenrijk dan Rusland bedreigd, en de tsaar erkende dit. Zo bleef slechts het Oostenrijkse verzoek, dat was gegrond op het aandeel van Bakoenin in de opstand van Praag.

V

UITGELEVERD

Michael wist van dit alles niets. Toen hij in de nacht van twaalf op dertien Juni werd gewekt, en hem werd bevolen zich te kleden, dacht hij, dat hij in de morgenschemering zou worden gefusilleerd. In een gesloten rijtuig werd hij weggevoerd, zonder enig bezit. Niet anders meende hij, dan dat zijn leven ten einde was. Doch toen het rijtuig stil stond, werd hij aan de grens uitgeleverd aan de Oostenrijkse autoriteiten. Op de avond van de veertiende Juni kwam hij aan in de koningsburcht, die hij eens zo had bewonderd, het Hradcin op de top van Praags hoogste heuvel, in het oude klooster van Sint George, nu tot gevangenis ingericht. Hij vernam er, dat ook Arnold en Straka in de cellen gevangen zaten. Door het getraliede venster zag hij in de oude kloostertuin een schildwacht waken, doch weldra werd ook dit uitzicht hem benomen en brachten de vreesachtige kerkervoogden zelfs een rooster aan in de schoorsteen. Indien de deur van zijn cel werd geopend, stonden zes gewapende soldaten voor hem. Elk kwartier bespiedde een van zijn wachters hem door het kijkgat. Geen advocaat stond hem bij, geen brief mocht hij schrijven of ontvangen. Kleding bezat hij niet, weken lang droeg hij hetzelfde hemd.

Toen ontfermde de auditeur-militair — want hij zou gedaagd worden voor het krijgsgerecht — zich over de Rus. Bakoenin zat in lompen in zijn cel, en aan Otto en Herwegh werd toegestaan, geld te zenden voor kleine aankopen. Herzen ontving toestemming, iets voor hem te doen. Negen maanden lang werd hij niet verhoord, niemand dan zijn grimmige wakers ontmoette hij, niets dan enkele wiskundeboeken mocht hij lezen. Hij was nauwelijks nog in leven. Dan, in Maart 1851, nadat hij reeds bijna twee jaar als een gekweld dier was opgesloten, werd hij verplaatst, zonder te weten, waarom. Vrees voor een poging der Tsjechische democraten, hem te bevrijden, leidden ertoe, dat hij werd overgebracht naar de vesting Olmütz in Moravië. Al deze maanden had de Oostenrijkse regering zorg gedragen, zijn handen te doen boeien. Soms was het hem, of het bloed uitbarstte uit zijn aderen, benauwdheid scheen hem te zullen verstikken, zijn zo onstuimige driften dreigden hem te verscheuren. Maar het lichaam bood weerstand aan de kwellingen die zijn geest onderging. Indien tandpijnen hem kwelden en zijn hoofd bonsde, poogde hij weg te dromen in de verbeeldingen, die hem eens zo lief waren geweest, en vele uren toefde hij in zijn dromen in Premoekjino, het verloren paradijs.

In Olmütz eindigde de verschrikking niet. Hij werd vastgeketend aan de muur van zijn cel. Op dat ogenblik echter deed de Russische ambassadeur te Weenen een belangrijke stap en stelde zich op de hoogte, in hoeverre Bakoenin reeds was berecht, omdat hij het verzoek moest overbrengen van zijn regering, hem uit te leveren, zodra zijn proces in Oostenrijk zou zijn beëindigd. De militaire autoriteiten herinnerden zich toen eerst weer Bakoenin's bestaan. In April werd hij intensief ondervraagd. Zijn verdediging was tot mislukking gedoemd. Zovele getuigenverklaringen pleitten tegen hem, zijn „Oproep aan de Slaven” was zo welsprekend, dat zijn streven naar de vernietiging van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie door een revolutie niet kon worden geloochend. Zijn enige wens was nog, een koffer met

kleren en boeken uit Saksen te mogen ontvangen, voordat het vonnis zou worden geveld.

De auditeur-militair besloot zijn rapport der verhoren als volgt:

„In de loop van het hangende onderzoek heeft Michael Bakoenin herhaaldelijk verklaard:

1. Dat hij na zijn uitlevering aan de Oostenrijkse autoriteiten het vaste besluit nam, geen verklaringen af te leggen en niet te antwoorden op vragen; dat alleen de houding door de auditeur jegens hem aangenomen hem er toe heeft gebracht, getuigenis af te leggen, en dat, indien de auditeur door een andere zou worden vervangen, hij geen verdere verklaringen zou doen.

2. Dat hij zich bewust is, dat dwangmaatregelen tegen hem genomen kunnen worden, maar dat toepassing daarvan alleen tot gevolg zal hebben, dat hij geheel zal zwijgen.

In het algemeen heeft hij zich moedig en beslist gedragen, maar met volkomen welvoeglijkheid.”

VI

DE GREEP VAN DE TSAAR

Na twee jaar van opsluiting, begon Bakoenin pijn te lijden. Hij at nog geregeld, maar zijn weerstand verminderde. Hoewel hij wiskundeboeken vroeg ter verstrooiing, stortte hij geleidelijk in, vocht niet meer, zweeg. Als een zieke, uit de hemel gevallen adelaar dook hij ineen. Slechts zijn ketenen, die hem aan de muur bonden, beletten hem, zich uit te strekken om te sterven. Op de vijftiende Mei 1951 velde het militaire hof vonnis. Bakoenin werd veroordeeld, wegens hoogverraad, tot de dood door de strop. Doch nog die dag werd het vonnis gewijzigd, opdat Bakoenin kon worden uitgeleverd, in levenslange gevangenisstraf. Een vriendelijk gebaar van de Oostenrijkse opperbevelhebber

tegenover de Russische tsaar. Dezelfde avond nog werd de gevangene onder strenge bewaking en zwaar geketend naar de Russische grens vervoerd. In de nacht van zestien op zeventien Mei namen zes Russische gendarmes en twintig kozakken hem ten Noorden van Krakau over van de Oostenrijkers. Dezen ontdeden zijn handen van de boeien, opdat de Russen hem op hun wijze konden verhinderen te vluchten.

Bakoenin was opgeleefd uit zijn lijdzame, verziekelijke eenzaamheid. Hoewel hij koorts had, ja wellicht juist daardoor, sprak hij. Voor het eerst na elf jaar betrad hij de bodem van zijn vaderland. Zijn vermoeide ernst had plaats gemaakt voor galgenhumor.

„Wel, jongens, het doet goed weer in het vaderland terug te zijn. Al is het maar om te sterven.”

„Het spreken is verboden.”

De gevangene gedroeg zich volgens de bevelvoerende officier tegen de verwachting rustig en beleefd, en noch de kozakken noch de gendarmes kwelden hem. Het duurde een week, voor het convooi Sint Petersburg had bereikt. Op de drie en twintigste Mei — naar de Russische tijdrekening de elfde — werd Michael Bakoenin ingesloten in een cel van de Peter- en Pauls-vesting.

De man, die lang een zinnebeeld en een mythe was geweest, die de laatste jaren aanleiding had gegeven tot wilde geruchten, over wiens twee gevangenisjaren de kranten nog zonder ophouden nieuws brachten, anecdotes van heldhaftigheid en trouw aan kameraden en ideeën, de reus wiens oersterke lijf geen minder robuste geest herbergde, hij leefde, begraven in zijn cel, alleen in de verblekende herinnering van wie hem hadden gekend. Uit het rijk der rebellen was hij geschrapt. Slechts zijn schim verontrustte of vertederde nog zijn vijanden of vrienden. De gestalte van Michael Bakoenin trad in de schemering en verdween in de nacht.

Intussen zwermde uit Premoekjino de jongeren uit, het leven tegemoet, en zochten de oudere zusters vrede in een aristocratisch gezin. Warwara had zich met Djakow verzoend. Onttrokken aan de invloed van de onstuimige Michael, genezen van de wonde in haar hart, die de dood van Stankewitsj had veroorzaakt, verzadigd door haar buitenlandse reizen, berustte zij in haar huwelijk. Alexandra, eens aanbeden door Bjelinsky en Botkin, trouwde zedig een cavallerie-officier, aan wie zij vele kinderen schonk. Nicolaas had de dochter gehuwd van een rijke grondbezitter en beheerde zijn landgoed, dat dicht bij Premoekjino was gelegen. Ilja was herenboer geworden in Kazan, Paul, die Michael wel het meest had na gestaan, bekleedde een hoge post in de Krim. Doch Alexander had zich wild en ongedisciplineerd gedragen. Hij was niet minder intelligent dan Paul, die door Michael was ingewijd in de Hegeliaanse wijsbegeerte, en had zich toegelegd op de studie van de rechten, was hoogleraar geworden in Odessa. Doch een schandaal — hij reisde met de vrouw van een ander, in al te intieme verhouding — noodzaakte hem, zijn professoraat prijs te geven. Nu was hij verstrikt in de netten van Natalie Beyer. Zij was reeds een vrouw van vijf en dertig jaar, maar hartstochtelijk en onconventioneel. Haar samenleven met Alexander was een bewogen en ongestadig bestaan, rijk aan scènes, en haar hysterische, veeleisende en jaloeerse aanhankelijkheid deed reeds de schaduwen vermoeden van een onvermijdelijke breuk. Haar zuster, Alexandra, een der jeugdvriendinnen der Bakoenins, was, jong nog, gestorven.

Alexis was thuis. En Tatjana, vervuld van haar zo dikwijls droeve herinneringen aan Toergénjew, doch vooral aan Michael, was ongehuwd gebleven. Hoewel zij Michael nog immer vereerde, en in hem, evenals in haar meisjesjaren, de ruggegraat

bleef zien van het huis, had zij haar erotische driften veredeld in een voorname zij het ietwat moede berusting en diepe vroomheid. Zij poogde de broers en zusters bijeen te houden, en te voorkomen, dat zij Michael zouden vergeten. Daar haar longen waren aangedaan, had zij vier jaar in de Krim moeten doorbrengen. Hier had zij kennis gemaakt met Serow, een musicus, die slachtoffer scheen van een gewetenloze maîtresse. Tatjana had medelijden met hem, en verbeeldde zich, dat zij hem lief had. Hij was haar onwaardig en scheidde, maar het deed haar minder leed dan de hooghartige afwijzing van Iwan Toergénjew.

Tatjana was vooral de vertrouwde van Paul en Alexis. Aan Paul schreef zij gaarne over het verleden.

„Mijn liefde voor Toergénjew past in geen enkele categorie. Noem het verdwazing, of wat je wilt. Ik was eenvoudig verliefd. En vóór ik me dat goed bewust was, beleefde ik heerlijke dagen, waaraan de herinnering nu nog me zeldzaam verkwikt. Ik leefde. . . Ik leefde met heel mijn hart en ziel, met elke ader, die klopte van hartstocht, en alles rond mij was anders geworden. Waarom zou ik zulk een liefde verloochenen? Zo gelukkig ben ik sindsdien nimmer geweest. Zal ik je zeggen, Paul, wat ik denk? Ik geloof dat er voor een vrouw geen groter geluk is, geen groter vreugde, dan zulk een liefde. Neen, niets op aarde, geen kennis noch wijsheid, kan haar vervangen. Overal en altijd zal ik het gemis er aan voelen. Mijn dorst naar geluk zal eeuwig onbevredigd blijven.”

In het najaar van 1851 ontving haar vader een brief van graaf Orlow, adjudant van de tsaar, die berichtte, dat Zijne Majesteit had goedgevonden, dat Michael's vader en zijn zuster Tatjana hem een bezoek brachten in de Peter- en Paulsvesting. De schok was voor de oude man te heftig. Tatjana beefde van opwindung. Zij verzocht toestemming, om in de plaats van haar zieke vader haar broer Nicolaas te mogen vergezellen. Aan het einde van October kwamen beiden in Sint Petersburg aan. Zij hadden sinds elf jaar Michael niet gezien. De eerste ontmoeting

was een wrede verloochening van de herinnering der kinderjaren. Michael, nu reeds langer dan twee jaren gevangen, was bleek en zijn ietwat bol gelaat met de grijzende haren had de trekken van jeugdige fierheid uitgewist. Zijn mond was bijna tandeloos en ingevallen. Maar na de eerste minuten herkenden zij elkander door de sluier van het beeld der jeugdijaren, waarvan de geïdealiseerde dromen de werkelijkheid zo lang hadden vervangen. Het was niet geoorloofd te spreken over cel en straf. Slechts over de broers en zusters en ouders. Voor het eerst kwam Michael weer in contact met de zo veranderde wereld van Premoekjino.

Het bezoek was kort geweest, doch had tot gevolg gehad, dat toestemming werd gegeven tot correspondentie. Zijn moeder schreef hem een tedere brief, zijn vader schonk hem vergiffenis. Michael deed boete als berouwvolle verloren zoon, en zonder over zijn ideeën te spreken — die hij niet verloochende — betreurde hij het verdriet, dat zij zijn ouders hadden aangedaan. In de brieven was niets van de oude Michael noch van zijn ongebonden opstandigheid. Maar de censuur had ze licht alle kunnen onderscheppen, indien zij te onboetvaardig zouden zijn, en het enige geluk voor de gevangene in zijn vochtige en duistere cel was de herinnering aan Premoekjino.

Tatjana zond hem een nachthemd, met eekhoornbont afgezet, een broek en schoenen. Zij verkreeg zelfs vergunning, hem een kooitje te zenden met twee kanarievogels. In Juli 1852 bezocht zij hem alleen, in Februari 1854 samen met Paul. Zij bleven toen een week in Sint Petersburg en mochten Michael verscheidene malen zien, omdat diens gezondheidstoestand zeer slecht was. Hij leed aan gezwollen en aan scheurbuik, buikpijn en dysenterie, zware hoofdpijnen, kortademigheid en suizen in de oren. Hij schrok van zichzelf meer, dan zijn broer en zuster van het wrak, dat zij aanschouwden.

Toen gelukte het Michael, ongezien een op de bladen van een gescheurd boek geschreven brief aan Tatjana te doen toekomen.

„Nooit zul je begrijpen, wat het beduidt, jezelf levend begraven te weten, tot je zelf elk ogenblik van de dag of de nacht te zeggen: Ik ben een slaaf, ik ben uitgewist, tot levenslange onmacht veroordeeld. In je cel het gerucht te horen naderen van de komende strijd, die beslissen zal over de hoogste belangen der mensheid, en te zijn gedwongen werkeloos te zijn en te zwijgen. Rijk te wezen aan ideeën, waarvan sommige schoon waren, en geen enkele ervan te kunnen verwerkelijken. Liefde te voelen in je hart, ondanks deze uiterlijke verstening en niet in staat te zijn, haar aan iemand of iets te uiten. Je zelf vol te voelen van toewijding en heldhaftigheid jegens een heilige zaak, en al je geestdrift dan te zien breken tegen de vier kale muren, mijn enige getuigen en mijn enige vertrouwden. . .

„Dat is mijn leven. . . Maar zelfs dat is niets in vergelijking met een veel verschrikkelijker gedachte: van de waanzin die het voorbeschikte einde zal zijn van zulk een bestaan. Sluit het grootste genie op in zulk een gevangenis als de mijne, en je zult zien, hoe na enkele jaren een Napoleon stompzinig zal worden en een Christus boosaardig. Wat mij betreft, die geen Napoleon en geen Christus ben, ik zal minder tijd nodig hebben te verdierlijken. . .

„Tatjana, red mij. Vijf jaren ben ik reeds begraven. Ben je vervallen in apathie en berusting, ben je christelijk geworden? Natuurlijk heb je iets voor me gedaan, en ben je afgeschrikt door je eerste nederlaag, en heb je alleen vertrouwen in God en in niets of niemand anders. Ik ben geen Christen en ik geloof niet in berusting. . .

„Vergeef het me. Ik ben een egoïst. Jij, mijn vertrouweling, jij zult niet inslapen. Jij bent zelf moe en ziek. Maar doe voor mij wat je kunt. . .”

VIII

VERBANNING

In Maart van datzelfde jaar werd Bakoenin overgebracht naar Schlüsselberg aan het Ladoga-meer. De oorlog dreigde, en de Russen vreesden een beschieting van Sint Petersburg door de Britse vloot. In December stierf Michael's vader, acht en tachtig jaar oud. Drie maanden later bezocht zijn moeder haar gevangen zoon. Zij was zo getroffen en geschokt door de toestand waarin hij verkeerde, dat zij de gelofte aflegde, de laatste jaren van haar leven te wijden aan zijn bevrijding. Misschien had Michael haar nooit lief gehad. Maar zij was zijn moeder.

Tsaar Nicolaas was in Februari 1855 overleden. De oorlog was in volle gang. De vijf broers van Michael waren allen officieren in het leger van tsaar Alexander, die Nicolaas was opgevolgd, Ekaterina Bakoenin, een nicht van Michael, had de ambulancedienst georganiseerd aan het front. Zij en Michael's moeder wendden zich nu tot het hof. Eerst opperde zij de mogelijkheid, dat Bakoenin Rusland zou helpen verdedigen naast zijn broers. Er volgde geen antwoord. Een tweede bede, om het Bakoenin mogelijk te maken, wat handenarbeid te verrichten in zijn cel, werd door de tsaar zelf afgewezen. Daarop wendde de moeder zich tot de adjudant van de vorst, prins Dolgoroekow, en zij beriep zich op haar trouw en die van al haar zoons, jegens de tsaar. Toen in November 1856 Alexis en Ekaterina Bakoenin de gevangene bezochten, vroeg Michael om vergif, teneinde zelfmoord te plegen. Alexis beloofde hem, nog een laatste poging tot zijn bevrijding te wagen en zou hem in een primitief geheim-schrift waarschuwen, indien hij faalde.

Het was de moeder, die tenslotte slaagde. Heeft zij zich aan de voeten geworpen van de tsaar? De legende vermeldt het. In Februari 1857, toen Bakoenin bijna acht jaar eenzaam was op-

gesloten geweest, werd het hem veroorloofd, een verzoekschrift te richten tot de tsaar.

„Ik verlang nog slechts één ding: mijn laatste adem — want mijn leven zal nog slechts kort zijn — in vrijheid uit te blazen, nog eenmaal de heldere hemel te zien en de frisse weide, het huis te bezoeken van mijn vader, mijzelf te buigen over zijn graf, en mijn laatste dagen te wijden aan mijn moeder, die zich voor mij heeft uitgeput, en dan mij zelf een waardige dood voor te bereiden.”

Op de een en twintigste Februari werd hem bekend gemaakt, dat hij de keuze had tot levenslange celstraf of verbanning naar Siberië. Hij aarzelde niet. Op weg naar Siberië werd het hem toegestaan, vier en twintig uur te vertoeven in Premoekjino voor het laatste afscheid.

Een kolonel en twee gendarmes vergezelden hem. Sinds zeven-tien jaar had hij zijn vaderhuis niet weergezien. Nog eenmaal waren alle broers en zusters vereend, zonder de ongelukkige Ljoebow die zo vroeg was gestorven. Toen zijn slede naderde in de harde sneeuw, doorsidderde allen een gevoel van diepe deernis. Zij dachten aan de dagen hunner jeugd, aan de trotse, krachtige, strijdvaardige held, die Michael voor hen was. Een oude, gebroken man strompelde nu over de drempel, nadat zijn bewakers hem voor een korte tijd de boeien hadden afgenomen van de gepijnigde handen. Een ogenblik bezwijmde hij. Toen zijn broers en zusters rond hem stonden, sprak hij niet. De rebel, die Europa in ademloze spanning had gehouden toen hij voor-aan stond op de barricaden van Dresden, was een in mode afstomping vervallen wrak.

IX

DIMITRI ROEDIN

Kort nadat Michael was weggevoerd naar Siberië vernam Tat-

jana, dat Iwan Toergénjew een roman had geschreven, waarvan de hoofdfiguur, Dimitri Roedin, was geschapen naar het beeld van Michael, zij het dat Roedin slechts een vage schaduw was van de man, die Toergénjew had geïnspireerd. Roedin heeft van zijn reizen in West-Europa de geur der vrijheid meegebracht naar Rusland. Jonge studenten drinken van zijn lippen de wijsheid, die Hegel had verkondigd. Vrouwen dwepen met zijn meeslepende taal, vol van gloed, poëzie en geestdrift voor de zaak der vooruitgang. Reeds dooraderen zilveren draden Roedin's haren, maar Natasja heeft hem lief, en zij wil haar frisse jeugd aan hem schenken. Hij weert haar af: hij is oud, en zal eerst jong worden indien de wereld herrijst uit haar slavernij.

„Zie deze eik aan. De bladeren van de laatste herfst bedekken hem nog. Zij zullen niet vallen zolang de jonge groene bladeren niet zullen zijn verschenen.”

Natasja is bereid, alle conventie te schenden, met hem te vluchten. Maar Roedin zendt haar naar huis terug. Angst voor het gebonden-zijn, vrees voor de liefde die hem meer in beslag zal nemen dan zijn strijd, lafheid?

Alleen gaat Roedin verder, arm en opgejaagd door de Russische regering, die hem van stad tot stad verbant. Wanneer hij naar het buitenland vlucht, en deel neemt aan de revolutie in Parijs, wordt hij op de barricaden gedood.

„Ik wil spreken van het goede, het zeldzame in hem, niet van zijn zwakheden,” zegt Lesjnew. „Hij heeft geestdrift, de kostbaarste eigenschap van deze tijd. Wij zijn allen Hamlets geworden, redelijk, onverschillig, krachteloos. Wij slapen in, ons bloed stolt. Dank daarom hen, die ons wakker schudden en verwarmen. Het is hoog tijd. Herinner jij je, Sasja, dat ik Roedin koelheid verweet, toen ik je over hem sprak? Ik had toen gelijk en ongelijk tevens. De koelheid moge hem in het bloed zitten — dat is niet zijn schuld — zij woont niet in zijn hoofd. Hij is geen acteur, zoals ik toen meende, geen bedrieger van zichzelf en anderen. Hij leeft op eens anders kosten, maar niet als een berekend man.

Als een kind. Zonder twijfel zal hij in armoe en gebrek sterven. Maar moeten wij daarom een steen op hem werpen? . . . Indien hij zelf niet werkt, wie durft dan zeggen, dat hij geen nut heeft gesticht, dat zijn woorden geen zaad hebben uitgestrooid in de jonge harten, die door de natuur werden bedeeld met kracht-dadigheid en bekwaamheid, om eigen denkbeelden uit te voeren? Sasja, jij weet, wat Roedin voor mij is geweest in mijn jeugd."

Terwijl Tatjana las, kwam niet zelden lichte wrevel in haar op. De koelheid van Toergénjew jegens haar en Michael in de laatste jaren had een afstand geschapen, die niet overbrugd bleek. Het was Toergénjew niet duidelijk, of Roedin een Hamlet was geweest of een Don Quichot. Vele jaren van Michael moesten hem onvruchtbaar en ijdel zijn voorgekomen, toen hij zelf moede was van het redetwisten. Toch moest hij erkennen, dat Bakoenin in Parijs, in Praag, in Dresden een held was geweest.

En die andere Toergénjew sprak met de woorden van Basístow: „Wat Roedin's invloed betreft, ik bezweer u, dat deze man niet alleen weet wakker te schudden. Hij brengt in beweging, hij laat niet toe, dat iemand stil staat, hij dringt door tot in de diepste diepte van het gemoed van zijn vrienden en wekt in hen geestdrift op en bezieling voor een grootse zaak. . ."

„De Russische staat is geen eigenlijke Russische schepping, maar een Tartaars-Duitse. Zijn drie zuilen: orthodoxie, autocratie, nationalisme zijn niet anders dan de misgeboorte van een monsterachtige paring van tartaars barbarisme met de Duitse politieke wetenschap.”

BAKOENIN

VIJFDE HOOFDSTUK / HERRIJZENIS

I

REDIVIVUS

Het was de zeven en twintigste December van het jaar 1861. Londen. Een koude, duistere avond. Gelukkig, wie als Herzen en Ogarjew een warm huis het hunne konden noemen.

De beide Russen zaten aan tafel. Na hun vele omzwervingen waren zij dan hier beland. Zij hadden een gezamenlijk huishouden waarin ook emigranten uit hun vaderland telkens weer werden opgenomen. Maar Ogarjew's vrouw, Natalie, kon nu niemand ontvangen. Zij had juist aan een tweeling het leven geschonken en lag te bed.

Daar werd luide geklopt op de deur. Een schreeuw van blijdschap. In de gang staat Michael Bakoenin.

Hij stapt rechtstreeks de kamer binnen, omhelst de beide mannen, die hun uit de verbanning ontvluchte vriend aanstaren, zo is hij veranderd en verouderd. Dan begroet hij Natalie. Maar zijn blik wordt getroffen door het maal. „Wat, hebben jullie oesters?” En tot Natalie: „Het is niet goed, in bed te liggen. Word beter. Er is veel te doen.”

Hij spreekt zo luid, dat Kelsjew, een Russische émigré, die een kamer bewoont in hetzelfde huis, komt toesnellen. Hij wordt aan Michael voorgesteld.

„Wat is er gaande in Europa?”

„Alleen in Polen zijn wat demonstraties, zegt Herzen. Maar misschien zullen de Polen verstandig worden en begrijpen, dat een opstand zinloos is, nu de tsaar juist de slaven heeft bevrijd. We moeten hopen, dat de saamgepakte wolken zullen overdrijven.”

„En in Italië?”

„Alles rustig.”

„Oostenrijk?”

„Alles rustig.”

„Turkije?”

„Overal rustig, en niets in het vooruitzicht.”

„Wat moeten wij dan doen? Moeten wij soms naar Perzië of Indië gaan, om beroering te verwekken? Het is om iemand gek te maken. Ik kan niet blijven zitten en niets doen.”

Herzen zag hem met verbazing aan. Bakoenin was oud en schier onherkenbaar, maar een reus, zwaar en machtig als een stier. Zijn tandeloze mond was omgeven door de dicht en wild groeiende haren van baard en snor. Herzen en Ogarjew wisten, dat hij onderweg was. Maar zijn komst heeft hen toch bovenmate verrast. En meer nog zijn gestalte, zijn uiterlijk. Het is, of een geheel nieuwe Bakoenin voor hen staat, verouderd niet slechts, maar vervormd. Alleen zijn karakter is hetzelfde gebleven. In October heeft hij een brief gezonden uit San Francisco om vijf honderd dollar en Herzen heeft ze hem gezonden. Zeker, dit is toch de oude Bakoenin. Hij is een onmogelijke man. Maar het mogelijke staat het onmogelijke toe, te bestaan. Herzen is een sceptisch en liberaal burger. Hij zal echter zijn handen niet spoedig aftrekken van Bakoenin.

Michael is nu te moe om veel te vertellen. Is er plaats voor hem? In Orsett House niet. Herzen woont hier met zijn drie kinderen, en Ogarjew met Natalie, die ook drie kinderen hebben, en de Engelse gouvernante Miss Reeve. Voor deze eerste avonden zal Bakoenin slapen in Grove Terrace, later dichterbij, Paddington Green nummer 10.

Waarvan hij zal moeten leven, het deert Bakoenin niet. Hij leeft, dat is genoeg. In Paddington Green wint hij het hart der dienstbode en niets is haar te veel. Laat in de avond is zij bereid, hem warm water te brengen en suiker voor zijn thee. Deze gentleman is een vriendelijke en eenvoudige gast, en wie kan hem wat weigeren? Er is iets in hem, dat onbepaalbaar is. Het is of hij hypnotiseert en ontwapent en de harten wint.

Waarvan zal hij leven? Het deert Bakoenin niet, maar Herzen wel. Hij is bereid, hem tien pond per maand te geven. Dan schrijft hij aan Botkin, de rijke jeugdvriend van Michael. Deze zendt drie en twintig pond en belooft meer. Toergénjew zegt vijftien honderd franc per jaar toe en enkele Franse en Poolse vrienden dragen hun steentje bij. Maar zijn sensationele terugkeer had vele pennen in beweging gebracht. Hij was een keer te meer een figuur van Europese betekenis geworden. Geen blad ter wereld, dat niet een beschouwing aan hem wijdde. Indien hij, aldus Herzen, zijn memoires schreef en verkocht, zou hij van de opbrengst jaren kunnen leven. Bakoenin zou er aan denken. In de Engelse pers verscheen het bericht, dat hij weldra zijn herinneringen zou publiceren. Buloz van de „Revue des deux mondes” wilde ze kopen voor minstens twintig duizend francs.

Maar Bakoenin schreef niets. Wanneer zijn vrienden hem er over begonnen te onderhouden, antwoordde hij op gemelijke toon, dat hij niet wenste te werken voor geld en geen inktkoelie was. Toen hij vernam, dat Herzen het in hem laakte, dat hij zijn brood niet verdiende door te schrijven, zei hij slechts: „Herzen? Een goede kerel, maar een bourgeois.” En aan George Sand, die hem had begroet en naar zijn gezondheid had geïnformeerd, liet hij zich aldus uit:

„Ik gevoel mij nog jong genoeg. Mijn leeftijd is gelijk aan die van Goethe's Faust, wanneer hij zegt, dat hij te oud is om slechts te spelen, te jong om zonder wens te zijn. Daar ik gedurende dertien jaar van alle politieke activiteit ben verstoken, dorst ik naar daden, naar actie, en ik denk, dat naast liefde de daad de hoogste vorm van geluk is. . .”

Herzen, die door persoonlijk leed en door de groeiende reactie in Europa vermoeid en pessimistisch was geworden, vond, dat Bakoenin een groot kind was gebleven. Ieder misprees zijn levenswijze. Maar Herzen's kinderen en die van Ogarjew waren dol op hem. De driejarige Liza in het bijzonder beschouwde

hem als haar speelkameraad. Als Michael en zij tezamen waren, sprak Herzen schertsend en ietwat smalend van de „grote en de kleine Liza”. Later bekende hij:

„Bakoenin kwam in ons midden weer op de been na negen jaar van stilzwijgen en eenzaamheid. Hij redeneerde, preekte, beval, schreeuwde, besliste, regelde, organiseerde, ruide op, de hele dag, de hele nacht, vier en twintig uur lang. In de korte ogenblikken die hem nog bleven, wilde hij aan zijn schrijfbureau gaan zitten, een blaadje dat onder de as van zijn pijp of sigaar zat, schoon vegen, beginnen te schrijven. Vijf, tien, vijftien brieven naar Semipalatinsk en Arad, naar Belgrado en Constantinopel, naar Bessarabië, Moldavië en Wit-Rusland. Midden in een brief echter wierp hij zijn pen neer om de theorie van een of andere reactionnair in Dalmatië tegenover ons te weerleggen. Hij begon dan een redevoering, maakte die niet af, greep zijn pen en schreef. En natuurlijk was het wel het gemakkelijkst, indien praten en schrijven hetzelfde onderwerp betroffen. Zijn activiteit, zijn niets-doen, zijn eetlust, zoals al zijn andere eigenschappen — en zelfs zijn reuzengestalte en zijn voortdurend zweten, waren die van een oppermens. En hij bleef, hoe oud ook, een reus met een leeuwenkop en verwarde manen. Op zijn vijftigste jaar was hij nog dezelfde dolende student, dezelfde dakloze bohémien, als toen hij jongeling was in de Rue de Bourgogne. Hij had geen zorgen voor de dag van morgen, verachtte geld, verkwistte het naar alle kanten indien hij het had, leende het links en rechts, onverschillig waar, als hij het niet had, met dezelfde onschuld als waarmee kinderen geld van hun ouders vragen zonder aan terugbetaling te denken, met dezelfde eenvoud waarmee hij zelf bereid was zijn laatste penny uit te geven aan iedereen, wanneer hij voor zichzelf maar wat overhield voor sigaretten en thee. Zijn levenswijze baarde hem nooit zorg. Hij was geboren om de grote zwerver te zijn, een grootse paria. Indien iemand hem zou hebben gevraagd, wat hij dacht van de eigendomsrechten, zou hij hetzelfde hebben gezegd wat Lalande

aan Napoleon antwoordde aangaande God: „Sire, in de loop van mijn leven heb ik nimmer behoefte gevoeld, aan deze hypothese te geloven. . .”

Bakoenin schreef niet voor geld de geschiedenis van zijn leven. Maar hij vertelde haar aan zijn vrienden, die dagen na zijn terugkeer het spannende verhaal genoten van zijn ontvluchting uit Siberië.

II

BEKENTENIS

„Toen ik werd uitgeleverd aan de Russen,” aldus Bakoenin, „kon ik niet verwachten, dat mij, zoals in Saksen en Oostenrijk, een proces zou worden aangedaan. Ik was immers in 1844 reeds veroordeeld — zij het bij verstek — tot levenslange dwangarbeid en verbanning naar Siberië. Het was me in de vochtige en donkere cel van de Peter- en Paulsvesting weldra bekend, dat de tsaar mijn strijd tegen hem als een persoonlijke belediging had gevoeld. In Juli 1851 kwam zijn adjudant, Graaf Orlov. Hij maakte me duidelijk, dat Rusland in vredestijd geen doodstraf kende en dat ik niets te vrezen had, wat mijn leven betrof. Wat de tsaar bovenal griefde was, dat ik in mijn verzet tegen hem was opgestaan als een zoon tegen zijn vader. Ik was van adel. Ik behoorde tot de grote familie, waarvan de tsaar het hoofd was. Wat de tsaar van mij verwachtte, was de bekentenis van mijn boetvaardigheid.

„Ik had geen berouw. Ik ben geen christen. Maar de gedachte van levenslange opsluiting was een verschrikkelijke kwelling. Ik vreesde, dat ik idioot zou worden in deze vreselijke eenzaamheid. De mens is uit gemeenschap ontstaan en voor gemeenschap geboren. Er is niets hopelozers, dan gedwongen te zijn, eeuwig met zichzelf alleen te wezen. Dat de tsaar in mij een persoonlijk vijand zag, vleide me. Ik beken het. Maar bovendien zou ik een

kans krijgen, indien ik hem op zijn beurt vleide. Ik had maar één zorg: geen vijanden te verraden.

„Overigens kon het me weinig deren, of ik de Duitsers en Oostenrijkers zwart maakte, Ik houd niet van Germanen. Ik besloot op het voorstel in te gaan, en mijn bekentenissen te schrijven. In twee maanden voltooide ik ze, en ik schreef — jullie weet, wat me dat anders kost, maar ik kon met niemand spreken, met niemand strijden — ik schreef dertig duizend woorden. Ik begon met te verklaren, dat ik nu toch alles had verloren, maar dat ik niet eerloos zou sterven, en niemand zou verraden, die vertrouwen in mij had gesteld. Ik bekende, dat ik mij misdadig had gedragen jegens de tsaar, onverstandig, ijdel. . .”

„Natuurlijk,” onderbrak Herzen hem, „heb je er nimmer aan gedacht, ooit weer vrij en in ons midden te zijn. Nu moet het je spijten, dat je jezelf vernederd hebt.”

„Ja. Ik zou niet gaarne zien, dat iemand mij zou verdenken van oprechtheid, toen ik mijn bekentenis schreef. In de strijd tegen de tyrannen, als het een worsteling is om het leven, is de list geoorloofd. Maar bedenk, dat ik twee jaar zat opgesloten, ziek, verschrompeld, ellendig. Wat zou een ander hebben gedaan in mijn plaats, indien hij een kans kreeg?

„Ik beleed schuld. Maar ik verried niemand dan mijzelf. Ik gedroeg me als de verloren zoon, die er berouw over heeft, dat hij zijn vader heeft verloochend. Ik geef het toe, het was laf. Ik kon niet meer moedig zijn. Ik begon te wanhopen aan mijn bevrijding, en die eeuwige tergende vrees, die marteling van de angst, dat ik gek zou worden, dreef me tot mijn vernedering.

„Bovendien beschuldigde ik het Westen van innerlijk bederf, onmacht en gebrek aan geloof in zijn roeping. Misschien had ik gelijk, en ik loog niet, dat ik zelf overtuigd was van het verval van Duitsland. Maar indien iemand ooit mijn bekentenis leest, dan zal hij ontdekken, dat ik de ongeschoolde en onverlichte massa, die de burgers het plebs noemen, heb geprezen om haar onbedorven kracht, niet in Duitsland, maar in Frankrijk. De

Duitse democraten en intellectuelen zijn bespottelijke filisters. Ik heb het nooit anders gezien. Indien ik het bekende, kon dat mijn zaak niet schaden, en misschien deed het Nicolaas plezier.

„Dat mijn liefde voor de Slavische zaak mij tot revolutionaire daden had gebracht, wist bij beter dan ik. Ik heb niet met de Pruisen samen tegen de Russen willen vechten. Ik heb alle Slavische volkeren opgeroepen tot het vormen van een federatie van vrije mensen, die ik wilde verlossen van een vreemd juk. Ik sprak ervan, de Turken uit Europa te verjagen en Constantinopel te maken tot de hoofdstad van een groot Slavisch rijk van het Oosten. Misschien kon ook dit de tsaar belang inboezemen. Maar één ding heb ik nooit verloochend: mijn liefde tot de vrijheid. Ik heb ervoor gewaarschuwd, dat onderdrukking van de vrijheid van gedachte ook Rusland decadent zou maken. Ik heb geen berouw getoond bij het beschrijven van mijn liefde voor de Franse revolutionairen. En geen naam van een vriend heb ik genoemd. Ik heb mijn geloof in de Russische revolutie niet verloochend.”

„Dat zou ik je minder kwalijk hebben genomen,” zei Ogarjew zacht. „Wie gelooft er nog aan?”

„Maar waarom zou ik het parlementarisme der Duitsers verdedigen? Waarom deze Europese bourgeois de hand boven het hoofd houden? Ik heb de tsaar verzocht, mij niet levenslang te laten verkommeren in een cel. Ik heb er op gewezen, dat Rusland de verbanning kent naar Siberië als hoogste straf. Ik heb voor mijzelf een behandeling gevraagd, die aan geen Rus wordt onthouden. Te sterven in een Siberische mijn leek mij verkieslijker dan weg te teren in een cel. Levenslange celstraf was een Duitse kwelling. Ik verkoos de Russische.

„Dan deed ik een tweede verzoek. In elf jaar had ik Premoekjino niet weergezien. Sinds zes jaar had ik geen brief van mijn broers of zusters ontvangen. Ik wist niet, of zij nog in leven waren. Daarom vroeg ik, mijn ouders en Tatjana te mogen weerzien, vóór mijn verbanning. Dan zou ik het lot zegenen, dat mij

uit handen van mijn Duitse en Oostenrijkse beulen weer naar Rusland had gevoerd.”

„Het is een gevaarlijk document, Michael, in handen van je vijanden. Maar de wereld zal begrijpen, dat je je aan een stroohalm moest vastklemmen. En niet alles is huichelarij in je bekentenis, als je haar zo hebt geschreven als je ons zegt. Hoe reageerde de tsaar?”

„Graaf Orlow vertelde mij, dat hij het stuk geheel had gelezen. Hij heeft tot Orlow gezegd: „Deze kereld heeft de oorlog verklaard aan alle tronen van Europa, de Saksische koning is voor hem gevlucht, mij zal hij niet verjagen. Maar het is een kerel. En een Rus.” Hij had zich geamuseerd met mijn beschrijving van de Duitsers. Op de copie, die Orlow ervan heeft laten maken, heeft hij geschreven: „Voor Alexander.” (Je weet, hij is nu tsaar). „De moeite waard voor je om te lezen. Erg interessant en leerzaam.” En ergens anders: „Elke zondaar kan door berouw worden gered, als het maar oprecht is.” Hij zei tegen Orlow, dat hij niet overtuigd was van mijn oprechtheid, omdat ik geen namen wilde noemen. Ik kon voorlopig blijven, waar ik was. Maar ik won één ding: Nicolaas en Tatjana mochten me bezoeken. Ik had weer hoop gekregen. Misschien behoefde ik niet in een kerker te sterven.”

III

SIBERIE

„Mijn cel was verschrikkelijk, maar ik mocht nu wat meer lezen, zelfs een nummer van de „Revue des deux Mondes”. Ik leed verschrikkelijke kiespijn. Mijn tanden begonnen uit te vallen door scheurbuik, en ik zat onder de zweren. Levend begon ik te ontbinden en een stinkend lichaam te voeden. Mijn enige afleiding, behalve het lezen, waren twee kanaries, die Tatjana me had mogen sturen. Drie jaar ben ik levend begraven geweest in

de Peter- en Paulsvesting. Toen volgde Schlüsselberg. Mijn vader overleed. De Krimoorlog woedde. Nicolaas stierf. Maar Alexander had geen oren voor de klachten van mijn moeder. Mijn broers waren allen officieren in het leger. Ik dacht voortdurend aan zelfmoord. Ik begon gek te worden.

„Toen kwam de verlossing. Verbanning naar Siberië. In Februari 1857. Ik had zes jaar in een Russische cel gezeten, en bijna twee jaar in Saksen en Oostenrijk. Acht jaar van mijn leven, vergaan, verloren, vernietigd.

„Nooit zal ik de tocht vergeten per slede door het besneeuwde Rusland. Het was groots en verschrikkelijk. Als dit Rusland eens zal opstaan, Alexander, dan zal de revolutie precies zo zijn: groots en vreselijk. In Tomsk lieten mijn bewakers me vrij. Ik moest naar een afgelegen deel van de provincie. Maar ik was ziek, te ellendig om te reizen, en mocht in de stad blijven. Jullie kunt niet begrijpen, wat dat betekende. Een vrij man, al mocht ik niet reizen. De zomer kwam en genas me. Mijn moeder en mijn broers stuurden geld, ik werkte voor verschillende kooplui. Toen schreef ik een rekest, om méér vrijheid van beweging, ten einde mijn eigen brood te verdienen, en niet langer afhankelijk te zijn van mijn familie.

„De regering weigerde. Ik moest de winter doorbrengen in Tomsk. Mijn beste vrienden waren enige verbannen Polen en Poolse kooplui die hier hun geluk beproefden. Ik gaf les, zoals in Moskou. Ik leerde er mijn vrouw kennen. Ik ben in Siberië getrouwd. . .”

Slechts terloops had Michael daarover tot Herzen en Ogarjew gesproken, en zij hadden het aanvaard als een stap zonder consequenties. Naarmate Bakoenin langer vertoefde in de kring van zijn vrienden, bleek zijn belangstelling voor vrouwen nog geringer dan voorheen. Hij was als een grote argeloze jongen. Had hij niets bemerkt van de ongewone verhoudingen in Herzen's huis? Ieder wist, dat Natalie Ogarjew de maîtresse van Herzen was, en dat haar kinderen de zijne waren. Er was een sfeer van

goede kameraadschap, maar niet van geluk. Misschien dat de romantische Bakoenin in zulk een verhouding met minachting voor alle conventies zou hebben gepast. Maar Herzen was te veel burger, en Ogarjew niet minder, om niet te lijden aan de eigen overtreding van de wetten der moraal. Zij benijdden aan Michael zijn gebrek aan hartstocht voor vrouwen. Zij wisten alles: zijn gebondenheid aan Tatjana, die moeder en vrouw geweest was in zijn verbeelding, en die hem ontzegd was door de bloedverwantschap. Zij wisten, dat zijn opstandigheid en de noodzaak, zijn driften af te leiden in de politiek, de eerste oorzaken waren geweest van zijn onmaatschappelijke wildheid. Maar het hart van Tatjana had Michael verloren, toen Toergénjew in haar leven was gekomen. Hij had nu geen vrouwen meer nodig. Wat kon zijn huwelijk dan anders beduiden dan een formaliteit?

„Ik ben in Siberië getrouwd,” herhaalde Bakoenin. „Antonia Kwiatkowski was achttien jaar. Ik vier en veertig. Ik was eenzaam, ik had na het weerzien in Premoekjino heimwee gekregen naar een eigen huis. Toen ik trouwde, overtuigde ik de autoriteiten van mijn vaste wil, mij in Siberië te vestigen. Zij boden me een betrekking aan als klerk, om mijn brood te kunnen verdienen. Klerk vierde klas. Kwiatkowski is een welgestelde Poolse koopman in Tomsk. Hij was in staat, ons de eerste tijd te helpen. Ik wees het aanbod om klerk te worden, af. Ze waren bezig de goudvelden in het stroomgebied van de Lena te ontginnen, en voor het eerst van mijn leven had ik belangstelling voor goud. Ik wou naar het Oosten.

„Natuurlijk, jullie begrijpt het uit het feit alleen, dat ik hier ben, natuurlijk had ik geluk. Generaal Nicolaas Moerawjew, die Oost-Siberië heeft gekoloniseerd en alle grond ten Noorden van de Amoer Russisch heeft verklaard — je weet, dat de Chinezen zijn aanspraken in 1858 hebben erkend — Moerawjew kwam naar Tomsk. Hij is een neef van mijn moeder. Hij vroeg amnestie voor me. De tsaar weigerde. Maar Moerawjew is een ongewone kerel. Hij is een despoot, maar verlicht. . .”

„We hebben hem in de „Klok” flink afgemaakt,” zei Herzen. „Hij is een imperialist van het zuiverste water. Ik hoop, dat jullie de „Klok” in Tomsk hebt kunnen lezen. Heel Rusland leest hem.”

„Het is waar, heel Rusland leest jullie blad. Moerawjew zelf ook, al is het voor iedereen verboden. Jullie ondergrondse besteldienst werkt prachtig. Maar in Moerawjew vergissen jullie je. Hij is autoritair, goed, maar een revolutionnair. Een despoot, best, maar verlicht. Hij pleitte voor de vrijmaking van de slaven, toen Alexander nog niet de moed had er aan te denken.

„Hij verachtte de Oostenrijkers al, toen Nicolaas hun nog zijn hulptroepen stuurde. Hij haat de burgers en de kerk. Zeker, hij staat boven aan, maar wie onder hem staan, zijn voor hem allen gelijk. Hij houdt niet van het kleinburgerlijke geklets in een parlement. Hij is een groot rationalist die maling heeft aan priesters, rijken, edelen en als het er op aankomt aan de tsaar zelf.”

„Omdat hij zelf tsaar zou willen zijn,” hoonde Herzen.

„Goed, maar nu beschermt hij politieke bannelingen. Hij heeft gezorgd, dat ik met mijn vrouw naar Irkoetsk kon gaan. Ik kreeg een betrekking bij het handelshuis van Benardacci, de Amoermaatschappij, die monopolies heeft in Oost-Siberië. Het was de eerste stap op de weg van mijn ontsnapping. In de zomer van 1859 trok ik voor de maatschappij door Siberië heen. Toen ik er genoeg van had, bleef Benardacci mijn salaris uitbetalen, omdat Moerawjew me had aanbevolen. Ik was weer gezond en sterk geworden. Siberië had me eerst een land geleen van de vrijheid, toen ik er ziek en als een wrak was aangekomen. Nu was het een woestijn voor me. Ik wilde er uit. Mijn moeder vroeg gratie voor me. Moerawjew ook. Maar hij was uit de genade. In 1861 ging hij heen, en ik bleef verbannen.

„Voor het eerst van mijn leven verliet het geluk me echter niet. De nieuwe gouverneur is Korsakow, en mijn broer Paul was juist met zijn nicht getrouwd. De Amoer mondt uit in de

Grote Oceaan. Irkoetsk is dichterbij de vrijheid dan Premoeckjino. Het had geen zin meer, nog gratie te vragen en mij op het landgoed van mijn ouders te vestigen. Ik zag de vrijheid voor me liggen, op het water van de Amoer. Eerst moest ik geld hebben."

"Zoals gewoonlijk," zei Herzen. Maar Michael begreep er de ironie niet van.

"Ik schreef naar mijn broers, om mijn aandeel in de erfenis te gelde te maken en mij vijf duizend roebel te sturen. Natuurlijk moest ik met het oog op de censuur een voorwendsel bedenken. Ik zeide, dat ik al twee jaar niet in dienst was geweest van Benardacci, maar dat deze toch mijn salaris en andere kosten betaald had. Dat ik hem vijf duizend roebels, die ik als een ereschuld beschouwde, wilde teruggeven. Mijn broers begrepen het verkeerd. Zij stuurden het geld rechtstreeks naar Benardacci, die zich als zuinig burger niet weinig verbaasde over de grootmoedigheid van Russische landedelen, maar de roebels natuurlijk hield.

"Wat moest ik doen? Ik schreef die ellending van een Katkow, dat ik getrouwd was, en verzocht hem geld te leen. Hij heeft niet geantwoord. Eindelijk vond ik een koopman, die me vroeg, of ik een zakenreis voor hem wou maken naar de monding van de Amoer. Ik was overgelukkig. Korsakow stemde er in toe, als ik mijn erewoord gaf, dat ik terug zou zijn, vóór de Amoer was dichtgevroren. Ik gaf het met een Jezuïtische mentale restrictie, dat als ik niet op tijd terug kon komen, Siberië me nooit meer zou terug zien. Enfin, dat voorbehoud hield ik werkelijk voor me. Korsakow tekende een stuk, dat alle schippers op de Amoer mij moesten meenemen indien ik dit wenste. Met Antonia sprak ik af, dat zij mij zou volgen, als ik ontsnapt was. Zij was tenslotte de dochter van een vrije koopman.

"In Juni 1861 vertrok ik uit Irkoetsk. In Kiakta kreeg ik duizend roebel mee, en voorschotten van andere kooplui om inkopen voor hen te doen."

„Dat waren echte mensenkenners,” gromde Herzen.

„Waarom zouden zij me niet vertrouwen? Ze krijgen hun geld terug, als mijn aandeel van de erfenis wordt uitbetaald.”

„Heb je dat niet al twintig jaar geleden opgevraagd?”

„Niet voor zover ik weet. Maar goed, ik had op die manier 2500 roebel. Een stoomboot bracht me naar Nikolajewsk, aan de mond van de Amoer. Ik kwam er aan op 2 Juli. Zeeschepen waren er niet. Die voeren niet verder dan tot de haven van Kastro. Toen ik een week in Nikolajewsk was, hoorde ik, dat er een boot van het gouvernement naar Kastro vertrok. Ik gebruikte de aanbeveling van Korsakow om passage te krijgen en beloofde, dat ik dan over land zou teruggaan. Maar toen deze boot, de „Strelok”, een Amerikaans zeilschip op sleeptouw nam, de „Vickery”, die geen wind genoeg in de zeilen had, stapte ik daar op over. De Russische commandant van de „Strelok” had geen orders, het te verhinderen. Korsakow had het papier, dat hij me had meegegeven, zo opgesteld, dat er niet uit bleek, dat ik beslist terug moest komen naar Irkoetsk. Ik heb geluk gehad met Moe-rawjew en met Korsakow. Jullie kunt schelden op de Russische gouverneurs, maar het zijn geen laffe bureaucraten.”

„Als ze een familie-lid willen helpen, neen, dan niet. Dat weet iedereen.”

„Vergeet niet, dat zij wisten, wat ik zou doen, als ik mijn vrijheid zou terug krijgen. Het zijn misschien barbaren. Maar soms is een barbaar beter dan een burger. Goed dan, met de „Vickery” gingen wij naar de Russische haven Olga, waar ik logeerde bij de Russische commandant, om geen verdenking te wekken. Op 4 Augustus staken wij over naar Japan. Het was in Hakodate. De Russische consul verzocht me, hem de verzekering te geven, dat ik via Sjanghai naar Rusland zou terugkeren. Ik beloofde het. Drie weken later zat ik in Jokohama. Het Amerikaanse stoomschip „Carrington” bracht me naar San Francisco. Op de lange reis praatte ik veel met een Engelse geestelijke, voor wie ik Russische liederen zong, wie ik mijn geschiedenis

vertelde en die me twee honderd vijftig dollars leende. Later deed hij er nog vijftig bij, om me te bekeren. Genoeg om naar New York te komen. Uit San Francisco kreeg jij mijn brief om je vijf honderd dollar te vragen voor de boottocht naar Londen. Ik reisde niet door Amerika over land, maar per boot naar Panama, trok door de landengte, en schepte me aan de andere kant in naar New York. Ik trof er Kapp aan, die jij, Herzen, kennen moet."

„Natuurlijk, hij heeft mijn zoon les gegeven. Maar als je over land had gereisd, zou jij ons iets hebben kunnen vertellen over de burgeroorlog in Amerika."

„Amerika is geen land voor mij. Geen absolute vorsten, geen aristocraten, geen proleten, en allemaal kleine burgers. Geen kans op revolutie. De paar potentaten die er in het Zuiden nog zijn, met hun negerslaven, worden wel overwonnen door de burgers van het Noorden. Die hadden wel vertrouwen in Russische democraten. Ik niet in hen. Zij zullen met hun democratie tot dezelfde miserabele resultaten komen als wij in Rusland met ons despotisme. Maar ik ben nu gelukkig weer in Europa. . ."

IV

DUITS OFFENSIEF

Twee maanden nadat Bakoenin in Londen was aangekomen, begon de aanval van de zijde der Duitse socialisten, die zich in Londen van het blad van David Urquhart bedienden; een anti-Russische Engelsman, die de „Free Press" uitgaf, waarvan Marx een getrouwe medewerker was. Reeds gedurende de gevangenschap van Bakoenin had deze de oude lastercampagne tegen hem voortgezet. Eenmaal, in 1853, toen de Rus Golowin in de Londense „Morning Advertiser" onder de slachtoffers van de tsaar ook Bakoenin noemde, ontving het blad een ingezonden stuk van ene Francis Marx, spreekbuis voor Urquhart, die beweerde, dat

Bakoenin geenszins in een Russische gevangenis wegwijnde, doch in het leger in de Kaukasus diende, omdat hij een te waardevol werktuig van de tsaar was, dan dat deze hem zou doen opsluiten. Thans was het een anonieme correspondent — en Herzen twijfelde er niet aan, of het was een volgeling van Marx — die op 5 Maart schreef, dat „wederom een agent op Europa was losgelaten”.

Bakoenin las het artikel niet. Het was Arnold Ruge, sinds jaren in Engeland gevestigd, die hem waarschuwde, en de leider van een arbeidersdelegatie, die hem kwam huldigen. Het arbeidersblad de „Working Man” bracht een geestdriftig artikel over de Rus, en Herzen zond een protest naar de „Free Press”.

„Werk van Duitsers en een Engelse maniak,” zei Bakoenin. „Een hartelijk welkom van de leiders der Duitse communisten aan iemand die uit Siberië is ontvlucht.”

De strijd tussen de Russische en de Duitse socialisten was nimmer geluwd. De Slavische vrienden van Michael Bakoenin — en zij waren in Londen talrijk — wensten vóór alles de vernietiging van Duitsland en Oostenrijk als heersende machten in Midden-Europa. De Duitse socialisten wensten de eenheid van alle Duitsers in één staat, de verovering van deze staat door de communistische partij, die daarmee het hart van Europa beheersen zou. Aan Herzen had Bakoenin reeds uit San Francisco geschreven, dat zijn eerste doel gebleven was de vrije Slavische federatie te stichten op de puinhopen van Oostenrijk. Het was de enige weg, om Rusland, de Oekraïne, Polen en de onderdrukte Slaven te bevrijden. In Londen ontmoette hij Adolf Straka, die in 1849 had kunnen vluchten, toen zijn broer niet ontkomen kon. Daar was ook Josef Frič, die in Europa de uitgeweken Tsjechen organiseerde en werkte voor de bevrijding van hun vaderland. Maar contact met Bohemen was er weinig. De Polen waren actiever en overtuigd, dat een nieuwe opstand zou uitbreken.

„Ik zal nu niet meer proberen, om Slaven en Duitsers te ver-

zoenen, zoals ik in Bohemen deed in 1849," zei Bakoenin. „Pan-slavisme is, wat zijn negatieve kant betreft, haat jegens de Duitsers.”

En in een brief aan Natalie, de vrouw van Paul:

„Ik houd me enkel bezig met de Polen, de Russen en de Pan-slavische zaak, en ik preek, systematisch en met vurige overtuiging, haat jegens de Duitsers. Ik zeg hetzelfde, wat Voltaire zeide over God, aangaande de Duitsers: „Als er geen Duitsers waren, zou men ze moeten uitvinden”, want niets verenigt zo succesrijk de Slaven als de ingewortelde haat tegen de Duitsers.”

Herzen deelde Michael's afkeer van de Duitsers geheel, hij wakkerde die zelfs aan. Alleen Ruge viel buiten hun antipathie. Maar zij zagen in alle intriges en laster de hand van Karl Marx en zijn bedienden. Dezelfde afkeer als in Brussel vervulde nu weer Bakoenin, indien hij sprak van de intrigerende Duitse émigrés.

In brieven naar huis, voorzover die de censuur konden ontwijken, klaagde hij over zijn eenzaamheid. In Londen voelde hij zich niet thuis. Men kwam overeen, dat zijn broer Alexander, die in West-Europa vertoefde, hem zou opzoeken. Alexander was een knappe kop, maar ontembaar en wild. Hij had een professoraat verspeeld door zijn histories met vrouwen, was officier geweest in de Krim-oorlog, daarna wederom verward geworden in een liefdesavontuur, dat tragisch dreigde te worden. Hij vertelde aan Michael, dat hij in Florence een poging had gedaan tot zelfmoord. De broers begrepen van elkander niets. Herzen was zeer vooringenomen tegen Alexander, en schreef aan Toergénjew, dat Michael's broer een stom-vervelend beest was. De anderen waren beter, gelukkig. Herzen had van zijn illegale vriendenkringen in Rusland vernomen, dat Nicolaas en Alexis voor enkele maanden waren opgesloten in de Peter- en Pauls-vesting, omdat zij in een petitie aan de tsaar zich hadden verzet tegen de zware lasten, welke drukten op de vrijgemaakte slaven.

Alexander had weinig goed nieuws uit Rusland gemeld. War-

wara, in haar jeugd zo innig verbonden met Michael, was overleden. Tatjana verouderde in droefgeestigheid. Zij schreef nimmer. Alleen de vrouw van Paul, Natalie, poogde de band niet geheel te verbreken, ofschoon zij Michael nimmer had ontmoet.

Het was aan Natalie, dat Bakoenin verzocht, zijn vrouw te doen overkomen. Natalie was de nicht van gouverneur Korsakow, zij kon wellicht toestemming verkrijgen, om Antonia uit Irkoetsk naar Premoekjino te doen reizen, en vandaar naar Londen.

„Wanneer jullie haar zullen kennen, zullen jullie van haar houden. Zij verdient het. Maar daar gaat het niet om. Ik houd van haar en ik heb haar nodig hier in mijn eenzaamheid.”

Er was een brief bij voor Antonia zelf:

„Mijn hart doet pijn, als ik denk aan jou. Dag en nacht droom ik van je. Zodra je bij me zult zijn, zullen wij naar Italië gaan. Daar zal het warmer en vrolijker zijn, en er zal volop werk wezen. Wees niet bang, mijn lieve, ik zal er genoeg verdienen om te leven, zelfs om een dienstbode voor je te betalen. Als je maar komt.”

Michael vroeg Herzen om geld. Herzen lachte grimmig. Was hij zelf gelukkig in zijn liefde? En Michael, kon hij een vrouw lief hebben? Ieder wist, of meende te weten, dat hij thans impotent was. Moest Herzen betalen voor de vaderlijke genegenheid, die hij voor dat kind uit Siberië voelde? Toergénjew vond het dwaasheid, dat Bakoenin zijn vrouw zou laten overkomen, zonder dat hij zelf wist, hoe hij zou bestaan. Maar Iwan liet zich overtuigen en toen hij Londen bezocht, leende hij twee honderd roebel. Herzen gaf tachtig pond. Een rijke Armeniër, die de Turken evenzo haatte als Bakoenin, verschaftte drie honderd roebel. Deze bedragen bood hij zijn broeders aan, met de hun zo vertrouwde verzekering, dat het de laatste dienst was, die hij van hen vroeg.

Hij liet bovendien niet na, een officiële brief te schrijven aan gouverneur Korsakow, met het dringende verzoek, zijn vrouw

te laten vertrekken. Het kon Rusland niet schaden, meende hij, want een man is gevaarlijker zonder dan met zijn vrouw. Indien Korsakow niet zou toestemmen, zou hij, Bakoenin, zijn geheime vrienden in Siberië opdracht geven, haar te doen ontvluchten zoals het hem zelf was gelukt.

Korsakow was niet haatdragend, zo hij al moeilijkheden had ondervonden door Michael's desertie, welke hij zelf had bevorderd. Tenslotte was hij de oom van Natalie Bakoenin. Hij liet Antonia gaan. In Februari verliet zij, tot aan de grens begeleid door een officier van politie, de Russische bodem, nadat zij de Kerstdagen op Premoekjino had doorgebracht.

V

DE „KLOK”

Het krachtigste wapen van de Russische liberalen was het blad, dat Herzen in Londen uitgaf, en dat in grote oplage naar Rusland werd gesmokkeld, de „Klok”. De positie van Alexander Herzen was die van een groot nationaal leider in ballingschap. Ogarjew, die een dichter was, werd gewoonlijk onmiddellijk naast hem genoemd. Nu was Bakoenin opgedoken, en het was duidelijk, dat deze een plaats eiste onder de vooraanstaande émigrés.

Herzen had nimmer gepoogd, Bakoenin te verloochenen. Maar hij was een liberaal en een scepticus. Rusland was misschien rijp voor een hervorming, waardoor de verlichte burgerij en het intellect het bestuur van de militairen en de geestelijken konden overnemen, naar Westerse maatstaven. Méér te willen was hem een illusie voeden, die slechts kon teleurstellen. Bakoenin's stoute dromen van een Russische revolutie, die tot een Europese omwenteling zou leiden, leken hem onverantwoordelijke speculaties.

„Wat zal het gevolg zijn? Zouden wij, vrijheidlievende intel-

lectuelen, de leiding behouden? Nooit. Indien de boeren zouden opstaan in de omwenteling, die jij predikt, zouden zij als barbaarse massa onmiddellijk een nieuwe tsaar kiezen, een vader-tje, aan wie zij zijn verknocht. Revolutie in Rusland nú is het voorspel voor een nieuwe tyrannie. Het volk is niet rijp voor democratie. Het moet door een verlicht bestuur eerst rijp worden gemaakt."

Herzen had niettemin geschreven, dat Bakoenin, Ogarjew en hij zelf de niet-officiële ambassadeurs waren van het werkelijke Russische volk. Bakoenin ontwierp een manifest aan zijn „Russische, Poolse en andere Slavische vrienden". Hij herhaalde zijn bekende program: revolutie in Rusland, vrije federatie van Slavische volkeren. Maar in het verleden had hij zijn krachten verspild in den vreemde, in Frankrijk en Duitsland. Nu zou hij zich uitsluitend richten tot Russen, Polen en ijveren voor de vrijheid en onafhankelijkheid van alle Slaven. Aldus luidde de aanhef.

Het vervolg bleef echter uit. Bakoenin schreef het, maar Herzen weigerde het. Omtrent de doeleinden was men het eens, niet over de middelen. Bakoenin stelde Herzen toen voor de keuze, samen te werken of gescheiden op te marcheren.

„Ik heb niets verloren van mijn vertrouwen, waarmee ik naar Londen kwam, of van de krachtige bedoeling om tot elke prijs een derde te worden in jullie bond, want op die wijze is eenheid mogelijk. Zo niet, dan zullen wij bondgenoten zijn en als je wilt vrienden, maar geheel onafhankelijk en niet verantwoordelijk voor elkaar."

„Begrijp toch," zei Herzen, „dat jouw program ons elke basis zal doen verliezen. De boeren, die jij opwekt tot de revolutie, lezen niet. Zij kunnen het niet. De liberalen, die historisch zijn geroepen, Rusland te leiden, zullen we afschrikken. Laten we elkaar niet verloochenen, vrienden en bondgenoten blijven, maar laat de „Klok" haar oude politiek voortzetten."

De bittere conflicten bleven niet uit. Er vielen harde woorden. Bakoenin was de eerste, ze te betreuren, omdat soms felle ver-

wijten hem ontvielen, zonder dat zijn hart erbij in het spel was.

„Jij zou natuurlijk wensen, dat ik in Calcutta zat, liever nog dan in Parijs. Maar zonder scherts, je moet weten, dat mijn eerbied voor jou zonder grenzen is, en dat ik oprecht van je houd. Ik plaats jou hoger dan mezelf, dat wil ik zonder bijgedachte en eerlijk bekennen. . . Waarom zou jij me in Parijs wensen, ook als we eens onbeduidende geschillen hebben?”

VI

MAZZINI

De Italiaanse samenzweerder Mazzini was een der oudste ballingen in de Britse hoofdstad, en reeds twintig jaar bestuurdde hij van daar zijn duizenden toegewijde gewapende landgenoten. Garibaldi bezocht hem er, en werkte nauw met hem samen. In 1862 stond koning Victor Emmanuel met hem in geheime, doch drukke verbinding. Koeriers gingen af en aan. Wat de koning wilde vermijden, was, dat de oude Mazzini een opstand zou verwekken tegen de Oostenrijkers in Venetië, dat nog immer niet tot Italië behoorde, evenmin als de pauselijke staat. Oostenrijk was nu echter te sterk, om te wijken. Op Frankrijk, dat aanvankelijk hulp had geboden in ruil voor Nizza en Savoye, kon men niet meer rekenen. Betere tijden moesten worden afgewacht. Er was slechts één kans: indien Oostenrijk werd aangevallen of indien de Tsjechen, Slowaken en Hongaren in opstand zouden komen. . .

Mazzini deelde die bedenkingen niet. Hij was een overtuigd republikein en had een afkeer van de koning. Was deze niet een werktuig van Napoleon de Derde, die de pauselijke staat beschermde en aan Italië zijn werkelijke hoofdstad onthield?

Maar éne gedachte was waardevol: een opstand der Slavische volkeren kon Oostenrijk treffen en Venetië van het juk bevrijden.

Niets was natuurlijker, dan dat Mazzini zich nauw vereend gevoelde met Herzen, maar meer nog met Bakoenin.

„Italië,” zo zei Bakoenin hem, in een van hun talloze gesprekken, „is de onverzoenlijke vijand van Oostenrijk. Hoe oud Italië ook is, het is jonger dan de andere Westerse volkeren. Het heeft een grootse en frisse toekomst, die het onwillekeurig naar de Slavische volken zal drijven. Italië is onze enige vriend.”

„Je hebt gelijk. Laten we spreken over het nieuwe, nog ongeboren Italië, zoals jij droomt van jouw jonge Rusland. Ik voel in mij een nieuw geloof, een nieuwe godsdienst. De wetenschap, de wijsbegeerte, zij kunnen het geloof niet vervangen. Goed, zij hebben het christendom uiteengesneden, maar zij kunnen geen leven scheppen, geen moraal, geen activiteit in de plaats van het oude geloof. We behoeven een nieuwe godsdienst op de grondslag van de plicht. Eerst een van pioniers. Dan zal het volk zich verheffen en zijn vertegenwoordigers zullen de nieuwe kerk stichten. Haar wet zal zijn: het geloof aan de vooruitgang der mensheid, en Rome zal voor de derde maal aan de wereld een religie schenken. Het eerste Rome was dat van de caesaren, het tweede dat van de paus, het derde zal het Rome des volks wezen.”

„Maar de taak van de mens, zijn roeping?”

„Plicht jegens de mensheid, jegens het volk. Vreugden en verdriet hebben slechts waarde, voorzover zij het volk betreffen. Mijn godsdienst is die van het patriottisme, van de toewijding.”

„Accoord. Maar er is een hoger doel dan de natie, al willen wij die eerst bevrijden. Dat doel is de mensheid en haar welzijn, het geluk der arbeiders.”

„Ik zie in de arbeidersklasse het element der toekomst, maar niet als zij zich alleen haar materiële belang voor ogen stelt. Dienen is het woord van onze tijd.”

Bakoenin voelde zich onbehaaglijk. Hij hield niet van godsdienstige speculaties, en bracht het gesprek terug op de politiek.

„De haat van de Italianen tegen de Oostenrijkers correspondeert geheel met die van de Slaven voor de Duitsers. De ge-

meenschappelijke afkeer van de Germanen bevordert de bevrijding van Italië en van de Slavische volkeren. Niets liever zou ik doen, dan in Italië mee te werken aan het leggen van de band tussen beide naties, om de ondergang van Oostenrijk te bezegelen. Een Poolse revolutie. . .”

„Een Poolse revolutie kan de Oostenrijkers schaden. Maar dat is niet waarschijnlijk. De Oostenrijkse Polen zijn niet ontevreden. En wat baat het ons, of Pruisen en Rusland moeilijkheden ondervinden? De Tsjechen en Slowaken, die zouden ons moeten helpen. Maar zij zijn alleen te zwak. Ze moeten samenwerken met de Hongaren. . .”

„Onmogelijk,” riep Bakoenin. „De Hongaren zijn erger dan de Duitsers. Ze onderdrukken de Slowaken. . .”

„Als de Slavische volkeren ons niet zouden helpen — maar ik hoop vurig, dat je gelijk krijgt, en dat wij kunnen samenwerken — dan rest Italië nog maar één hoop: samengaan met Pruisen tegen Oostenrijk en tegen Frankrijk.”

De oude Mazzini was een fanatieke maniak, en als zijn religieuze ideeën niet aan de orde waren, was hij een realistisch politicus, die Italië boven alles stelde, en bereid was, de wereld aan Italië op te offeren, zo dacht Bakoenin. Europa uit te leveren aan Pruisen en Frankrijk's ondergang te beramen was een misdaad tegenover de wereld. Misschien was Mazzini een bondgenoot tegen Oostenrijk. Hij was een republikein. Maar hij was een gevaarlijk man. En niet alle wegen leidden naar Rome. . .

VII

LAND EN VRIJHEID

Nog voordat Bakoenin in Londen was aangekomen, ontving Herzen bezoek van een jonge Rus, die hem in vertrouwen nam. Hij had besloten een geheime organisatie te vormen in Rusland, en rekende er op, dat Herzen hem de ideologische wapenen zou

verschaffen voor de te voeren strijd. De „Klok” werd in Rusland ruim verspreid, en indien het blad in dienst zou staan van de nieuwe revolutionnaire beweging, zou deze daardoor in onvoorziene mate worden gesteund. Ogarjew had in een van zijn artikelen gevraagd: „Wat heeft het volk nodig? Het is zeer eenvoudig: het volk behoeft land en vrijheid”. Land en vrijheid: zij zouden de leuze worden der jongeren.

Herzen gaf zeer ongaarne zijn steun. Hij was scepticus en journalist, en geen samenzweerder. Bovendien vreesde hij de ongeletterde massa, welke de jonge man, Serno-Solowjewitsj, wilde organiseren. Zodra echter Bakoenin in Londen was aangekomen, aarzelde deze niet, de „nihilisten” te verdedigen en hen vurig te verheerlijken. Serno-Solowjewitsj was reeds teruggekeerd, maar bleef in geheime briefwisseling met Londen.

De gedachte, dat in gans Rusland een wijldvertakt net van samenzweerders zou ontstaan, deed Boekanin gloeien van geestdrift. Had hij niet in 1848 hetzelfde begeerd te verwerkelijken in Bohemen? In Rusland waren de eerste tekenen van verzet reeds gebleken. In de herfst van het jaar 1861 was de universiteit te Sint Petersburg gesloten omdat studenten een geheime organisatie hadden gevormd. Branden in de stad, die het jaar daarop uitbraken, werden toegeschreven aan „nihilisten”. Een centraal revolutionnair comité, dat zich „Jong Rusland” noemde, verspreidde een opruiend manifest. Katkow, sinds lang een woordvoerder der reactionnairen, klaagde Herzen en zijn kring als schuldig aan. De verspreiding van de „Klok” was moeilijk geworden, de gematigden ontweken het contact met de émigrés. Herzen leed er onder. Maar Bakoenin groeide en leefde in dit verzet.

Hij ontwierp een aantal geheime codes, waarvan de meeste uitzonderlijk kinderlijk waren, en organiseerde een doeltreffende illegale correspondentie met Rusland. De Russische regering achtte het raadzaam, een van haar agenten naar Londen te zenden, die geen moeite had door te dringen in de kring der emi-

granten. Weldra wist hij te rapporteren, dat een koopman, Wetosjnikow, een aantal brieven naar Rusland zou smokkelen. Toen de man aan de grens werd aangehouden, vond men op hem drie brieven van Bakoenin, waarvan twee aan zijn schoonzuster Natalie, en van Herzen en Ogarjew epistels die bestemd waren voor Serno-Solowjewitsj. Een reeks huiszoeken volgden, waarbij geheime correspondentie werd gevonden van Toergénjew. Een ongelukkig toeval leidde de tsaristische politie op een ander spoor. De Oostenrijkse douane aan de Italiaanse grens vond, onder een bank verstopt, een pakket brieven, welke een angstig geworden Rus, Nitsjiporenko, daar had neergelegd, en zij bleken van Bakoenin afkomstig en gericht tot Tsjechische democraten. Nitsjiporenko werd uitgeleverd aan de Russen, en gaf tijdens een wreed kruisverhoor inlichtingen, die nog meerderen compromitteerden. Twee en dertig beklaagden werden gevangen genomen. Hun proces volgde eerst twee jaar na hun arrestatie. Enkelen hunner, onder wie Nitsjiporenko, stierven in de gevangenis. Serno-Solowjewitsj werd tot twaalf jaar dwangarbeid in Siberië veroordeeld, Wetosjnikow tot levenslange verbanning.

Maar de beweging „Land en vrijheid” was daarmee niet vermoord. In alle Russische steden van betekenis had zij haar groepen, en Bakoenin ijverde er voor, in het buitenland reizende of gevluchte Russen als agenten der revolutionnaire centra in Europa, naar de grensplaatsen te zenden in Pruisen en Oostenrijk, zelfs naar Constantinopel. In de jonge Nicolaas Sjoekowski vond hij een vurig aanhanger, wie hij een Turks paspoort bezorgde.

Herzen beschouwde deze pogingen van Bakoenin als dilettantisme. De revolutie was nog ver weg en jaren zouden voorbijgaan, voor zij gestalte zou verkrijgen.

„Je bent de oude illusionniste. Je houdt de derde maand van de zwangerschap voor de negende.”

Maar hij kon zich niet onttrekken aan de aandrang van de émigrés. Toen, in Januari 1863, een vriend van Serno-Solow-

jewitsj, Sleptsow, naar Londen kwam, en er een bureau wilde vestigen van „Land en vrijheid”, weigerde Herzen niet. Ogarjew bracht hem ertoe, een keuze te doen.

„Het liberalisme valt tussen twee stoelen. De Russische intellectuelen hebben het reeds afgewezen. Of wel zij steunen de tsaar, of de revolutie. Het is waar, Bakoenin is verliefd op de revolutie, hoewel zij nog slechts een onvolwassen kind is. Maar we kunnen Sleptsow niet laten terugkeren, zonder hem de boodschap mee te geven, die zijn kameraden een hart onder de riem zal steken. Wij kunnen niet strijden tegen de tsaar en tegelijk tegen de revolutionairen.”

Herzen koos. In het nummer van de „Klok” van 1 Maart 1863 schreef hij, als hoofdvertegenwoordiger in het buitenland van „Land en vrijheid” een groet aan de Russische „nihilisten”. Hij vergeleek zichzelf in de kring van zijn intieme vrienden met een gelovige, die niet overtuigd is, maar trouw blijft aan de kerk. Niet uit behoefte, niet om zelf inhoud te geven aan zijn leven, maar zuiver uit kameraadschap.

Doch gelukkig was hij niet.

VIII

TOT HET VOLK

Michael Bakoenin kende geen conflicten. Hij was vervuld van de betekenis van de moezjik, de eenvoudige boer, die zijn ideaal nu zou dienen. Hij verachtte de burger meer dan ooit, en zijn verheerlijking van het instinct, van de natuur, vond opnieuw voedsel in de verwachtingen, die hij koesterde van de massa op het land. De studenten in de steden mochten dan geen boeren zijn, de samenzweerders intellectuelen, zij waren overtuigd, dat zij tot het volk moesten gaan, onder de nauwelijks vrijgemaakte slaven.

Het was onmiddellijk na zijn aankomst in Londen, dat Ba-

koenin kennis maakte met de sekte van de Oud-Gelovigen, die hij reeds eens op het Panslavisten-congres in Praag had ontmoet. Ditmaal was het bisschop Paphnutius, van wie hij hulp verwachtte voor zijn omwentelende activiteit. Indien deze sekte ahang won onder het volk, in haar verzet tegen de staatskerk, dan kon zij een factor worden van opstandigheid.

De bisschop ontving Bakoenin niet zonder wantrouwen. Dat hij deze ketter bekeren zou, leek hem niet waarschijnlijk en diens betuigingen van sympathie schenen hem niet oprecht. Maar de geweldige reus, die toch in alles een kind was van zijn land, een man van zijn volk, liet niet na indruk te maken. Misschien kon hij inderdaad de sekte dienen, al wilde hij zich van haar bedienen. De „Klok” verscheen weldra met een bijvoegsel, dat geheel gewijd was aan de oud-gelovigen.

De idylle duurde niet lang; uit vrees te worden gecompromitteerd door de Londense nihilisten, verloochende de sekte elk contact met de „slechtgezinde atheïsten van Londen”, met de agenten van „Land en vrijheid”, die een verbond hadden aangegaan met de duivel, met de vrijdenkers, die voeren in het kielzog van Voltaire.

Toen dook een andere Rus op, een boer ditmaal. Hij was slaaf geweest, had zichzelf vrijgekocht, maar was daarna, tot welstand gekomen, door zijn vroegere meesters gedupeerd en geruïneerd, zonder dat er voor hem recht bestond in Rusland. Martjanow besloot, zijn zaak voor te leggen aan de rechtbank van de openbare mening, en toog met onverwoestbare energie naar Londen. Hij schreef in de „Klok” een brief aan de tsaar, die een mengeling was van opstandigheid en mystiek. Zeker, de tsaar was voor hem het symbool van recht en vaderlijkheid, maar degenen die stonden tussen hem en de tsaar klaagde hij aan. De tsaar moest van imperator worden tot een werkelijke vader, van autocraat tot democraat. Herzen, die de brief plaatste, haalde de schouders op. Maar Bakoenin, die in elk stroovuur de vonk zag der revolutie, wilde het aanblazen. Hij kwam Martjanow tegemoet

in zijn illusies, en om alle Martjanows van Rusland te binden aan zijn hypnotische persoonlijkheid, schreef hij een studie over „De zaak des volks: Romanow, Poegatsjew of Pestel?” Deze namen waren symbolen. Indien de tsaar niet tot het volk ging, dan waren er slechts twee mogelijkheden: een opstand van verbitterde boeren, als die van Poegatsjew tegen Catharina de Grote, of een samenzwering als die van Pestel, een der leiders van de December-revolte in 1825. Pestel echter was de burger, en zijn klasse had geen kansen meer. Het ging tussen Romanow of Poegatsjew. De boeren zouden niets liever willen dan Romanow volgen, op voorwaarde dat de tsaar zichzelf aan het hoofd plaatste van de revolutie der Slavische volkeren.

Herzen kon niet anders dan met minachting een dergelijk opportunisme afwijzen. Maar Bakoenin, onder de bekoring van de illusies, die Martjanow wekte, zag in zijn oproep een geniale krijgslist.

„Bakoeninistische demagogie,” riep Herzen uit. „Een Romanow als held! Dat ontbrak er nog maar aan. Ik weiger, zoiets op te nemen in de „Klok”.”

Martjanow vond het een prachtige oproep. Samen met Bakoenin drukte hij het manifest, om het in Rusland te verspreiden. Martjanow zelf schreef een brochure over „Het volk en de staat”, waarin hij de vernietiging van adel en burgerij voorstond en een boeren-communisme zonder ambtenaren en zonder ministers. In het jaar 1863 besloot hij, naar Rusland terug te keren, overtuigd, dat de tsaar hem had begrepen en hem vaderlijk zou ontvangen. Hij werd aan de grens gegrepen, verbannen naar Sibirië, veroordeeld tot dwangarbeid, en reeds na drie jaar blies hij de laatste adem uit, verzekerd, dat de tsaar bedrogen was door zijn ministers.

Maar Bakoenin vertraagde zijn pas niet, wanneer hij op zijn weg de lijken vond zijner kameraden. Hun bloed werd vergoten om het zijne des te heftiger te doen stromen. Hij was op weg naar de revolutie.

... Toen brak
Een stem, die tot de volken sprak:
Der wereld schonk ik mijnen zoon,
't Gekruiste Polen schonk ik haar.
Ten grave dalend onder hoon
Slechts deel der volkrenschaar.
Doch op de dag der zegepraal
Dan is zijn naam in aller taal:
Wij, mensen, al tezamen. . .

MICKIEWICZ

ZESDE HOOFDSTUK / WIJDER HORIZON

I

POOLSE PATRIOTTEN

De zomer van het jaar 1862 was voor Londen buitengewoon druk. De internationale tentoonstelling trok een menigte van vreemdelingen, en de ballingen van alle landen van Europa, verzameld in de gastvrije Britse hoofdstad, vonden gelegenheid te over, om hun landgenoten te ontmoeten, die de grote gebeurtenis aangrepen, naar Engeland over te steken. Onder de illustere bezoekers kon men echter ook Prins Jérôme Bonaparte opmerken, een neef van de Franse keizer, die door zijn huwelijk met de dochter van Victor Emmanuel en zijn liberale beginselen doorging voor een verdediger van de rechten der onderdrukte naties. De Polen hadden mede hun hoop op hem gevestigd, te meer daar de officiële Franse politiek sinds Napoleon gericht was op het beschermen hunner rechten. De Franse prins achtte het derhalve gewenst, zijn vereerders niet teleur te stellen en een partij te organiseren, waartoe de uitgeweken Polen en hun vrienden werden uitgenodigd. Het was niet verwonderlijk, dat Herzen, Ogarjew en Bakoenin evenzo werden geïnviteerd. Bij die gelegenheid verzocht Bakoenin, in de overtuiging, dat ieder intelligent mens in Europa een revolutionnair was, de prins zijn invloed aan te wenden, opdat de Franse consulaten in Oost-Europa geheime hulp zouden bieden aan de Slavische rebellen. Indien de prins iets dergelijks mocht hebben toegezegd, dan kan dit hem niet hebben verhinderd, deze belofte zo snel mogelijk weer te vergeten.

Doch de Poolse kwestie had niets verloren van haar betekenis voor geheel Europa. In Juni van datzelfde jaar drong een Russisch officier, Potebnja, aan op een onderhoud met Herzen en

Bakoenin, en deelde hun mede, dat tal van jonge collega's bereid waren, steun te verlenen aan het scheppen van een onafhankelijk Polen, mits dit zou afzien van Wit-Rusland en de Oekraïne, gewesten, waarop de landheren der Szlachta-beweging aanspraak maakten. Deze Poolse grondbezitters, die in Galicië en in de oostelijke gebieden van het oude Polen slaven hadden geëxploiteerd van Russische herkomst, wensten geen nationaal herstel zonder deze gewesten. Een groot deel evenwel van de democratische Poolse rebellen, hoewel niet allen, waren bereid, tot een accoord te komen met de Russische revolutionairen, door de betwiste gebieden op te offeren. Tot hen wendde zich Potebnja, door bemiddeling van Herzen.

De gemoederen in Polen waren wederom zeer bewogen. Kort te voren waren de regent, een broer van de tsaar, groothertog Constantijn, en de Poolse civiele gouverneur, markies Wjelo-polski, het voorwerp geweest van een mislukte aanslag, welke aan de drie daders het leven had gekost. De gehele zomer werkten de democraten van het Poolse nationale comité aan de voorbereiding van een revolutie tegen de Russen, en zonodig tegen de landheren, die bereid mochten zijn met de Russen samen te werken. In Parijs zou generaal Mjeroslawski de buitenlandse hulp organiseren. Het was in Augustus, dat Bakoenin overstak naar Parijs, om hem te ontmoeten. Mjeroslawski had gevochten in de opstand van 1831 en de revolte tegen de Pruisen van 1846, waarna hij twee jaar in een Pruisische gevangenis was opgesloten geweest. In Italië had hij deelgenomen aan de strijd tegen de koning van Napels, en Mazzini zowel als Garibaldi hielden hem in hoge ere. Zijn goede verstandhouding met prins Jérôme Bonaparte was geen geheim.

Wat Mjeroslawski in Bakoenin waardeerde, was zijn onburgerlijke, aristocratische afkeer van het geordende leven, zijn zucht tot avontuur, zijn neiging om te complotteren.

„Propaganda is onzin,” zei hij tot Bakoenin. „Maar op mijn legerpaard, met al die vorsten, graven en millionnaires die me

aanhangen, en met kanonnen en bajonetten achter mij, is het een klein kunstje, in een oogwenk, binnen vier en twintig uur, een economische revolutie te maken. . . Kanonnen zijn wonderlijk overtuigend, en welsprekender dan alle redevoeringen van Demosthenes."

„Prachtig. En uw verbindingen met het nationale comité?"

„Reactionnaires. Bourgeois. We zullen gebruik van ze maken. Maar we zullen Robespierre in de schaduw stellen."

„Goed. Maar om met de Russen samen te werken, zult u genoeg moeten nemen met de grenzen van het congres-Polen. Zonder de Baltische landen, zonder Litthauen, Wit-Rusland, de Oekraïne. . ."

Mjeroslawski sprong op, alsof een adder hem had gebeten.

„Nooit. Onze historische grenzen, of niets."

De twist was onvermijdelijk, en liep zo hoog, dat de generaal zelfs een revolutie verloochende, die aan Polen zijn wijdeste grenzen niet zou garanderen. Hij waarschuwde Bakoenin, niet in zee te gaan met de lui van het nationale comité.

„Behalve ik en mijn vrienden zijn er geen serieuze Polen," riep hij uit. „Eens zal je ongelukkig stel hersenen, waarvan je de helft in Schlüsselberg schijnt te hebben gelaten, weer gezond worden, als je maar niet vergeet, in contact te blijven met ons heilzaam patriottisme."

Bakoenin was niet bijzonder onder de indruk. Hij keerde naar Parijs terug, waar drie afgevaardigden van het nationale comité aan de uitgevers van de „Klok" een broederlijk verbond aanboden. Zij wendden zich eerst tot Bakoenin. Deze was geestdriftig, en wilde alles offeren op het altaar der Poolse zaak. Maar Herzen was voorzichtig. Hij wist, dat de Polen niet populair waren in Rusland. En hij ondervroeg de drie gedelegeerden op wantrouwende wijze. Tenslotte echter was hij bereid, ver met hen in zee te gaan, een oproep te plaatsen in de „Klok", om Russische officieren op te wekken, niet te strijden tegen de Polen. Maar hij eiste waarborgen voor zijn medewerking: grond aan

de boeren, en het recht op zelfbeschikkingsrecht van de inwoners van Lithauen, Wit-Rusland en de Oekraïne.

Die dag kwam men niet tot overeenstemming. Toen de Polen waren vertrokken, verweet Bakoenin aan Herzen zijn koele en onhartelijke ontvangst van de bezoekers. Maar hij wist hen te bewegen, de voorwaarden van Herzen te aanvaarden. De Polen berustten in een accoord, dat sprak van een mogelijke unie tussen Polen, Lithauen en de Oekrainers uit Roethenië, en zagen af van Wit-Rusland. De „Klok” publiceerte aldus de verklaring der Polen, en maakte zich gaarne tot spreekbuis voor de Poolse verlangens, waarbij het nationale comité door concessies de steun zocht der opstandige Russen.

Mjeroslawski was woedend. Het nationaal comité had tweederde van Polen verkocht aan de Russen, zo schreef hij. Bakoenin publiceerte een brochure met een deel van hun briefwisseling, en nodigde de generaal uit, naar Polen te gaan en te zien, hoe Russen vochten voor de vrijheid van zijn land. De generaal gaf er de voorkeur aan, een Polen te vragen van 1772, en bleef in Parijs.

II

MISLUKT AVONTUUR

Op de vijftiende Januari van het jaar 1863 besloot de Russische regering de beperkte dienstplicht in te voeren in Polen. De weerslag was als die van de bliksem. Binnen een week, in de nacht van 22 op 23 Januari, brak de opstand uit en werden de Russische garnizoenen overal aangevallen. De Russen waren volkomen verrast. Het Poolse nationale comité had zijn besprekingen met Russische officieren niet voltooid. Er was geen mogelijkheid van de geringste samenwerking. Geen Rus kon het wagen, in verzet te komen tegen zijn regering, om de zaak der Po-

len te verdedigen. De beweging voor „Land en vrijheid”, zwak en meer sociaal georiënteerd dan voorbereid op een situatie, waarin zij zou kunnen profiteren van de moeilijkheden van het tsaristische regiem, ondernam geen poging onlusten te verwekken. Herzen was diep geschokt. Hij steunde in zijn blad de zaak der opstandelingen, maar voorzag onmiddellijk hun nederlaag. Bovendien was ook hij toch een Rus, en zijn geloof in de broederschap tussen Russen en Polen was niet sterk genoeg, om hem van harte mee te doen leven in dit verzet.

Bakoenin kende geen aarzelingen. Hij deed het nationale comité brieven toekomen, waarin hij onmiddellijk zijn diensten aanbood om de Russische boeren in Litthauen en de Oekraïne tot opstand over te halen. Hij beloofde uit Russische deserteurs een legioen der bevrijding te vormen. Hij zou de Russische troepen trachten te bewegen de broederstrijd te staken. Het Poolse comité antwoordde niet en de Londense Polen verbaasden zich nauwelijks: de kloof tussen de beide volkeren was te diep, dan dat de Polen de leiding konden delen met een Rus.

„Daden zullen meer spreken dan tradities,” zei Bakoenin tot Herzen. „Slechts één ding kan bewijzen, dat de eenheid der Slavische volkeren mogelijk is: het feit, dat wij aan de zijde strijden der Polen. Ik ga.”

Graaf Branicki, een rijke Pool, verschaftte hem het geld voor de reis. Hij zelf had geen moeite een pas te krijgen ten name van een Franse Canadees, Henri Soulié. 21 Februari verliet hij Londen. Er gingen geruchten over interventie van de zijde van Frankrijk en Engeland ten gunste van de Polen. Hun zaak was niet verloren. Het was niet noodzakelijk, dat Bakoenin een Poolse haven zou bereiken. Indien het hem gelukte, door Zweden in Finland door te dringen en daar een opstand te verwekken, zou deze de grootste hulp zijn, welke hij de Polen kon bieden.

In Kopenhagen bleek het hem onmogelijk de rebellen te bereiken langs de normale weg. Verbindingen met het nationale comité had hij niet meer. Er restte hem nog slechts één ding:

naar Stockholm te varen, en daar te pogen, zo niet sympathie te wekken voor de Polen, dan toch voor de Finnen.

In Stockholm, nog immer onder de naam van monsieur Soulié, ontving hij op 22 Maart een telegram van Herzen, in een eenvoudige code. Hij vernam er uit, dat een legertje van ongeveer twee honderd man, een werkelijke internationale brigade, uit Parijs was aangekomen in Londen, onder commando van kolonel Lapinski, en dat daar met behulp van de edelmoedige graaf Branicki een stoomschip was gecharterd, de „Ward Jackson”, welke op 21 Maart illegaal het anker had gelicht om te ontkomen aan een dreigende inbeslagneming van de wapens, nadat de Russische gezant stappen had ondernomen bij de Britse regering. De boot zou aanleggen in Helsingborg en had orders Bakoenin daar op te nemen.

De volgende morgen reisde deze per trein naar Gotheburg en vandaar met de postkoets naar de haven. Hij was niet alleen. In Stockholm had een Pool, Kalinka, zijn vertrouwen gewonnen en deze vergezelde hem.

Bakoenin kwam in Helsingborg aan, een dag, nadat de „Ward Jackson” daar reeds was gearriveerd. De kapitein en de officieren hadden het zich gemakkelijk gemaakt in het beste hotel ter plaatse, zodat men moest twijfelen aan hun revolutionnaire geestdrift, terwijl de Polen der expeditie geen hartelijk welkom bereidden aan het tweetal, dat zo lang op zich had laten wachten. Lapinski, de commandant, hield niet van de Russen, en zijn mannen niet van Kalinka, die tot verwondering van de naieve Bakoenin, een aristocratische en clericale Pool bleek te zijn, tegenover wie het nationale comité zulk een wantrouwen toonde.

Hoewel de beide mannen weinig meer gemeen hadden dan dat zij geprikkeld waren over de koele ontvangst, liet Bakoenin niet na, Kalinka tot vertrouwde te maken van zijn hart. Hij bekende, dat commandant Lapinski óf geen geweten had, óf een van elastiek. Dat zijn onderbevelhebber een Jood was, die men niet kon vertrouwen. En dat in de gehele brigade maar één Rus was

te ontdekken met een Duitse naam, Reinhard, wat de zaak niet beter maakte. Doch een zekere spion scheen hem de kapitein van de boot, die jammerde over de boete die hem wachtte, omdat hij was uitgevaren zonder papieren, en over het lot, dat hem in Siberië zou worden bereid, indien hij de troep naar Polen zou brengen.

Inderdaad had de kapitein zich confortabel geïnstalleerd in het hotel, en oordeelde hij de zee te onstuimig of het weer te gevaarlijk om uit te varen. Niet het weer was echter gevaarlijk, maar de lente. Deze was in dit voor de Polen zo ongelukkige jaar vroeg en warm. Het ijs in de Russische oorlogshavens aan de Oostzee was gesmolten en ieder ogenblik kon men verwachten, dat Russische kruisers zouden uitvaren. De kapitein maakte Bakoenin zijn angst deelachtig, en deze schreef aan Branicki, dat het gewenst zou zijn, indien hij zich een gewapende kruiser zou aanschaffen met vier kanonnen van groot kaliber om de „Ward Jackson” bij te staan. „Ik geef mijn leven, geef jij je millioenen. . .”

Intussen zou het dwaasheid zijn geweest, te wachten op Branicki. Bakoenin kwam aan boord met acht koffers. Hij drong er op aan zee te kiezen. En op nonchalante wijze onthulde hij aan Lapinski, dat hij in open water de kapitein zou gevangen nemen en zelf het commando over de zeelui zou voeren. Kapitein Weatherley, gewaarschuwd door een der Britse leden van zijn bemanning, vermeed elk risico. Hij bleef de kust houden, om drinkwater in te nemen, bereikte Kopenhagen na enige uren varens, bracht een bezoek aan de Britse gezant, en keerde eerst een dag daarna terug met de boodschap, dat hij geen Polen aan boord wenste, en geen zee zou kiezen, zolang deze niet het schip hadden verlaten. Daarop liet hij met zijn bemanning de boot in de steek.

Bakoenin snelde naar de Britse gezant, die hem zowel de vrees als het goede recht van de kapitein duidelijk uiteenzette. In Kopenhagen werd een Russische kruiser verwacht, die steen-

kool zou laden, en de Britse kapitein stond niet in dienst van de Polen, zodat hij voor dezen niet wenste te sterven. De enige raad, welke Sir Augustus Paget kon geven, was, een Deense bemanning te huren, die het schip buiten bereik van de in aantocht zijnde Russische kruiser zou brengen, naar de Zweedse haven Malmö. De raad werd in acht genomen.

In Malmö was de ontvangst allerhartelijkst. De bevolking bleek anti-Russisch, zong Zweedse en Poolse liederen voor het hotel, waar de chefs verbleven, schreeuwde „Leve Polen” en werd toegesproken door Bakoenin, die zich zo zeer met de Poolse zaak had vereenzelvigd, dat hij zich ook geestelijk opwierp als leider der expeditie. Zij had haar geheime karakter geheel verloren, en haar lot interesseerde gans Europa, zodat er geen sprake meer kon zijn van een onopgemerkte tocht door de Oostzee om Polen te bereiken.

In April trokken Bakoenin en Lapinski naar Stockholm. De onderneming was mislukt. Bakoenin beschuldigde de vertegenwoordigers van het nationale comité van onvoldoende voorbereiding van de tocht. Lapinski wraakte in Bakoenin, dat deze Kalinka aan boord had gebracht, een echte Jezuiet, meer Jezuiet dan Pool. Allen achtten de kapitein van de „Ward Jackson” een verrader. De Polen in Londen scholden op Bakoenin, die alles bedierf, wat hij ondernam, en die als Rus ook moeilijk goed kon doen.

„De odyssea is ten einde,” zeide Bakoenin tot Lapinski. „Odysseus’ vrouw bleef tenminste trouw. De Polen zijn trouweloze sujetten. Zij verraden een man, die zoals ik, zijn leven heeft gewaagd voor hun zaak. . .”

Bakoenin keerde niet naar Malmö terug. In Juni, toen het stoomschip reeds weer in handen was van de Britse maatschappij, verzamelde Lapinski de rest van zijn legioen, poogde vergeefs met een kleine boot te landen aan de kust bij Memel, verloor een deel van zijn mannen en keerde verslagen naar Zweden terug.

Voor Bakoenin was de Poolse droom teneinde. De Polen haatten de Russen, allen, ook hem. Hij had zich aangeboden, hij was bereid geweest voor hen te sterven. Nu wierpen zij de schuld der mislukking op hem. Neen, hij zou niet opnieuw door het vuur gaan voor een groep imperialistische nationalistten, die grondgebied wilden veroveren en behouden op kosten van de Russische boer.

Maar noch de Russische, noch de Oostenrijkse autoriteiten verslaptten in hun waakzaamheid. In Mei van het jaar 1863, toen de Poolse opstand bloedig werd onderdrukt, werden alle wachtposten aan de Oostenrijkse en Russische grenzen gewaarschuwd, dat de welbekende Russische agitator Bakoenin Londen had verlaten, om Polen te bereiken, en dat nauwlettend toezicht moest worden gehouden op allen, die de grens zouden pogen te overschrijden. Mocht Bakoenin worden gevat, dan moesten de hoogste autoriteiten daarvan worden in kennis gesteld.

Maar Bakoenin verliet Stockholm niet. Hij voelde zich bedrogen en verlaten.

III

TRIOMF IN STOCKHOLM

In het voorjaar van 1863 vroeg in Orsett House een jonge en aantrekkelijke vrouw naar Herzen. Deze had bezwaren, haar te ontvangen, zonder er zeker van te zijn, dat zij geen spionne was. Ze toonde brieven uit Premoekjino. Inderdaad, zij was Antonia, Bakoenin's vrouw. Met wrevel liet Herzen haar binnen. Hij was van den beginne af ontstemd geweest over dit zonderlinge huwelijk van de bijna vijftigjarige man met dit kinderlijke vrouwtje, aan wie Michael geen toekomst kon bieden. Ook zij zou te zijnen laste komen. Zij bleek bovendien volkomen vrij van revolutionnaire smetten, en in politieke aangelegenheden

onnozel. Dat zij het geluk kon uitmaken van Bakoenin, was een verrassing te meer.

Neen, Alexander Herzen kon dit dwaze huwelijk niet toejuichen. Bakoenin was gelukkig met het beramen van samenzweringen; waartoe behoefde hij nog een jonge vrouw? Herzen benijdde Michael, dat grote kind. Hij was zelf nimmer gelukkig geweest. Hij herinnerde zich zijn jeugd in het rijke, adellijke huis van kolonel Iwan Jakowlew, een paleis dat wemelde van bedienden en knechten, en waar Jakowlew als een verkwistende tyran de scepter zwaaide. Zijn moeder was een schone Duitse, maîtresse van de kolonel. Met haar zoon leidde zij een eigen leven. De vader liet de jongen thuis lessen geven door Franse, Duitse en Russische gouverneurs, maar erkende hem niet als zoon. Zeker, Alexander bezocht de universiteit, hij kwam er onder de indruk van de Franse encyclopedisten en van de socialisten. Frankrijk werd zijn geestelijk vaderhuis, nu Jakowlew hem toch geen werkelijk huis kon bieden. Toen de Dekabristenopstand werd onderdrukt, was hij dertien jaar. Met Ogarjew had hij gezworen, hun dood te wreken. Was hij niet zelf een slachtoffer van de ontrouw van de adel, die de macht met de tsaar deelde? Met Ogarjew en Polesjawew en Sjewtsjenko had hij toen opstandige liederen gezongen. Zes jaar was hij naar de Oeral verbannen. Terug in Moskou bleef hij twee jaar vrij. Toen werd hem Nowgorod als verblijfplaats aangewezen, en pas na vijf jaren had hij toestemming verkregen, zich in het buitenland te vestigen. Hij had in Parijs, terwijl Bakoenin gevangen zat, dagen van bittere wanhoop doorgebracht. In zijn boek „Van de andere oever” had hij getuigd van zijn twijfel aan de toekomst van Europa. Zeker, zijn vader had hem rijk gemaakt. Niets zou hem ontbreken. Behalve het geluk. Hij had het geld verschaft, waarmee Proudhon zijn „Ami du peuple” kon uitgeven, dat fel werd vervolgd door Napoleon de Derde. Uit Frankrijk was hij verbannen. Dan Zwitserland. De ramp: zijn moeder en zijn zoontje jammerlijk verdronken bij een schipbreuk. Naar Londen.

Wat had het leven hem gegeven, om geen begeerte te koesteren, zich er op te wreken?

Zijn eerste huwelijk mislukt. Nu de minnaar van de vrouw van zijn vriend. Ogarjew gaf zijn naam aan kinderen van Alexander. Mijn God, wat een tragische comédie is het leven. En die twee, Michael en Antonia, argeloos zwervend door het leven, zonder pijn en zonder cynisme. Michael, een kind van vijftig, en nu deze Antonia, een meisje uit Siberië, dat naar Londen komt. . . Hij kon niet hartelijk voor haar zijn. Het was allemaal zo dwaas. . .

Antonia schreef aan Bakoenin, dat zij er was. En niet hartelijk werd ontvangen. Dat zij bij hem wilde zijn. Michael zond onmiddellijk een brief aan Herzen, dat deze haar naar Stockholm moest zenden. Herzen haalde de schouders op en betaalde. Op 6 April was zij bij Michael, die Herzen onstuimig dankte, dat hij nu volkomen gelukkig was. . .

Intussen kwamen er zonderlinge berichten over Bakoenin's verblijf in Stockholm. De democraten, die Finnen en Polen verdedigden tegen het Russische despotisme, bezigden de romantische en heldhaftige Rus als propaganda-object in hun strijd tegen de conservatieven, die neigden naar vrede en vriendschap met de tsaar. De liberaal Blanche had Bakoenin onder zijn hoede genomen, nadat deze hem had gevraagd, of hij leider was van het revolutionnaire comité. Blanche had hem medegedeeld, dat zulk een comité in Zweden niet bestond, en Bakoenin had zich verbaasd, maar zich niet minder thuis gevoeld. Bovendien was het niet nodig, in Zweden revolutie te verwekken, maar in Finland. De Finse dichter Emil von Quanten agiteerde in Zweden ten bate van zijn landgenoten, en had zelfs de gunst des konings gewonnen, door voor te stellen, dat deze groot-hertog van Finland zou worden. Koning Karel XV haatte de tsaar en benoemde von Quanten tot zijn particuliere secretaris.

Zo was Bakoenin aan het hof gekomen. Hij werd in audiëntie ontvangen door de koning, die geen ruchtbaarheid wenste te

geven aan het gesprokene. Waarschijnlijk had Bakoenin hem verzocht, zijn gezanten opdracht te geven, overal ter wereld de revolutie te bevorderen, zoals hij eens aan prins Jérôme Bonaparte deed. Misschien ook waren de stappen, die de Russische gezant deed bij de Zweedse minister van buitenlandse zaken, lastig geweest. Graaf Manderström, de minister, gaf in elk geval opdracht, Bakoenin te schaduwen. Arresteren of uitzetten durfde hij hem niet, nu de Zweden zo medeleefden met de Polen en Finnen. Wel zou hij het Zweedse publiek inlichten over deze Bakoenin.

Inderdaad verscheen in „Posttidingen” — het was een publiek geheim, dat de eerste minister, baron de Geer, het artikel had geïnspireerd — een bijdrage met onthullingen over Bakoenin. Het enige gevolg was een storm in de democratische pers. Bakoenin zelf schreef drie artikelen in „Aftonbladet” in een lyrische en meeslepende stijl. Zijn populariteit was groter dan ooit.

Herzen was jaloers. Hij wilde het niet zijn. Hij was het. Het knaagde aan zijn hart, door zoveel tegenslagen reeds gekweld. Indien Michael kans zou zien, de Zweedse geestdrift te benutten voor de Russische zaak, moest dat ook ten goede komen aan de „Klok”. Zelf kon hij niet gaan. Maar Sasja, zijn zoon, zou het gaarne doen. Het was goed voor Sasja. De jongen had te veel belangstelling voor jonge vrouwen. Hij zou Bakoenin schrijven, dat Sasja verandering nodig had van klimaat.

Bakoenin was overgelukkig. Hij hield van vertrouwde vrienden om zich. Zijn vrouw was nu bij hem. En straks Sasja. Hij drong bij Herzen er op aan, de jongen spoedig te zenden.

Sasja woonde reeds onmiddellijk een banket bij ter ere van Bakoenin. In het Phoenix-hotel waren honderd en veertig personen samen, die hem vierden voor het leed dat hij had ondergaan in dienst van zijn volk. Er waren politici, zakenlieden, predikanten, ambtenaren, enige leden van de adel. Michael was niet in avondtoilet. Hij bezat het niet, en gaf er de voorkeur aan,

zijn afgedragen costuum trouw te blijven. Aldus was zijn persoonlijkheid nog opvallender. Men bracht een drank uit op de koning. Blanche antwoordde met een toast op het jonge Rusland en op Bakoenin, apostel van licht en vrijheid. Er werden verzen voorgelezen. . .

Bakoenin antwoordde in het Frans. Hij bedankte voor de edele gastvrijheid. Was hij een revolutionnair? De Russische regering, zij was het, die revoluties verwekte door haar wrede onderdrukking, en daarmee de verschrikkelijke ondergrondse krachten des volks en de hartstochten opwekte, die heel Europa in vuur en vlam dreigden te zetten. De termen republiek of monarchie boezemden hem geen belang in. Het ging om de vrijheid van het volk. In de beweging voor „Land en vrijheid” waren alle goede Russen vertegenwoordigd, alle klassen, alle beroepen. Zij vormde een staat in de staat. Zij had een verbond gesloten met het nationale comité in Polen. En Bakoenin dronk op de Slavische en de Scandinavische volkeren en hun eeuwige broederschap.

Na hem sprak Sasja Herzen, zoon van een beroemd vader. Over het werk van zijn vader en over Ogarjew, over de „Klok”. Ook hij weidde uit over de democratische denkbeelden van de Londense Russen, die een tegenregering vormden als protest tegen het bewind van Moskou. De „Klok” vertegenwoordigde, wat het Russische volk dacht en droomde, en hij citeerde verzen van Ogarjew. Bakoenin was ontstemd, en liet niet na, dat aan Sasja te doen blijken. Hij, Bakoenin, was de vertegenwoordiger van „Land en vrijheid”, en niet Sasja, een knaap, die het oog meer op vrouwenrokken dan op de revolutie had gericht. Sasja keerde naar Londen terug, niet zonder de Zweedse democraten op de hoogte te hebben gesteld van Bakoenin’s zonderlinge zeden en gewoonten. Maar konden die hem schaden? Michael was geen burger. Hij was een aristocraat, die zich kon veroorloven, arm en revolutionnair te zijn, tot meerdere glorie van zijn adeldom, als een Spaanse grande in een versleten rok.

Er kwamen nu toch donkere dagen. De Zweden verloren hun belangstelling in een figuur, die te lang leefde op hun kosten. Menselijk, al te menselijk. Zij hadden geen revolutie van node in Zweden. De Poolse opstand was vermoord. De Finnen waren grotendeels verzoend met Alexander de Tweede, die hun een parlement schonk. Von Quanten vermeed Bakoenin. De beweging voor „Land en vrijheid” was stervende, niemand antwoordde meer op Bakoenin's brieven, de geheime kanalen waren versperd. Michael had via Finland en Archangel zeven duizend pamfletten Rusland binnen gesmokkeld. Ze vielen in het luchtledig. Londen was meer onverschillig voor hem dan gastvrij. Hij zocht een klimaat, dat broeide en brandde. Eén idee verliet hem niet meer: Italië, het Italië van Mazzini en Garibaldi, van de samenzwering en de revolte, van de vijanden van Oostenrijk. Antonia vreesde de komende kou. Italië was een warm en schilderachtig land. Op de achtste October verlieten de Bakoenins het kil wordende Zweden.

In Londen nevel en mist en koelheid. De „Klok” kwijnde. In plaats van drie duizend exemplaren betrokken moedige Russische democraten er nog nauwelijks vijf honderd. Met levensgevaar. De revolutionnaire koers had de liberalen afgeschrikt. De sympathie voor de Polen werd niet gewaardeerd. Herzen werd gedoodverfd als een vriend van Russische terroristen en van Poolse verraders. Bakoenin was er de schuld van. Bovendien had hij Herzen weer gedwongen, hem zes honderd gulden naar Zweden te zenden, voor zijn vertrek: tenslotte vertegenwoordigde hij „Land en vrijheid”.

Ogarjew begreep Bakoenin beter. Hij was van hetzelfde maaksel. Een dichter. Toen Bakoenin in Londen kwam, was Herzen in Italië. Michael wilde naar hem toe. Doch Herzen zou

weldra terugkeren. Michael wachtte niet en ontmoette hem in Parijs. Alexander berispte hem, maar Michael nam het hem niet kwalijk. Hij had schuld, hij was in geldzaken onberekenbaar, in de expeditie had hij zich wellicht te weinig omzichtig gehandeld. De kwestie met Sasja was van geen belang. Het kwam Herzen voor, of hij door een golf was meegesleurd in de diepte, en of Michael door dezelfde kracht ener onbedwingbare zee zou worden gered op een zonnig strand.

De beide mannen scheidden in vriendschap. Bakoenin bracht met Antonia de Kerstdagen door aan het meer van Genève. In Bern bezocht hij zijn oude beste vrienden, de Vogts. Louise Vogt barstte in tranen van blijdschap uit, hem levend weer te zien. Op de elfde Januari was Bakoenin in Italië.

Herzen keerde terug naar het sombere winterse Londen. Toen Bakoenin aan hem dacht, dankbaar en hartelijk, met een warm hart, begreep hij, dat Herzen ongelukkig was, omdat hij niet geloofde in de revolutie.

„Herzen heeft immer en zal altijd de Russische zaak der vrijheid op grootse wijze vertegenwoordigen tegenover het Europese publiek. Maar inzake de binnenlandse politiek van Rusland is hij een onverbeterlijke scepticus, en zijn invloed moedigt niet aan, integendeel, hij demoraliseert. Hij is in de eerste plaats en het meest een geniaal schrijver. En hij verenigt alle schitterende kwaliteiten met de ondeugden van dit beroep. Wanneer de vrijheid in Rusland zal zijn hersteld, of zich zal verwerkelyken, zal hij ongetwijfeld een machtig journalist zijn, misschien een geweldig redenaar, een staatsman, zelfs een bestuurder. Maar één ding is zeker: hij is niet van het hout waaruit men revolutionaire leiders snijdt. . .”

FLORENTIJS INTERMEZZO

Op het eiland Caprera leefde de Italiaanse held Garibaldi teruggetrokken, sinds hij zijn grote daden van bevrijding had volbracht. Eens had hij Rome veroverd en het slechts na zware strijd prijsgegeven aan de krachten der reactie en der Franse hulptroepen. Daarna had hij Zuid-Italië in een stoutmoedige stormloop bij het overige Italië gevoegd. Tronen had hij doen schudden, om de eenheid te scheppen der Italiaanse republiek. Evenals Mazzini had hij geen koninkrijk gewild, maar zijn werkzaamheid had ertoe geleid, dat Victor Emmanuel de vruchten had geplukt van zijn moed. Nog was Venetië in handen der gehate Oostenrijkers, doch er was geen twijfel aan, dat de dag nabij moest zijn, dat ook dit erfdeel zou worden gevoegd bij de overige kleinodiën, welke reeds Italië sierden.

In zijn eenvoudig huis, omgeven door olijftuinen, wijngaarden en vruchtbomen vertoefde hij met zijn vrouw, twee zonen en een groepje toegewijde kameraden. Zij hadden een kleine republiek gevormd, een communistische kolonie, naar het leek, en in hun rode hemden wekten zij herinneringen aan de grote dagen van de Italiaanse vrijheidsscharen. Toch was Garibaldi, teleurgesteld dat de koning hem geen gelegenheid schonk zijn idealen te verwerkelijken, mistroostig en moe. Hij had er aan gedacht, zich evenals Bakoenin bij de Poolse opstandelingen te voegen, doch dezen hadden zijn aanbod afgewezen, zoals zij Bakoenin zonder bericht hadden gelaten.

Toen hij vernam, dat Bakoenin Italië zou bezoeken, had hij zijn luitenant Bertani naar Genua gezonden, om de Rus uit te nodigen tot een bezoek. Het werden heerlijke dagen, in een zonnig en koesterend weer. Meer dan ooit hield Michael van Italië, en Antonia hoopte er levenslang te kunnen blijven.

In Florence vonden zij voorlopig kamers. De stad was vol

vreemdelingen, die de omgeving, de heuvelen, de levendige Arno en de oude paleizen bewonderden. Michael liet zich nu meevoeren door het lot, zonder plannen en zonder doel. Maar zijn rebels instinct verloochende zich niet. Ieder die hij ontmoette — en hij ontving of bezocht velen — trachtte hij te bekeren tot een revolutionnaire levenshouding, en tot een onburgerlijk gedrag. Wel bleef hij trouw aan zijn geliefde damspel en aan de muziek, en kon hij wegdromen indien een van zijn gasten de gehuurde piano bespeelde, maar niemand die hem ontmoette vertrok zonder het vermoeden, dat Bakoenin hem in zijn gedachten had ingelijfd in het leger der revolutionnaires. Zij kwamen uit alle landen en alle klassen, met soms duistere bedoelingen. De schilder Gué, in zijn tijd beroemd, behoorde tot zijn gasten. Een Russische student, Modestow, die klassieken studeerde, kwam bij hem over de vloer. Metsjnikow, een Russisch geleerde, die had meegestreden met Garibaldi, bezocht hem geregeld. En zelfs Sasja Herzen, zonder rancune, werd zijn vriend, toen hij in Florence de universiteit bezocht. De Italiaan Gianelli behoorde tot de kring der vrienden, sinds zijn geliefde, een nicht van Varnhagen von Ense, de oude bekende uit Berlijn, hem in Bakoenin's appartementen had gevoerd. De dagen van Berlijn en Parijs herleefden, alsof Michael nog de jonge en geestdriftige student was, alsof geen ketenen, geen cel, geen Siberië hadden bestaan. Een verjongde Faust. . .

Florence, met zijn uitgebreide handel, was geen ongunstige plaats om contacten te onderhouden met Odessa en de „Klok” in Rusland binnen te smokkelen. Bovendien onderhield hij correspondentie met Zweedse vrienden, die relaties in Finland hadden. In het najaar van 1864 werd Florence hem te rustig. Hij zocht avontuur. Daar zijn enige aanknopingspunt in het Noorden scheen te liggen, schreef hij aan zijn Zweedse vrienden, dat zij hem weldra terug konden verwachten. Straube, een Scandinavisch uitgever, had hem voorgesteld, artikelen, herinneringen en correspondenties te publiceren, en Bakoenin hoopte hiermee een

redelijk jaargeld te verdienen. Op deze vooruitzichten nam hij een voorschot in de vorm van een lening, en hij schreef, zodra hij in Stockholm was aangekomen, een brief aan zijn broeders, dat zij hem ditmaal gerust duizend roebel konden zenden, gezien de rijke toekomst, welke hij tegemoet ging. Uit Premoekjino echter ontving hij niets. Wel enige sommen van Zweedse bladen en uitgevers, doch zowel de Zweedse vrees, in conflict te komen met een tsaristisch regiem, dat alle tegenstand had overwonnen en door schijnbaar liberale maatregelen minder weerzinwekkend was, als de geringe schrijflust van Bakoenin waren oorzaak, dat hij na vijf weken het ongunstig klimaat van Stockholm besloot te ontvluchten.

Op de terugweg naar Italië bracht hij in Londen een bezoek aan Herzen. Het was een vriendelijk onderhoud. Tevens benutte Bakoenin de gelegenheid, een kleermaker te zoeken, die althans zijn uiterlijk voor enige tijd aannemelijk kon maken. Hij bestelde hem een costuum. De man bleek een Duitser te zijn, lid van de Bond van communisten en een vriend van Marx. Zodra hij vernam, wie zijn nieuwe klant was, waarschuwde hij Marx, die in Londen vertoefde, en stelde hem voor, met Bakoenin te praten, omdat deze wellicht een te waarden lid kon zijn van de Internationale Arbeidersbond, welke juist een maand te voren was opgericht.

Marx aarzelde. Hij herinnerde zich de conflicten, het verschil in temperament en inzicht, de anti-Duitse opvattingen van Bakoenin. Veel was er geschied sinds zij elkander het laatst hadden ontmoet. Dat was in Brussel of in Parijs, hij wist het niet meer precies. De revoluties van 1848 hadden hen verbonden; wat daarna voorviel, had hen gescheiden. De brief in de „Neue Rheinische Zeitung”, die Bakoenin verdacht maakte. De strijd tegen diens panslavisme. Er was veel sindsdien gebeurd, vooral in de jaren, dat Bakoenin in Saksen, Oostenrijk, Rusland, Sibirië had gevangen gezeten. Marx' blad in Keulen was verboden geworden, hij was naar Parijs teruggekeerd, doch voor slechts

korte tijd. Nadien had hij zich in Londen opgehouden. Verre van de Russische emigranten en hun Poolse vrienden. Zijn afkeer van de Slavische leiders was gebleven. Zij waren individualistisch gezind, achterlijk in hun geestdrift voor de stompzinnige boeren. Hij had rekenschap afgelegd van zijn denkbeelden over de Franse revolutie van 1848, hij beschouwde zelf zijn daarna verschenen „Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte” als een meesterstukje van analyse en revolutionnaire critiek, maar vooral had hij zich onledig gehouden met politieke economie en zijn grootste werk: „Das Kapital”.

Neen, hij hield niet van deze wilde en barbaarse Russen, die de geschiedenis meenden te kunnen dwingen door samenzweringen. Indien het communisme zou komen, dan zou het noodwendig en zonder dat der mensen wil een rol speelde, overwinnen, als een fatum, dat niemand kon bezweren. De geschiedenis was een onbewust proces, maar zij had haar eigen logika, en zij stuwde het kapitalisme naar het communisme toe, door crises en catastrofes, onafwendbaar. Dat was zijn grote en onschokbare geloof, meer dan dat, zijn wijsheid. Ingrijpen moet men slechts, voorzover de tijd rijp was om de vrucht te plukken. Stirner had de mens gezien als een onafhankelijk Ik. Een illusie. Feuerbach als vertegenwoordiger van een geheimzinnig menselijk Wezen, dat in hem leefde. Dwaling. De mens was in de eerste plaats, in al zijn denken en voelen, bepaald door de sociale verhoudingen, en die verhoudingen dreven hem. Of hij wilde of niet, joegen ze hem voort, door leed en vreugde, naar het communisme. Door leed en strijd misschien het meest, want strijd was des mensen erfdeel. De dynamiek der historie kende geen persoonlijke gevoelens, erkende ze niet. Zij was een stoomwals, die voortrolde, over lijken en bloed, in omwentelingen en oorlogen, omdat de gevallen het zaad waren, waaruit de vrucht van het communisme zou worden geboren. Wat ging hem Bakoenin aan, wat ging hem wie ook aan, in deze onomstotelijke zekerheid?

En toch. . . Bakoenin was een strijder. Gevaarlijk, maar wie weet? Hij had geleden. Dat was geen verdienste. Misschien had hij, Marx, oneindig meer verdriet gehad. Verteerd door jaloezie, door onverzadigde machtsdrift, door rancune om zijn Jood-zijn. Zijn vlucht in de boeken, in het verleden, in de studie, was een wijken voor het leven zelf. En toch zou hij dat overwinnen, omdat hij zich bewust was, welke de geheimen waren van het bestaan, en waarheen het ging. Hij herinnerde zich een woord van Pascal: dat de zwakke mens, speelbal der natuur, toch oneindig meer is dan deze, omdat hij weet, voorziet, begrijpt. Hij voelde zich méér dan het lot zelf.

Zou hij eigenlijk Bakoenin ontmoeten? De Rus was zeer bevriend met de Vogts, en Marx had Carl Vogt nog kort geleden afgemaakt. Er waren van beide kanten vinnige en giftige artikelen aan voorafgegaan, die tot een proces hadden geleid. Enfin, dat was niets. Maar Bakoenin had altijd de ondergang van Duitsland gewild. Niets ging Marx zo aan het hart als de eenheid en de zelfstandigheid van een verenigd Duitsland. Daar zou hij zijn partij zien groeien en overwinnen, in het hart van Europa, en daarom moest het Duitse rijk groot zijn en machtig. De hoofdredacteur van de „New York Tribune”, waarvan hij enige jaren Europees correspondent was geweest, had hem gekapitteld, dat hij te pro-Duits was. Hij wist het. Hij wist ook, dat hij daarom Boekanin niet mocht. Dat niet alleen stond er tussen hen. Bij de strijd om de macht in de Bond van Communisten had die ellendeling van een Willich hem dwars gezeten, en die hond had te lang met Bakoenin gesproken, om niet door de Rus te zijn beïnvloed.

Dat is toch allemaal oud en vergeten. Bakoenin heeft sindsdien zo veel geleden. Hij, Marx, had zijn gelukkig gezin met drie aardige dochters. De Russische zwerver verdiende misschien beter dan te worden veracht. Hij zou hem toch uitnodigen.

VI

VERZOENING MET MARX

De kleermaker bracht het bericht over: of Bakoenin een bezoek wilde brengen aan Marx. Michael nam de invitatie aan, voor 3 November. Het was aan de vooravond van zijn vertrek naar Florence.

„Het doet me zeer veel genoegen, je terug te zien, levend en gezond,” zei Marx. „De Poolse opstand is de aanleiding geweest tot het oprichten van de Internationale. De Londense arbeiders hadden de Parijse kameraden uitgenodigd, en er waren Polen, Duitsers, Fransen, Italianen, om zich het lot van Polen aan te trekken. Je weet, dat we veel te stellen hadden met de Italianen, die door Mazzini waren bedorven. We hebben de economische emancipatie der arbeiders als doel gesteld, en alle politieke actie als middel daartoe gezien.”

„Prachtig. Wat de Poolse opstand immers heeft doen mislukken, was de onwil van de Poolse landheren, hun boeren economisch vrij te maken.”

„In West-Europa zullen de arbeiders de hefboom vormen voor de communistische beweging, niet de boeren, geloof ik.”

„Misschien. In de Slavische staten is dat anders. Maar hoe het zij, ik heb ingezien, dat de nationalistische bewegingen broei-nesten zijn van reactie. Zij kunnen de internationale solidariteit niet bevorderen. Polen was mijn eerste gedachte, na Rusland. Het is nu uit mijn hoofd. En wat Rusland betreft: daar zal de revolutie komen. Ze zal socialistisch moeten zijn. Ze zal het zijn.”

„Ik geloof, dat je je vergist. Indien eenmaal Duitsland één zal wezen, zal het zijn kapitalisme ontwikkelen tot op het punt, dat dit zichzelf ondermijnt en moet omslaan in communisme. Het zal Rusland vóór zijn.”

„Je bent de dialektiek van Hegel nog niet onttrouw geworden.

Maar indien je gelooft in mijn oprechtheid, al zijn wij het dan niet geheel eens, waarom dan die campagnes, dat ik een Russische spion zou zijn geweest?"

„Laster. Het spijt me, dat de „Neue Rheinische" zoiets in '48 opnam. Ik heb alles rechtgezet. En wat de „Free Press" betreft, beledigingen van Urquhart. Ik heb je terug willen zien, opdat je geen verkeerde conclusies zou trekken. Indien je naar Italië gaat, zou je misschien kunnen onderzoeken, of er geen sectie is te vormen van de Internationale."

Bakoenin beloofde het. Misschien had hij zich toch in Marx vergist. Allen worden we ouder. En milder en wijzer. Waarom zou hij, Bakoenin, niet als gevolmachtigde van de internationale, deze zo jonge maar hoopwekkende broederschap, naar Italië gaan? Hij beloofde, een exemplaar van het manifest der Internationale naar Garibaldi te zenden, en voor een Italiaanse vertaling te zorgen. Marx' vrouw en dochters waren een charmant gezelschap. Antonia was niet meegekomen, omdat zij moeite had met de taal. Een warm tehuis, dat van Marx. Michael was blij, hem te hebben ontmoet.

Nauwelijks terug in Florence ontving hij achter elkander drie brieven van Marx, om de samenwerking zo innig mogelijk te maken, vooral het manifest te vertalen, en te trachten, een sectie te vormen. Maar geen Mazzinisten. Bakoenin antwoordde in Februari van het volgende jaar. Hij noemde Marx „carissimo amico", bedankte hem voor de vererende opdracht, die zwaar te vervullen zou zijn door de achterlijkheid van de Italianen en hun patriottisme; zij begrepen niet, dat alleen de voortdurende, energieke, hartstochtelijke propaganda voor het socialisme leven en vrijheid van het land konden herstellen.

Maar hij, Bakoenin, zou zijn best doen. Intussen verzocht hij, Marx' vrouw en dochters de hand te mogen kussen en hij zou gelukkig zijn, foto's van hen te mogen ontvangen. Zijn eigen beeltenis en die van Antonia zou hij zenden, zodra hij in dat slordige land van Victor Emmanuel een man zou hebben ont-

moet, bekwaam genoeg, om een gelijkende fotogravure te maken.

Belangrijker was natuurlijk de Italiaanse sectie. Maar hij zou niet — zo peinsde hij — openlijk te werk gaan, zoals dat in Londen kon. Hij zou een broederschap stichten, iets als die van de vrijmetselaars, zonder hun dwaze en bigotte gedoe. In Parijs was hij vrijmetselaar geweest, hij dacht er niet zonder genoegen aan. In Florence had Dolfi, een vereerder van Mazzini, die grootmeester was van de loge, hem er weer in gehaald. Een uitstekende bakker, overigens, die Dolfi, die hem aanbevelingsbrieven had meegegeven voor alle vrijmetselaars ter wereld. Helaas niet voor alle bakkers. Er zat natuurlijk veel goeds in die loges. Ze konden geen wieg wezen der revolutie. Maar ze waren goede centra van bestrijders der kerk. Waar zochten ze God? God leefde in de revolutie, en in de vrijheid. Godsdienst was muziek, begeerte naar schoonheid. „Het geloof in een persoonlijk God is onverenigbaar met de rede en de vrijheid van de mens. Wie de schepper van het heelal aanbidt, onthoudt zijn liefde aan de mensheid.” Dat was de ware catechismus van de vrijmetselaar. Maar wat deed het ertoe, of er loges waren? De Internationale was oneindig veel belangrijker. Indien er een God is, moet de mens zijn slaaf wezen. De mens kan vrij zijn, dus kan er geen God zijn. De vrijheid! Daarvoor moest de solidariteit worden gesmeed. . .

VII

DE BROEDERSCHAP

In Florence begon Michael Bakoenin zijn broederschap te vormen. Metsjnikow was weinig met de leden ingenomen.

„Je neemt lieden aan, die niets om handen hebben, die worden aangetrokken door hun nieuwsgierigheid, of wellicht door de wens om in troebel water te vissen. Het zijn vroegere vrijwil-

ligers van Garibaldi, advocaten met weinig praktijk, bohemiens. Je wint geen arbeiders.”

„Waar moet ik die hier in Florence zoeken? Een stad van burgers. Voor mij blijven alleen de onburgerlijke intellectuelen over. Wie zegt je, dat zij niet veel voor de zaak kunnen doen? Daar is Gubernatis, een jonge leraar. Hij zal me straks komen bezoeken. Zeker een nuttig lid.”

„Ben je een vrijmetselaar?”

„Nee, en ik zal het nooit worden. Ik houd niet van geheime verenigingen.”

„Verenigingen met een geheime leer, dat is iets anders. Maar je hebt gelijk. Ik houd er evenmin van. Ze zijn soms nuttig om iets anders te bereiken. Ben je Mazzinist?”

„Nee, ik ben geen aanhanger van een man, alleen van een idee. Een republikein, dat wel. Mazzini heeft veel voor de vrijheid gedaan. Maar het woord republiek zegt niets, en de nieuwe religie van Mazzini lijkt me geen gewenste richtlijn. Wat nu nodig is, dat is een sociale hervorming, opdat niet alleen ieder gelijk is voor de wet, maar ook in het bezit van het noodzakelijke, van brood, kleding. Nu heeft de een te veel wat de ander mist. . .”

„Maar dan zijn wij het volkomen eens. Voor dat doel werken wij. Je behoort bij ons. De reactionnaires zijn het eens. De strijders voor de vrijheid zijn nog verdeeld. Wij moeten een geheime overeenstemming tussen hen bereiken, en internationaal.”

„Indien ik dit doe, zou ik mijn betrekking moeten prijs geven. Ik zou lezingen houden voor het volk, reizen, propageren.”

Bakoenin was in de wolken. Hij achtte Gubernatis bijna even groot als Mazzini of Garibaldi. Maar de Italiaan en de Rus evenaarden elkander in gebrek aan praktische zin. De contributies en de collectes voor de arme Polen kwamen in dezelfde kas, en zij gingen verloren aan allen die in nood zaten, aan Bakoenin zelf, evenzo als aan anderen.

Gubernatis had weldra trouwens andere zorgen en genoegens.

In Florence kwam een jonge dame aan, een Russin uit een familie, die aan de Bakoenins was verwant, en Gubernatis ontfermde zich over haar. Het was in het heerlijke voorjaar van 1865, in een betoverende stad en een heerlijke natuur, dat hij haar aan Italië en aan zichzelf bond voor het leven. Zijn revolutionnaire idealen verminderden in kracht. De liefde eist, indien zij eindigt in een huwelijk, een prozaïsche betrekking. Bakoenin was teleurgesteld.

„Er zijn er weinig, Antonia, die eenmaal gehuwd, durven te leven zoals wij, alleen voor de revolutie, zonder bekommernis om armoe of zekerheid in het bestaan. Jij bent mij waardig. Die arme Gubernatis. . . Hij ging hevig tegen mij tekeer, dat ik hem wilde opofferen aan mijn fantasieën. Hij heeft geëist, dat wij de broederschap zouden opheffen, nu hij haar verlaat. Waarlijk, ik heb ook geen lust meer, met deze burgers in zee te gaan. Florence is een etappe op onze weg. Wie mij heeft begrepen zal me trouw blijven. Kom, laten wij naar Sorrento gaan. . . Naar Paul en Natalie.”

Zijn broer en de vrouw, met wie hij zovele brieven had gewisseld, waren juist in Sorrento aangekomen op hun reis door Europa. In Florence waren zij reeds geweest en Paul en Michael hadden elkander even ontmoet. Wat Michael het meest interesseerde, was zijn aandeel in de familiegoederen, die na de vrijmaking der slaven belangrijk in waarde waren gedaald, en overigens aan ieder der broeders niet meer zouden bieden, dan Michael reeds lang had ontvangen. Ook ditmaal had de ontmoeting dus geen praktisch voordeel gebracht. De teleurstelling was voor Michael niet zwaar te dragen. Hij verdiepte zich met Paul in het verleden van Premoekjino, dook onder in de herinneringen, laafde zich met de dromen van zijn jongelingschap en dacht er weder aan, zijn memoires te schrijven.

Het leven was fel en bewogen. Op de waranda, die uitzag over de baai, met haar gekleurde en blakerende huisjes boven het blauwe water, dacht hij aan zijn oude vrienden. In Januari was

Proudhon in Parijs gestorven, na een ellendig bestaan. Zijn blad was verboden, zijn groot vierdelige werk over de „Rechtvaardigheid in de revolutie en in de kerk” was in beslag genomen, hij zelf tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld, uitgeweken naar België. Daar werd hij opnieuw door allen aangevallen, tenslotte teruggewezen naar zijn land, omdat na de amnestie van Napoleon de Derde het asylrecht voor hem niet behoefde te worden in acht genomen. Proudhon had Garibaldi, die in Brussel was bejubeld, niet onverdeeld bewonderd. Bakoenin begreep dit. Waar hij kwam, betuigde deze Italiaanse republikein zijn eerbied voor de gekroonde hoofden; in Londen had hij een „hoera” laten uitbrengen op de koningin en was het middelpunt geweest der zatte bourgeois. Wat een stompzinnigheid. Hij begreep Proudhon, die had gezegd:

„Maak van het gebroken been van Garibaldi geen relikwie. Als hij Fransman was, zou hij de Walen opeisen en een raid ondernemen om ze in te lijven.”

Proudhon hield niet van nationalisten. Hij had gelijk. De Brusselaren waren woedend geworden, omdat hun heldenverering was gekwetst, en zij hadden Proudhon het land uitgejaagd. Nu was hij dood. Het was een groot revolutionnair geweest.

Van Herwegh hoorde hij niets meer. Maar hij zou hem schrijven, hem vragen steun te verlenen aan de broederschap. Misschien kon hij zijn naam en pen in dienst stellen van het ideaal. Maar Herwegh had hevige twist gehad met Herzen. Hij zou wel schuw zijn geworden. Een burger, na zijn rijke huwelijk.

Toergénjew was een goede vriend, maar altijd nog bang, de Russische regering geheel tegen zich in te nemen. Hij had wel veel moeilijkheden gehad, en had zich moeten verantwoorden, maar hij mocht toch Rusland weer binnenkomen. Iwan was een groot schrijver, al was zijn „Roedin” niet geheel fair tegenover hem, Bakoenin. Maar hij was evenmin een revolutionnair als Herzen. Letterkundigen leefden in een andere wereld.

Van Richard Wagner hoorde hij nu veel. Waarom zich boos

maken? Een arrivist, die zijn verleden had verloochend, die een verwoede antisemiet was geworden, omdat Mendelssohn en Meyerbeer hem dwars zaten. Zijn plannen had hij verwerkelijkt, zijn „Ring der Nibelungen” was klaar. Geen zuivere muziek, theater. En dan die vrouwengeschiedenissen. De oude revolutionair was „enfant chéri” geworden van vorsten. Napoleon de Derde en de tsaar bewonderden hem. Nu was hij de hofnar van de koning van Beieren, en verwekte schandaal, door Cosima Liszt, die reeds getrouwd was, tot zijn maîtresse te maken. Zijn secretaresse, heette het. Geen mensen om mee in zee te gaan. Dan waren de oprichters van de Internationale van beter maaksel. . .

VIII

IDYLLE IN NAPELS

In October gingen Michael en Antonia naar Napels, waar de vroegere gouvernante van Herzen's kinderen, miss Reeve, een Engelse school had geopend. De verhouding tussen het drietal werd allerhartelijkst, en Antonia werd de hartsvriendin der oudere vrijgezellin. Bakoenin placht met haar te babbelen over alles wat hem bezig hield, en zij was, meer door haar karakter dan door haar kennis, in staat, de revolutionnaire bohémien te begrijpen.

Miss Reeve stierf onverwachts: de cholera sleepte haar ten grave. Toen de Bakoenins zonder haar waren, leek hun het bestaan onaantrekkelijk. De politieke toestand bood weinig mogelijkheden. Al was nu Napels bij Italië ingelijfd, de reactie was niet minder machtig. Er waren vrijwel geen Russen. Behalve prinses Obolenski, die met haar kinderen een waar paleis bewoonde, waar een schare van dienaren en gouverneurs haar omstuwden. Misschien kon Michael haar toch opzoeken.

De aanleiding was gemakkelijk te vinden. De prinses, die

haar echtgenoot in Rusland had achter gelaten, om haar eigen leven te genieten, vermaakte zich met het provoceren van de Napelse aristocratie, door haar vertoon van rijkdom en weelde, door haar ongewone liefhebberijen en wel het meest door de liberale denkbeelden, waarmee zij zich wreekte op haar man, een bekrompen conservatief. Geen beter middel dan de aandacht te trekken en haar verlaten echtgenoot te ergeren, dan zich te omgeven met Italiaanse republikeinen en zwervende rebellen.

Zij ontving Bakoenin met open armen, omdat diens faam aan haar kleine hof een luister bijzette, welke bijna ontstellend was. De Pool Mroczkowski was haar minnaar. Een goed rebel. Maar niets in verhouding tot Bakoenin.

Zij nodigde hem uit in Napels te blijven. Toen hij wees op zijn precaire financiële toestand, liep zij daar luchtig over heen. Zij was onmetelijk welvarend. Zij leende hem, wat hij behoefde. Onder Russische aristocraten is dat geen schande.

Maar Bakoenin ontdekte, dat de enige voedingsbodem voor zijn activiteit de arme massa kon zijn, die van de eenwording van Italië nog in genen dele had geprofiteerd, een gevoel van onbehagen begon te tonen, toen de feodale verhoudingen in het nieuwe koninkrijk werden bestendigd. Ook de intellectuelen, die hadden deelgenomen aan de opstanden en de tochten van Garibaldi, waren teleurgesteld. Vrienden als Friscia, een arts, en Fanelli, een architect, en Gambuzzi, een advocaat, zouden de zaak der Internationale wellicht kunnen dienen.

Bakoenin stichtte wederom een broederschap, die zich evenmin als die te Florence aansloot bij de Internationale, maar wel prat ging op haar idealen, die het nationalisme verre te boven gingen. De Rus ontwierp nu een ingewikkeld plan, om een organisatie te vormen, die in de achterlijke verhoudingen van Italië zou kunnen optreden. Waar het actie gold, bleef Bakoenin een groot voorstander van het dictatoriaal optreden ener elite. De theorie der geheime samenzwering had hem dat geleerd, en hij hechtte er aan. Er zouden nationale comité's komen, die aan

een internationaal directoraat onderworpen zouden zijn. Het laatste zou gedeeltelijk geheim, gedeeltelijk openlijk werken. Wie het gevaar schuwde, kon erelid worden en zich door giften verdienstelijk maken. Allen zouden trouw moeten zweren aan hun makkers. Dit plan was voorlopig. Indien de bond zeventig broeders tellen zou, zouden dezen het nieuwe statuut ontwerpen.

Nu was de vereniging nog klein. Maar Bakoenin zocht leden over de gehele wereld. Hij schreef onvermoeid naar alle landen van Europa, recruteerde aanhangers uit Mazzini's „Falanga Sacra”, won uitgeweken Polen, Russen, Spanjaarden, en verbond zijn naam, zo niet aan de Internationale, dan toch aan een samenzwering, die slechts een prooi scheen te zoeken om er zich op te werpen.

IX

NIEUWE CATECHISMUS

Ondanks de zonderlinge omgeving, waarin hij vertoefde, hadden Bakoenin's gedachten verre sprongen gemaakt. Na het programma voor de internationale broederschap te hebben opgesteld, achtte hij het gewenst, zijn denkbeelden vaste vorm te geven. Zijn voorliefde voor het nationalisme was nu dood. Vrijheid bedeutet niets voor een volk van bedelaars. Patriottisme begon een nieuwe vorm van godsdienst te worden, gevaarlijker dan ooit een bijgeloof was geweest. De kerk was in Rusland, in Polen, in Italië nog immer een reactionnair gevaar, zeker. Maar een groter dreigde en verduisterde de horizon: de aanbidding van de staat, van de vergoddelijkte natie. De kerk was nog machtig, maar niet sterk genoeg, om te bereiken, dat voor haar mensen stierven, of dat zij ketters kon doen doden. De nationale staat, die in Italië was gesmeed ten koste van stromen bloeds, en die de Duitsers nastreefden, kon een monster worden, dat zijn eigen kinderen zou verslinden. Bakoenin was nu vol wantrouwen jegens

Polen, Italianen en Duitsers, die zich patriotten noemden. Zij waren geen revolutionairen, zij waren soldaten met rode hemden en rhetoriek en walgelijke ijdelheid.

Oorlogen dreigden. Pruisen groeide tot een ongekeende militaire macht. Het kon Oostenrijk, het kon Frankrijk aanvallen. Indien een Oostenrijks-Pruisische oorlog ontstond, zou het Italiaanse nationalisme zegevieren, en Venetië bezetten. Dan zou Mazzini in zijn anti-Franse drijven genoeg beleven aan zijn plan, om met de Pruisen de Oostenrijkers te slaan. Het was alles om ziek te worden van ontnuchtering. Hadden daarvoor de volkeren gestreden in 1848, hadden zij daartoe de vrijheid bezongen?

Bakoenin schreef zijn „*Revolutionnaire catechismus*”. Hij was doorgloeid van hetzelfde vuur als toen hij in zijn jeugd Weitling bewonderde. Weitling was reeds lang uit Europa gevlucht en leed armoe in de Verenigde Staten, dat geen land was voor communistische kolonies, zoals Weitling er wilde stichten. Maar Bakoenin heeft nog dezelfde drift, om alle instellingen te vernietigen en na een grondig „*tabula rasa*” de vrijheid, de rede, het recht en de arbeid te doen zegevieren. Hij verklaart niet slechts de oorlog aan de aardse samenleving. Hij herinnert zich Proudhon's stoutmoedige uitdaging aan de hemel, en plaatst zich tegenover het beeld van God. Wat kan het anders zijn dan de uitdrukking van de liefde voor de vader en de vrees voor de tyran, die zich hier ineenstrengelen in een onbegrijpelijk begrip? Alleen de rede en het geweten kunnen de mens leiden. Daarboven erkent hij niets. Geen bureaucratie, geen banken, geen rechters, geen centrale staat, geen kerk. De mens staat daar, vrij, met zichzelf, en in zich de stem der mensheid die hem voert naar het geluk. Het volk moet de staat vervangen, zijn parlement de vorst, een vrije federatie van gemeenten de centrale bureaucratie, en de federaties der vooruitstrevende volken zullen een internationaal verbond sluiten tegen de reactionnaire staten. Gelijkheid voor allen. Geen geboortevorrechten, geen erfrecht,

geen klassen, geen geldhuwelijken maar in liefde gevormde samenlevingen van gelijken. Alleen het ideaal van een sociaal-democratische revolutie en van het verbond van alle volkeren kan de massa electrifieren.

Bakoenin is geen communist. Hij noemt zich sociaal-democraat, soms collectivist, maar hij begint protest aan te tekenen tegen de staat. Hij is op weg naar de anarchie.

Gambuzzi is een van zijn dierbaarste vrienden. De Italiaan zegt hem op een avond:

„Michael, ik neem je nu reeds lang aandachtig waar om je te begrijpen. Ik geloof, dat ik iets versta van het grote echte kind, dat je bent. Je leeft in een paleis en gaat om met graven en prinsessen, maar het deert je niet. Je geest vervolgt zijn weg. Je geest is niet die van een kind. Misschien toch, omdat hij geen complicaties kent, geen omwegen, geen aarzelingen. Maar in het leven leidt alle consequentie tot de ondergang. Het leven is een compromis, een armzalig accoord met de dood, met de liefde, met het leven van anderen. De rede vermag daartegen niets, het hoogste zedelijk ideaal wordt ten spot. Je houdt niet van Hegel, maar uit je jeugd kon je één ding onthouden: de mensheid draagt de kiem van haar zelfvernietiging in haar zelf. Zij zal het hoogste ideaal paren aan de lafste wreedheid, zij zal de geniaalste techniek verbinden met de afschuwelijkste moordlust. Wat zij in het rijk van de geest zal scheppen, zal zij in dat der driften vernietigen. Ik ben geen burger. Maar ik ben niet onaandoenlijk jegens wat er om me heen gebeurt. Ik heb ook mijn eerzucht, mijn jaloezie, mijn lust om rijk te zijn, mijn haat. Jij kent die niet zoals wij. Jij leeft ook in een andere wereld, evengoed als die letterkundigen, aan wie je verwijt dat zij geen realisten zijn. Je denkt de zonde weg.”

„Mijn beste kerel, je wordt weer vroom, vrees ik. Je hebt gesproken over Hegel, over dialectiek. Leer daaruit dan één ding, dat ik wil beamen: de ontwikkeling eindigt altijd bij het tegendeel van wat zij in de aanvang was. Ze gaat van geloof tot

ongeloof, van slavernij tot vrijheid, van barbaarsheid tot menselijkheid, van nationalisme tot internationalisme. De mensheid ondermijnt haar eigen uitgangspunt, om te stijgen, om zich te verheffen. Dat is mijn nieuwe geloof."

IX

AFSCHEID AAN ITALIE

De oorlog woedde in Europa, toen Prinses Obolenski verhuisde naar het eiland Ischia, waar zij een vleugel huurde van het grootste hotel. Michael en Antonia waren haar gasten. Bakoenin regelde wandelingen en picnics, gaf bevelen en kapittelde de prinses, schreef eindeloos brieven in alle talen naar de leden van de internationale broederschap. Hij werd met eerbied behandeld, en met sympathie bejegend. Al zijn fouten werden opgeheven door zijn charmante natuurlijkheid, en indien hij commandeerte, dan was het, omdat hij lichamelijk en geestelijk met hoofd en schouders uitstak boven zijn wufte omgeving.

In een zeilboot zocht hij de kusten af naar planten en dieren. Des avonds bezochten hem zonderlinge personen met geheimzinnige bedoelingen. Dan verzocht hij zijn gasten, met Antonia op de waranda te gaan. In ieder bezoeker meende hij een geestverwant en een samenzweerder te ontdekken, die hij kon inlijven in zijn broederschap.

„Een eed behoeft je niet te zweren. Dat hebben we uitgevonden voor die romantische Italianen. We nemen genoeg met je woord," zei hij tot de jonge Wyroebow, die bij hem was geïntroduceerd door Herzen. „Maar elk beschaafd mens behoort bij ons."

In 1865 hadden Herzen en Ogarjew zich in Genève gevestigd. Er was geen reden voor Bakoenin, naar hen te verlangen. Doch gaandeweg trok Zwitserland hem aan. Een jaar later, toen de

vrede tussen Pruisen en Oostenrijk was gesloten, en Venetië met Italië was verenigd, begon hij hoop te voeden, dat de nationalistische verdwazing was uitgewoed. Tijdens de oorlog had de Italiaanse regering hem duidelijk geschaduwd. Hij voelde zich minder thuis in dit land. De Russische gezant in Florence, nu de zetel van het centrale bestuur, zolang Rome nog niet met Italië was verenigd, had de aandacht op Bakoenin gevestigd. Het was Kiselew, dezelfde diplomaat, die hem uit Parijs had doen verbannen, bijna twintig jaar voordien. Kiselew verspreidde het gerucht, dat Bakoenin een valse munter was, en dat hij in Zuid-Italië opstandige bewegingen organiseerde. Bakoenin was ontsticht over de twijfel aan zijn eerbied voor het wettelijke bankpapier, en hij dreigde ieder tot een duel uit te dagen, die het gerucht verspreidde. Dat was een voorbijgaande opwelling. Tenslotte was verachting zijn sterkste wapen.

Maar Zwitserland bleef hem trekken. Mroczkowski, de minnaar der prinses, had een reis gemaakt door Europa, om zaken te behartigen, en hij had enige nieuwe leden gewonnen voor de broederschap. Onder hen waren Emil Vogt in Bern en Caesar de Paepe, een Belg. Maar hij keerde desondanks vrij zwaarmoedig terug. Prins Obolenski had opgehouden, de fabelachtige sommen te verschaffen, welke voorheen de prinses verteerde. Zuinigheid dwong haar, Italië te verlaten. Zij vestigde zich aan het meer van Genève. Het scheen een fingerwijzing voor Bakoenin.

Er was méér. In 1867 dreigde reeds weer een Frans-Duitse oorlog, en de vrienden van de democratie hadden een congres voor vrijheid, recht en vrede bijeengeroepen in Genève, waartoe zij ieder geestverwant uitnodigden. Ook Bakoenin dus. Kon hij afwezig zijn? Hij zou gaan.

Antonia rouwde er niet om. Zij had geen belangstelling voor politiek. Michael was meer een vader voor haar dan een man. En zij was nu een rijpe vrouw, aantrekkelijk en begerig naar liefde. Zelden was zij met Michael tezamen. Zij zat dikwijls op

de waranda, in Napels en op Ischia, en ze zag de kleurige lijnen der huisjes verglijden in het trillende zonlicht, de glans van het stille water, het wieken der vogels, het spelen der wolken. Een onzegbaar gevoel van welbehagen beving haar. Michael zag dit alles nauwelijks. Hij schreef in de schaduwrijke kamer brieven aan revolutionnairren, of redetwistte met zijn bezoekers over de eigendom, of hij voerde een debat met God en de mensen. Zeker, hij bewonderde zijn jonge vrouw, hij vereerde haar, hij verwende haar indien hij kon. Maar zij was niet onmisbaar in zijn leven, soms scheen het alsof zij niet bestond. Zij was een vrouw, en ze verlangde naar een jonge, sterke man. Zij deelde Michael's denkbeelden niet. Zij achtte hem, omdat hij van aristocratische afkomst was en een held, zelfs in haar ogen. Zij copieerde soms brieven voor hem, indien de censuur zijn hand niet mocht herkennen. Maar zij was niet zijn werkelijke, vleselijke, zinlijke vrouw. Ze was voor hem een aardig kind met een goed karakter. En nu, rijp en wachtend op het geluk, begon zij Michael te verachten, hem bijna te haten, omdat hij haar niet schenken kon, wat zij verlangde.

Zij zocht ander gezelschap dan het zijne. Zij wekte de begeerte op in jongere mannen. Indien Bakoenin het al bemerkte, dan ging hij er toch achteloos aan voorbij. Antonia was nu zeven en twintig jaar. Ze was tien jaar in schijn gehuwd. In schijn. Gambuzzi ontfermde zich over haar, als een gentleman en een vriend. Ze waren dikwijls tezamen, dagen en nachten. Michael koesterde wantrouwen noch wrok. Hij was gelukkig op zijn wijze. Zijn taak was grootser dan het behagen van vrouwen. Hij moest de wereld van haar fundamenteen lichten en een nieuwe scheppen.

Diesen Kuss der ganzen Welt!

SCHILLER

ZEVENDE HOOFDSTUK / NAMIDDAG ZONDER STILTE

I

VREDE EN VRIJHEID

In Augustus van het jaar 1867 verlieten Michael en Antonia, vergezeld van Gambuzzi, Italië, om zich naar Genève te begeven, waar alle vrije democraten elkander zouden treffen. De organisatoren hadden zich de morele steun verzekerd van John Stuart Mill, Garibaldi, Victor Hugo, Louis Blanc, Herzen, van liberalen en pacifisten. Alexander Herzen zou zelf niet aanwezig zijn. De „Klok” had opgehouden te bestaan, Herzen zelf woonde nu grotendeels met Natalie Ogarjew in Nice, hoewel hij zijn appartementen had aangehouden en ter beschikking gesteld van ieder, die in Genève onderdak zocht en die hem niet onsympathiek was. Het was duidelijk, dat hij, na te hebben geschitterd in de periode van het liberalisme, reeds de man was van het verleden. Hij had gehoopt, onder de émigrés in Zwitserland nieuwe discipelen te vinden. Hij had zich vergist. De jongeren en zelfs de teleurgestelde ouderen vonden geen behagen meer in het gematigde standpunt van de evenwichtige burger, die Herzen in politieke aangelegenheden was. Een broer van Serno-Solowjewitsj, die tot de emigranten behoorde, had hem seniel genoemd. Bakoenin was nu hun held, en niet zonder sarcasme sprak Herzen van de kozakken van ataman Michael, wiens broek zijn laatste knopen had verloren en alleen nog bleef hangen uit de kracht der gewoonte en de sympathische attractie. Hij zag in de jonge revolutionairen evenzo vele bespottelijke Don Quichots, en hoewel hij getwist met Bakoenin vermeed, was het duidelijk dat de verkoeling voortduurde.

Anders was het met Ogarjew, die met oneindig geduld en onuitputtelijke vriendelijkheid naar Bakoenin placht te luisteren. Hij woonde nu alleen in een buitenwijk met een Engelse maîtres-

se en haar kind. Maar zijn huwelijksellende had hem ondermijnd. Hij was aan de drank verslaafd, had aanvallen van delirium en was op weg, een wrak te worden. Hoewel zowel Herzen als Ogarjew aan Bakoenin gastvrijheid hadden aangeboden, en de eerste niet zonder ironie zelfs honderd franc, indien Bakoenin ze „tegen de verwachting in” soms nodig mocht hebben, aanvaardde Michael de gastvrijheid van Claparède, een Zwitsers professor in de zoölogie, en een der voorstanders van de idealen, welke het congres zou verdedigen.

Het was reeds onmiddellijk duidelijk, dat Garibaldi en Bakoenin de grote mannen waren. In de geweldige zaal met zijn zes duizend toehoorders stelde de voorzitter van het organiserende comité, Barni, voor, dat het congres zich eerst een president zou kiezen, en dat elk vertegenwoordigd land twee leden zou benoemen in het bestuur. Nadat de Zwitser Jolissaint tot president was geproclameerd, aanvaardde het congres onder toejuichingen Bakoenin en Ogarjew als gedelegeerden der Russen. Terwijl de bestuursleden hun zetels op het toneel innamen, begroetten Garibaldi en Bakoenin elkander als oude vrienden, en toen zij elkaar omhelsden, stonden allen op, tot tranen toe ontroerd over de ontmoeting van deze beide krijgers der revolutie, en in een langdurig en geestdriftig applaus uitten de duizenden hun bewondering. Zonder moeite had Bakoenin, wiens leven ieders verbeeldingskracht wekte, en die in zijn zorgeloze kledij het zinnebeeld scheen van de door tyrannen opgejaagde vrijheidsheld, zich zijn plaats veroverd onder de grote leiders der Europese linkerzijde.

Het doel van het Congres was de politieke en economische voorwaarden voor de vrede te bepalen en, wat veel stoutmoediger moest worden genoemd, de Verenigde Staten van Europa te propageren. Voor nationalistes als Garibaldi kon deze formule niet veel inhoud hebben. Hij sprak de eerste dag, doch putte zich uit in het beschuldigen van het Vaticaan, dat nog immer de stad Rome onthield aan het nieuwe Italië, om haar als

hoofdstad te behouden van een sekte, inplaats van de stad tot zetel te maken van de eredienst van de ware God, die de naties vrij had geschapen. Hoewel hij werd toegejuicht, was het duidelijk, dat de aanwezigen zich minder voor dit vraagstuk interesseerden. De tweede dag sprak Bakoenin, en zelfs zijn tegenstanders moesten erkennen, dat zijn rede meeslepend en groots van opzet was. Hij richtte zich rechtstreeks op de verenigde volkeren van Europa als een bereikbaar ideaal.

„Ik ben een vijand van alle oorlogen, alle veroveringen. Als de ongehoorzaamste onderdaan van het Russische keizerrijk sta ik voor u. Met het patriottisme heb ik afgedaan. Ik schaam me niet, voor u te verklaren, dat indien het tsaristische Rusland ooit zou pogen, een krijg te ontketenen, ik wens, dat zijn legers verslagen zullen worden. Wat het Russische volk kan redden, dat is slechts een federatie van socialistische gemeenschappen na het vernietigen van de centrale staat. Eens en vooral moeten wij al deze valse beginselen prijs geven van nationalisme en patriottisme, die de laatste jaren zijn uitgevonden door de despoten van Frankrijk, Rusland en Pruisen, alleen om het verheven beginsel der vrijheid te verstikken. Nationalisme is geen beginsel, het is een feit, en als zodanig niet wettiger dan individualisme. Natuurlijk, elke natie, klein of groot, heeft het onbetwistbare recht, zichzelf te zijn, en te leven naar haar natuur. Maar dat recht is slechts het resultaat van het universele beginsel der vrijheid.

„Nationalisme is geen principe. Rechtvaardigheid wel. En de vrede zal slechts kunnen worden gehandhaafd, indien de nationale belangen zullen worden vervangen door de internationale rechtvaardigheid, indien de centrale souvereine staten verdwijnen en plaats maken voor een federatie der vrije volkeren. Wereldvrede zal onmogelijk zijn, zolang de gecentraliseerde staten bestaan. Wij moeten hun vernietiging wensen opdat op de puinhopen van deze gedwongen eenheden, die van boven af zijn opgelegd door het recht van gezag en verovering, vrije eenheden kunnen verrijzen, georganiseerd, van onder op, door de vrije

federatie van gemeenten in provincies, van provincies in naties, van naties in de Verenigde Staten van Europa."

De toejuichingen waren overweldigend. Dat was „het nieuwe geluid, waarop de door oorlogsangst bevangen volkeren hadden gewacht". Maar het was niet de sfeer, waarin Garibaldi kon ademen. Hij verliet het congres reeds na de tweede dag. De rechterzijde betwistte het standpunt der linksen. Op de vierde dag, nadat het oorspronkelijke enthousiasme was verdwenen en klein gekrakeel de stemming had bedorven, werd een tamme resolutie aangenomen, voor allen aanvaardbaar, waarin een „Liga voor vrede en vrijheid" werd ontworpen, welke jaarlijkse congressen zou houden. Een permanent bestuur werd gekozen, en voorts verklaarde men zich tegen staande legers, tegen onkunde en nationale vooroordelen, voor de verbetering van het lot der werkende en bezitloze klassen. Aan het slotbanket werden toasts uitgebracht, die echter nu eens de linksen, dan de rechtse democraten hinderden. Bakoenin hield het midden, door in zijn rede te hopen, dat alle democraten in de wereld zich zouden aansluiten voor de ware rechtvaardigheid door federalisme, socialisme en anti-theologisme. Hij maakte deel uit van het dagelijks bestuur, en zou niet rusten, voor hij dit had bekeerd tot zijn denkbeelden.

II

STRIJD IN DE LIGA

Bakoenin, die in Italië nimmer in het openbaar was opgetreden en eerst nu zijn denkbeelden klaar begon te formuleren, werd in Zwitserland een opzienbarende figuur. Prinses Obolenski, hoewel minder vorstelijk gehuisvest dan in Italië, nodigde hem uit, wederom haar gast te zijn in Vevey. Haar minnaar, Morozkowski, trachtte thans — practisch socialist — zijn eigen brood

te verdienen als fotograaf. Van de Italianen was nog slechts Gambuzzi, terwille van Antonia, aanwezig. Overigens werd de prinses thans omzwermd door jonge en opstandige Russen, die het meer van Genève als hun Europese centrum beschouwden. Onder hen vond Bakoenin Sjoekowski terug, die in Londen een gedelegeerde van „Land en vrijheid” was geweest. Hij verbleef in een vriendelijk huisje met zijn vrouw en schoonzuster, Olga Lewasjow, wier echtgenoot haar in staat stelde onbekommerd te leven, en zelfs anderen te laten leven. Bakoenin was ook hier dikwijls te gast. Hij ontmoette er een andere jonge Joodse Rus, Oetin, die in Italië reeds de beschermeling was geweest van de prinses en nu met zijn vrouw bij de Sjoekowski's inwoonde. De broer van Serno-Solowjewitsj, een nerveuze en onberekenbare jongen, Michael Elpidin, die een drukpers wist te bemachtigen, en Benoît Malon, de minnaar van Madame de Champseix, een romanschrijfster, behoorden tot dit gezelschap van bohémiens.

Gaandeweg echter streed Bakoenin op twee fronten. Hij was wars van het communisme, dat de staat wilde veroveren, sterke centralistische partijen wilde scheppen, en hij gaf er de voorkeur aan, zich sociaal-democraat of collectivist te noemen. Maar ook tot Herzen richtte hij het verwijt, dat deze een te grote vriend van de staat was. „Een sociale omwenteling,” zo schrijft hij Herzen, „is zonder een politieke onmogelijk.” Zodra evenwel de mogelijkheid van een politieke omwenteling, welke de staat aantastte, zichtbaar werd, dreef Herzen naar rechts. „Men beefde voor je. Maar nu is niemand meer bang van je. Ieder heeft je frontverandering bemerkt, en ziet, dat je tot de letterkundigen behoort, tot de adel, en niet tot het volk. Zulk een compromis heeft echter ook in Italië Mazzini en Garibaldi voor het volk verloren doen gaan. Nu voor het eerst een waarachtig revolutionnair feit in Rusland heeft plaatsgevonden, de aanslag van Karakosow op de tsaar, scheld je op de nihilist en prijs je de boer, die de tsaar redde.” Later nog, toen Herzen zich beklagde over de ondankbaarheid der jongeren jegens hem, antwoordde

Bakoenin hem hard en onverbiddelijk, meester van het terrein.

„Je wordt werkelijk oud. Je kunt boos worden als een oud vadertje. Je twijfelt en vertwijfelt aan de jeugd. Maar het is verkeerd, neer te zien op de jonge generatie. Al het oude verdwijnt, en daarmee ook de oude zeden. In de jonge geslachten leeft ernst en hartstocht voor gelijkheid, arbeid, recht, vrijheid en rede. Zij zijn beter dan de fatsoenlijke ziellose lichamen van vroeger.”

Van de Liga was Gustaaf Vogt nu president. Daar de bijeenkomsten van het bestuur in Bern plaats vonden, ontmoette Bakoenin er geregeld de Vogts en de Reichels, zijn oude trouwe vrienden. Reichel, die eens met hem had rondgezworven in Brussel en Parijs, was met een Russische gehuwd en bood Michael een tweede tehuis.

De Russen en Polen vormden in de Liga de linkervleugel, Zwitsers en Fransen de burgerlijke groep, en van de andere landen zag men de gedelegeerden ongeregeld of nimmer.

Bakoenin poogde aan de Liga een nieuw program op te dringen. Hij had het ontwikkeld in een lang artikel, dat de titel droeg: „Federalisme, socialisme, anti-theologisme”. Het was de uitwerking van zijn op het congres gehouden rede en vertolkte in de kiem een anarchistische gedachte, die van een vrij, op federaties gegrond socialisme. Het was Gustaaf Vogt, die zijn ideeën verwierp.

„Je ganse opvatting over federalisme zou de maatschappij eenvoudig vernietigen. Je vergeet, bij je strijd tegen de staatsdwang, dat de staat slechts de uitdrukking is van een andere en natuurlijke gedwongen organisatie: de gemeenschap. Dat niemand de vrijheid heeft, noch de mogelijkheid, haar te verlaten. En dat die gemeenschap is gebaseerd op een even autoritaire kern: de familie. Jij kent het begrip van de familie niet. Jij hebt geen gezin gesticht. Maar het kind, dat er in opgroeit, ontwikkelt zich niet vrij. Jouw opvattingen zouden leiden tot de volkomen ontbinding, tot de anarchie.”

„Ik spreek niet van kinderen. De volwassen mens kan oordelen over wat zijn ouders, de priesters, de politici, hem hebben geleerd. Hij kan dit alles negeren, omdat hij nu zijn waarheid in zichzelf ontdekt.”

Overeenstemming was niet mogelijk. Wel nam het bestuur, onder de druk van zijn overtuigingskracht, op 1 Juni 1868 een resolutie aan, waarin de Liga zich uitsprak over drie problemen: het religieuze, het federalistische en het socialistische. Godsdienst moest als een zaak van het individueele geweten uit de politiek worden geweerd evenals uit het openbare onderwijs. De Verenigde Staten van Europa konden slechts tot stand komen door federatieve organisatie van volksinstellingen, gebaseerd op gelijkheid voor ieder, op autonomie der gemeenten en provincies. En ten derde „eist het huidige economische stelsel een radicale verandering indien wij die gelijke verdeling van welvaart, arbeid, vrije tijd en opvoeding willen verwerkelijken, welke een grondvoorwaarde is voor de bevrijding der arbeidende klasse en de opheffing van het proletariaat.”

Toen Bakoenin indertijd naar Italië vertrok, uitgenodigd door Marx, om leden te werven voor de Internationale, had hij er zich toe bepaald, zijn eigen Internationale broederschap te vormen, zij het zonder groot succes en op geheime wijze. Doch zeker was de Internationale niet door hem vergeten. Op het vredes- en vrijheidscongres had een woordvoerder namens dit lichaam een rede gehouden. Marx had bovendien Bakoenin niet uit het oog verloren, en hij zond hem in September 1867 een exemplaar van zijn „Das Kapital”: het eerste deel. De jonge Elpidin was lid geworden van de Zwitserse sectie, nadat de internationale een congres had gehouden te Lausanne, waar de Zwitser Guillaume een goede indruk op hem had gemaakt. In de zomer van 1868 werd ook Bakoenin lid van de afdeling Genève van de Internationale Arbeidersbond.

In de Liga ijverde hij thans voor samensmelting met de Inter-

nationale. Het bestuur van de Liga was weerloos tegen zijn overredingskracht. Het stelde aan het komende congres de volgende resolutie voor:

„Teneinde een weldoende en actieve kracht te worden moet onze Liga de zuivere politieke uitdrukking worden van de grote sociaal-economische belangen en beginselen, welke thans zo roemrijk worden ontwikkeld en verbreid door de Internationale Arbeidersbond van Europa en Amerika.”

Bakoenin zelf schreef aan Caesar de Paepe, zijn Belgische oude makker uit de Internationale broederschap, om deze te verzoeken, hem, Bakoenin, op het congres der Internationale te verontschuldigen voor zijn afwezigheid, en het een schrijven van zijn hand over te leggen met een uiteenzetting der beginselen van de Russische sociale democratie. Maar de Internationale, streng geleid door de aanhangers van Marx, erkende geen mededingende Liga. Een resolutie werd aangenomen, waarin werd verklaard, dat „de gedelegeerden van de Internationale menen, dat de Liga naast de Internationale geen reden van bestaan heeft, en dat zij dit lichaam uitnodigen zich bij de Internationale aan te sluiten en zijn leden, zich aan te melden voor de toelating tot een van de secties der Internationale.”

De uitnodiging aan de Liga, zichzelf te ontbinden, wekte wrevel. De rechtervleugel triomfeerde, nu het bestuur met zijn onberaden stap zich zo zeer had geblameerd. Bakoenin's wantrouwen jegens Marx was onmiddellijk herleefd, en hij sprak van een kliek, waarvan het middelpunt ongetwijfeld Marx moest zijn. Michael voelde zich persoonlijk beledigd, en beloofde, op het tweede congres van de Liga het antwoord niet schuldig te blijven.

Doch dit congres, dat in September te Bern bijeenkwam, was weinig geneigd Bakoenin aan te horen, sinds deze zo onverholen het standpunt verdedigde der Internationale. Ook al deelde hij niet de inzichten der nu leidende Duitse communisten, met het kapitalisme had de Rus gebroken.

III

NAAR DE ANARCHIE

Het tweede congres van de Liga werd een troosteloosstemmende mislukking. Bakoenin, die het bestuur had kunnen winnen, stond nu tegenover een kleine groep van gedelegeerden, die wisten wat zij wilden. Ontwaakt uit de verdovende frazes van het eerste congres, zagen zij, dat de Liga in socialistische, ja communistische richting werd gedreven. En zij besloten, zich te verzetten.

De motie van Bakoenin was op zichzelf niet zo heftig, dat aan de burgerlijke gedelegeerden de haren te berge moesten rijzen. Maar zij voorvoelden, dat, zoals Marx de communisten leidde, Bakoenin bezig was een nieuwe stroming te wekken en te beheersen, die hij sociaal-democratisch noemde of collectivistisch, en die het pure anarchisme tot gevolg moest hebben. Hij beriep zich op het feit, dat „de economische en sociale gelijkwording van klassen en individuën de dringendste kwestie was geworden en dat zonder haar geen recht, vrijheid en vrede mogelijk waren.” Het congres moest zich met de studie van deze zaak bezig houden.

„Er bestaat geen twijfel, dat — indien wij ons zelf als niet meer dan als loutere bourgeois beschouwen, indien wij door onze belangen of vooroordelen bewogen — niet in staat zijn tot een ruim en oprecht begrip van de beginselen der rechtvaardigheid, zoals zij zich thans openbaren in de strijd tussen arbeid en kapitaal — met al hun gevolgen, hun theoretische en praktische werkelijkheid — indien wij, als oneerlijke kooplieden, aan de arbeiders maar een snippertje aanbieden van hun recht — dat zij dan zullen weigeren, iets met ons te maken te hebben. Zij zullen duizend maal gelijk hebben, ons af te wijzen. We zullen geen soldaten vinden voor ons vredesleger, en ons hele werk dat wij hebben ondernomen, zal ten verderve worden gevoerd door gebrek aan kracht en steun.”

„Communisme, communisme,” riepen de anderen. „Als lid van de Internationale wil je ons inlijven in dit lichaam, dat de maatschappij met een revolutie bedreigt. . .”

„Ik haat het communisme,” riep Bakoenin. „Het is de ontkenning van de vrijheid, en menselijkheid zonder vrijheid is voor mij ondenkbaar. Ik ben geen communist, omdat dit alle krachten der maatschappij concentreert en opslokt ten bate van de staat, omdat het onvermijdelijk leidt tot de concentratie van de eigendom in de handen van die staat. Wat ik wens is, dat de staat zal verdwijnen, dat het beginsel van het gezag en van de voogdij, dat eigen is aan de staat, worde uitgerukt, omdat het onder het mom van veredeling en beschaving tot nu toe alleen de mensheid heeft verslaafd, vervolgd, geëxploiteerd en bedorven. Ik wil, dat de gemeenschap, en de collectieve of sociale eigendom van onder op worden georganiseerd, door vrije associaties, niet van boven af, door welk gezag ook, opgelegd. Wat ik wens, is de afschaffing van de staat, van de persoonlijk geerfde eigendom, die niet anders is dan een staatsinstelling, een onmiddellijk gevolg van de beginselen van die staat. In deze zin, mijne heren, ben ik collectivist, geen communist. . .”

Bakoenin werd slechts gesteund door de Russen, de Polen, de Italianen, en door een aanwezige Amerikaan. De anderen rezen tezamen op, om zijn suggestie te breken, hem te doen neerstorten van de hoogte, vanwaar hij zijn vervloekingen slingerde tegen de staat. Nog twee maal voerde Bakoenin het woord, over de godsdienst, die een gevolg zou zijn van de gezagsverhoudingen in de samenleving, en over het nationalisme, waarin de kuddegeest de menselijkheid bedreigde. Toen Mroczkowski hem als Pool de hand drukte, en men schreeuwde, dat de Slavische nihilistische driften Europa bedreigden, verloochende hij nadrukkelijk het tsarisme en het Slavische imperialisme.

Hij tartte de Duitsers, van hun expansiedrang afstand te doen, zoals de hier aanwezige Slaven het deden.

„Wij vertegenwoordigen hier de jongere generaties der Sla-

vische volkeren, ik zelf vertolk de gevoelens van het werkelijke Russische volk. Welnu, ik erken het recht op vrijheid van alle onderdrukte minderheden, van de Finnen, de Balten, de Polen, de Oekrainers. Laten de Duitsers hier het recht erkennen op bevrijding van de Polen, van Sleeswijk, van de stad Triëst, die meer Slavisch is dan Italiaans, en zeker meer Italiaans dan Oostenrijks."

De Duitsers zwegen. Bakoenin gaf geen kamp. Hij bezwoer het congres te begrijpen, dat het bestaan van de staat de vrede onmogelijk zou maken, de negatie van recht, vrijheid, vrede en moraal zou zijn.

„Er is verschil in methode, in graad, maar in wezen zijn ze alle dezelfde. Het geheime ideaal van de Europese staten is," zo ging hij voort, „een machtig Rijk als het tsaristische Rusland. De Europese staten drijven in dezelfde richting, voorzover de openbare mening het niet verhindert, voorzover de nieuwe maar reeds machtige solidariteit der arbeidersklasse het niet voorkomt. Zij draagt in zich het zaad van de vernietiging van de staat. Slechts een zwakke staat kan deugdzzaam zijn, en zelfs hij is verdorven in zijn gedachten en wensen. Zo kom ik tot deze conclusie: Wie met ons de vestiging wil van vrijheid, recht en vrede, de zegepraal van de menselijkheid en de volledige bevrijding der massa's, hij moet de vernietiging willen van de staten en op hun puinhopen een wereldfederatie willen stichten van de vrije voortbrengende associaties van alle landen. . ."

Maar Bakoenin's vonnis was reeds geveld. Zijn nederlaag was zeker. Hij trok zich terug en wierp met een harde slag de deur achter zich dicht.

„Indien dan de meerderheid van dit congres zich zo hartschtelijk uitspreekt en zo nadrukkelijk verklaart tegen de economische en sociale gelijkwording der klassen en der mensen, en daar wij als sociaal-democraten, dat wil zeggen als ernstige en consekvente vrienden van vrede en vrijheid, geen enkel program van actie kunnen onderschrijven, indien het niet deze be-

ginselen wil verwerkelijken, achten wij het een plicht, de Liga te verlaten."

Hij ging niet alleen. De Rus Sjoekowski, de Pool Mroczkowski, de Italiaan Gambuzzi, de Franse geleerde Elisée Reclus volgden hem.

„Wij hebben de Liga als werktuig pogen te gebruiken," zei Bakoenin in alle oprechtheid, „zij bleek onbruikbaar. We werpen haar weg. Laten wij een ander zoeken. Het ligt voor de hand: het zal de Internationale Arbeidersbond zijn. . ."

IV

DE ALLIANTIE

Niet eenzaam en zonder escorte zou Bakoenin binnentreden in de Internationale. Hij had zich door zijn broederschap van Florence en Napels vele vrienden gemaakt in alle landen, en stage en volhardende correspondentie had banden gesmeed met kameraden, die hem in de Internationale zouden bijstaan. De broederschap was officieel nimmer ontbonden en vele geestverwanten beschouwden zich nog als de adjudanten van de grote aanvoerder. Nu, uit de Liga tredend, en met het plan, de Internationale te dienen, schaarden zich naast hem een groot aantal van hen, die hem in de Liga hadden leren kennen. Ze zwermde uit, om het nieuwe evangelie te verkondigen. Gambuzzi stichtte een sectie in Napels, Fanelli, een minder op de voorgrond tredende, maar toegewijde vriend, trok naar Spanje en wist er in te slagen in Barcelona en Madrid afdelingen in het leven te roepen.

In Zwitserland wilde Bakoenin zijn aanhangers organiseren in een bijzondere federatie, welke hij dan zou kunnen doen toetreden tot de Internationale. Hij noemde haar de Sociaal-democratische Alliantie, welke propagandisten, apostelen, organisatoren zou kweken voor de grote zaak van het socialisme. De

grondslagen van de nieuwe Alliantie waren bekend: gelijkwording der klassen en individuen, opheffing van het erfrecht, godsdienstloosheid, gelijke opvoeding voor ieder, strijd tegen het patriottisme en het geleidelijk terugbrengen van de autoritaire staat tot de eenvoudige functie van het beheer der openbare diensten.

Het was in Genève, waarheen Bakoenin in October 1868 uit Vevey heentrok, dat de Alliantie haar zetel vestigde. Hij kon nu rekenen op Becker, die voorheen Marx' vertrouwen had genoten, op Perron, en op anderen, die er in slaagden, te organiseren. De sectie-Genève van de Alliantie werd door hen krachtig en levensvatbaar. De Internationale was nog klein, en het toetreden van de nieuwe bond scheen Bakoenin een versterking toe. Hij had grote invloed in de Spaanse en Italiaanse groepen, in Frankrijk, en niet minder onder de reeds bestaande secties van de Internationale in Zwitserland. Guillaume onder anderen was zijn denkbeelden toegedaan.

In December 1868 verzocht Becker namens de Alliantie toelating tot de Internationale. Zij was echter geen afdeling, geen locale sectie, doch een verbond van groepen. Marx en Engels duchtten verraad, en vreesden, dat de onder hun invloed staande kernen zouden worden overstemd door de onstuimige Romaanse en Slavische secties, waarvan de geestelijke leiders in Zwitserland vertoefden.

„Bakoenin,” zo schreef Marx aan Engels, „is minzaam genoeg, zich bereid te verklaren, de arbeidersbeweging onder Russische voogdij te plaatsen. Dat brouwsel kookt hij nu al twee maanden. Ik dacht, dat zijn plan een doodgeboren kindje was, en om Becker niet te kwetsen, meende ik, dat het het beste zou zijn, het, indien het nog enig teken van leven gaf, zijn natuurlijke dood te laten sterven. Maar de zaak is ernstiger gebleken dan ik dacht. Wij kunnen er niet stilzwijgend aan voorbijgaan uit eerbied voor de oude Becker.”

De Generale Raad van de Internationale verwierp in beginsel

het verzoek tot toelating van de Alliantie. Maar in de eerste plaats zou men deze beslissing nog aanhouden, teneinde nieuwe inlichtingen in te winnen, en dan zou men, om de afdelingen der Alliantie niet te zeer te ontstemmen, geen ruchtbaarheid geven aan het besluit. Daarom schreef Marx naar Serno-Solowjewitsj, en informeerde terloops naar Bakoenin. De jonge Rus wist niet beter te doen, dan Bakoenin zelf te berichten, dat Marx naar hem had gevraagd, en deze, in oprechte en geestdriftige gevoelens voor de Internationale, zond onmiddellijk een brief aan Marx.

„Je vraagt me, of ik nog je vriend ben. Ja, meer dan ooit, beste Marx, omdat ik begrijp, en beter dan ooit inzie, hoezeer jij gelijk had, toen jij ons uitnodigde je te volgen op de grote weg der economische revolutie, en diegenen onder ons uitschold, die zich verloren in bijwegen van nationale of zuiver politieke avonturen. Ik doe thans wat jij voor twintig jaar begon te doen. Nadat ik plechtig en openbaar vaarwel heb gezegd aan de bourgeois van het Berner-congres, heb ik mij in geen andere wereld, geen ander gezelschap bewogen dan dat der arbeiders. Mijn land is nu de Internationale, waarvan jij een der voornaamste stichters bent. Jij ziet, mijn beste vriend, dat ik je discipel ben en trots ben, het te zijn.”

Marx nam van deze ontboezeming kennis met wantrouwen. Hoe hoog Bakoenin ook misschien zijn kennis schatte, de Rus zou zijn leiding niet aanvaarden. En dezelfde dag, dat Bakoenin zijn brief had geschreven, had trouwens de Generale Raad het verzoek van de Alliantie afgewezen, omdat een tweede internationaal lichaam binnen of buiten de Internationale deze laatste zou desorganiseren en een bron van intriges kon worden.

Was de Alliantie ook nog wel nodig? Op Nieuwjaarsdag 1869 kwamen de afgevaardigden van dertig Zwitserse secties der Internationale te zamen om een Romaanse federatie te vormen. Guillaume, Perron, Becker waren Bakoenin's trouwe vrienden, vooral Guillaume. Hij was leraar in Le Locle, en had Bakoenin

daarheen uitgenodigd. De geweldige gestalte van de met legenden omweven Rus had op de dorpsbewoners een grootse indruk gemaakt. Des Zaterdagavond had er een banket plaats gevonden ter ere van Bakoenin, dat tot in de nacht had geduurd. Toen Bakoenin vertrouwelijk begon te worden met de boeren en handwerkers, had hij hun zijn credo onthuld, zijn zeven geboden: strijd voor de vrijheid, liefde tot vriendschap, kunst en wetenschap, roken, drinken, eten, slapen. Aangezien daarin noch voorkwam het werken, noch de sexuele liefde, was het den eenvoudigen, verbluften en geestdriftigen toehoorders duidelijk, dat zij hier stonden tegenover een man van andere dimensies dan de hunne.

Het was bij dergelijke gelegenheden, dat Guillaume, een uitnemend diplomaat en verstandig organisator, Bakoenin ervan had overtuigd, dat inderdaad geen Alliantie naast of binnen de Internationale zou kunnen bestaan. Bakoenin besloot, het orgaan van de sectie Le Locle, „Le Progrès”, tot het zijne te maken en in Februari werd in beginsel besloten, dat de Alliantie zou worden ontbonden, dat haar afdelingen zouden overgaan tot de Internationale, en dat deze haar eigen program mochten trouw blijven, mits de term „gelijkwording der klassen” zou worden vervangen door „opheffing der klassen”, waarop de Generale Raad der Internationale had aangedrongen.

„Het kan zijn,” zeide Marx tot Engels, „dat Bakoenin het hoofd in de schoot legt. Wij kunnen nu geen bedenkingen meer opwerpen tegen de toelating van zijn legioenen, die wel zeer weinig soldaten zullen omvatten.”

„Indien wij de lijsten vragen met de leden der Alliantie, die nu zullen overgaan tot de internationale,” meende Engels, „dan zal dit deze kletskousen op het lijf vallen als een emmer koud water.”

„Ze zullen openlijk in hun hemd staan, omdat zal blijken, dat zij generaals zijn zonder legers. Deze Russen kunnen niet organiseren zoals wij Duitsers. Tenslotte is het beter, hen machteloos

te maken binnen de Internationale, dan hen te laten ageren er buiten. Onkruid wieden is beter dan het laten voortwoekeren."

De leiders der Duitse communisten vreesden noch de Slavische, noch de Romaanse secties. Zij waren overtuigd van hun superioriteit.

V

SERGEI NETSJAJEV

Intussen verscheurden de zorgen Bakoenin's ziel. Hij had als een kind tussen de mensen geleefd, als een argeloze dromer en onbewuste ridder zonder vrees in een vijandelijke wereld. Hij was nu vier en vijftig jaar, maar voelde zich tien jaar, misschien twintig jaar ouder. De zonnige dagen in Italië hadden hem goed gedaan, maar hij was er niet door verjongd zoals hij had gehoopt. Langzaam aan wreekten zich de ketenen van de gevangenis te Praag, de cel van de Peter- en Paulsvesting, Siberië. Zijn gepijnigd lichaam liet hem niet toe, kinderlijk te blijven in zijn hulpeloosheid, oprecht in zijn denken. Hij leed.

En hij leed aan iets anders. Nimmer was hij zich zo bewust geweest van de harde en kille werkelijkheid. Zijn toetreden tot de internationale was een afscheid aan romantische broederschappen en aan de levensbeschouwing van een bohémien. Hij zag nu beter, wat de realiteit was. En zij viel op hem met het gewicht van een ontnuchterende en onbarmhartige slag.

In de zomer van het jaar 1868 begonnen oude vrienden uit de internationale broederschap, met wie hij in Vevey de woning en het leven deelde, af te vallen. In de kleine kring van prinses Obolenski en van Olga Lewasjow was Oetin, de kleine Joodse Rus, tegen Bakoenin aan het werk. Er was geen groter tegenstelling denkbaar dan tussen hen beiden, en een conflict kon niet uitblijven. Oetin was als een Joodse rebel, die gebukt ging onder minderwaardigheidsgevoel en in dezen Marx wonderlijk goed

aanvoelde, gebeten op de zorgeloosheid van de aristocraat, die Bakoenin was gebleven. Niet in het minst, wanneer deze alle diensten, die hem werden bewezen, als tributen aan zijn meerwaardigheid aanvaardde. De kleine Oetin moest opzien tegen de reuzengestalte van de Rus, en hij vond slechts één terrein, waarop hij kon uitblinken: dat van de sexualiteit en van de politiek. Tegenover het erotische onvermogen van de Russische edelman stelde hij zijn successen bij vrouwen.

Bakoenin kon niet anders dan minachtend spreken over deze homunculus:

„Dit kleine Joodje schijnt een bijzondere aantrekkingskracht te hebben op vrouwen,” schreef hij. „Zij hangen aan hem als vliegen aan een stuk suiker, en hij stapt en kraait in hun midden als een haan in een kippehok.”

Intussen won de haan voor zich de hennen. De prinses en Olga beschikten over toelagen, welke hun afwezige echtgenoten in ongewone lankmoedigheid bleven verstrekken. Olga had aldus duizend roebel afgestaan voor de publicatie van een blad, dat feitelijk de „Klok” zou moeten vervangen, en dat Bakoenin „De zaak des volks” had gedoopt. Doch tijdens zijn verblijf in Bern, waar hij het congres bijwoonde van de Liga, maakte Oetin zich meester van de uitgave en overreedde Olga, niet langer Bakoenin te steunen. Deze verliet Vevey en vestigde zich in Genève.

Daar de kring van Vevey de laatste kern was der oude broederschap, was ook deze ten ondergang gedoemd. Hoewel Mroczkowski, de minnaar van de prinses, en enkele andere mannen er nog toe behoorden, was zij toch voornamelijk een zusterge-meenschap geworden, en niet zonder ironie schreef Bakoenin een brief „Aan al deze Heren”, dat hij hun „weekhartige en rose-regenboogkleurige geloofsbelijdenis” niet meer deelde en afscheid nam, aangezien hij als vrouwenhater moeilijk in het milieu scheen te passen.

Iets veel ernstigers echter gaf aanleiding tot deze breuk. In Vevey had Antonia het leven geschonken aan een dochter, en

ditmaal had Michael wel aandacht moeten schenken aan wat hij met souvereine minachting had aanschouwd: de liefdesverhouding tussen zijn vrouw en Gambuzzi. Dat de dochter een kind van Gambuzzi was, wist iedereen. Zijns ondanks was hij betrokken in een van die vrouwengeschiedenissen, waaraan hij immer onbewogen was voorbijgegaan.

Antonia was koel en afwijzend. De tijd, dat zij Michael's vaderlijke belangstelling had gewaardeerd, was voorbij. De oude man hinderde haar. Indien zij, dochter van een kleine Poolse koopman, al prijs stelde op zijn naam, die herinneringen opriep aan een der oudste adellijke Russische geslachten en nu was omgeven door het aureool van het martelaarschap van een uitzonderlijk revolutionnair, dan beduidde dat niet, dat zij gesteld was op de aanwezigheid van de drager van die naam. Nimmer had Bakoenin zo onder de eenzaamheid geleden.

Wat hij tot de boeren en arbeiders in Le Locle schijnbaar in scherts had gezegd, was diepe ernst geweest. Na de strijd voor de vrijheid was liefde tot de kameraadschap hem het hoogste. Hij had behoefte aan vriendschap. Van mannen. Van jonge mannen, die het in hem uitdovende leven weder konden wekken. Daarom waardeerde hij Guillaume zo. Daarom wierp hij zich in de armen van een nieuwe generatie van onstuimige en onbewogen strijders.

Nadat de Bakoenins naar Genève waren verhuisd, ontmoette Michael er een Jonge Rus, Sergei Netsjajew. Hij was een één en twintig-jarige revolutionnair uit Sint Petersburg, die als leider van een groep studenten de aandacht van de politieke politie op zich had gevestigd, zodat hij het raadzamer vond, het land te verlaten. Het gerucht liep in Rusland — en het was wellicht door hem zelf verspreid — dat hij was gearresteerd en naar een onbekende vesting was overgebracht, wat zijn prestige in hoge mate verhoogde. De studenten eisten in een vergadering zijn vrijlating. Hij had evenwel, met een vals paspoort, de grens reeds overschreden.

Netsjajew schiep er behagen in, te poseren als — en wellicht te zijn — de volmaakte nihilist. Hij beriep zich op een materialistische en mechanistische natuurbeschouwing, om de vrijheid van de wil te loochenen en individuele verantwoordelijkheid af te wijzen; zijn harde, amorele zienswijze verwierp het medelijden. Toergénjew had in zijn „Vaders en zonen” zulk een nihilist geschetst. Doch het ware mogelijk geweest, dat Netsjajew slechts theoretisch deze leer had aangehangen, en er door zou zijn gekomen tot groter verdraagzaamheid, tot het afwenden van de schuld van de mens op de onverbiddelijke samenleving, tot het afwijzen van de gedachte der zondigheid, omdat het individu immers niet anders was dan het streng-bepaalde product van de samenleving, welker ijzeren wetten voor ieder zouden gelden. Misschien had hij erdoor kunnen komen tot de opvatting van Marx, dat vrij van de wil der mensen de economische verhoudingen zich noodwendig naar het communisme bewegen, als een kracht die onaandoenlijk is voor het individuele leed of geluk.

Maar Netsjajew's harde karakter ontleende aan alle theorie slechts het voorwendsel, te vernietigen, om te kunnen toegeven aan zijn eigen machtsdriften. Hij verhief de revolutie tot een doel in zichzelf, een doel dat alle middelen heiligde. Onmiddellijk zocht hij in Genève Bakoenin op, wiens prestige in Russische kringen groot was. Om een tegenwicht te zoeken tegenover de superioriteit van de oude revolutionnaire diste de jonge egoïst een verhaal op over zijn verblijf in de Peter- en Paulsvesting en zijn aanhang in Rusland, welke zou bestaan uit een net van terroristische organisaties over het gehele land verspreid.

Bakoenin had nimmer getwijfeld aan de revolutionnaire gezindheid en de oprechtheid van hen, die zich bij hem aansloten. De vaderlijke instincten, die hem eens Antonia deden beschermen, strekten zich nu uit over Netsjajew, zijn „boy”, zoals hij hem gaarne noemde. Of was het meer dan vaderlijkheid, was het een genegenheid van onbewust erotische aard, zoals die welke de moeder kan koesteren voor haar zoon? Was in een nimmer

zuiver geopenbaarde homosexualiteit, welke in de manlijke kameraadschap zulk een grote rol kan spelen, de oude en moede strijder vol van gesublimeerde zinlijke gevoelens tegenover deze onstuimige, wilde, driftmatige jonge man? In zijn omgeving werd verteld; dat Bakoenin zich in brieven in geheimschrift „Matrena” liet noemen. Indien deze geruchten waar zouden zijn, onthulden zij niets dan zijn moederlijke genegenheid voor de gewetenloze knaap.

Voor het eerst had Bakoenin weer contact met het levende, jonge Rusland. Was dit niet uit zijn activiteit mede geboren? Was hij niet in zekere zin de schepper van deze generatie, van haar geest, haar heftig verzet en haar onbegrensde verlangens? In „boy” aanbad hij zijn eigen geïdealiseerde jeugd, dat wat hem ontbrak, wat hem kon aanvullen en vervullen. Zij speelden beiden een kort spel van verbeelding, vonden in Rusland terroristische organisaties uit en in Europa een „internationale revolutionnaire alliantie” waarvan de Russische federatie een sectie zou zijn.

De overweging van beiden was overigens verstandelijk en begrijpelijk. Indien Netsjajew niet zijn aanhang kon overdrijven, zou hij in Europa geen steun kunnen vinden. Indien hij en Bakoenin niet tot de Russen zouden spreken in naam van een internationale bond, zou men in Rusland niet naar hen luisteren. De mystificatie was noch zo ijdel, noch zo verwerpelijk, als men meende. Want in naam van deze organisatie nu werden een aantal oproepen, manifesten en brochures geschreven, die in Rusland werden verspreid.

Natuurlijk had Bakoenin daarvoor niet het geld. Doch hij herinnerde zich, dat Ogarjew hem eens had gezegd, dat Herzen en hij zeggenschap hadden over een fonds van acht honderd pond, hun ter beschikking gesteld door een rijke Russische landeigenaar, Bakmetiew, die bekeerd was tot het communisme, zijn goederen had te gelde gemaakt en naar de Stille Zuidzee was vertrokken, om daar een kolonie van broeders te stichten. Daar

hij meende, over voldoende ponden te beschikken, had hij een deel ervan achter gelaten in Londen, het aan Herzen en Ogarjew overlatende, op welke wijze zij er gebruik van wilden maken. Het kapitaal was nog onaangetast, slechts de rente hadden de beheerders gebruikt voor de uitgave van hun „Klok”. Ogarjew had er geen bezwaar tegen de som ter beschikking te stellen van Netsjajew. Herzen, met zijn verstandig scepticisme en zijn wantrouwen, liet zich slechts gedeeltelijk overhalen. Hij stemde er in toe, de helft ter wille van Netsjajew's onderneming af te staan. Deze zou zijn uitdaging aan de Russische maatschappij nu proclameren.

VI

LOCARNO

Netsjajew had niet slechts Bakoenin, doch ook Ogarjew, die een grote naam vertegenwoordigde uit de tijd van de „Klok”, aan zijn onderneming weten te verbinden. Ogarjew schreef een „Op-roep aan de studenten”, welke gematigd revolutionnair kon worden genoemd. Bakoenin ondertekende „Enige woorden tot onze jonge broeders in Rusland”. Andere publicaties, zoals die gericht tot de studenten, de adel, de boeren, droegen óf geen naam óf die van Netsjajew. En wel geheel doordrongen van de geest van deze laatste waren een studie: „Hoe de revolutionnaire kwestie zich aandient”, een andere: over de „Beginselen van de revolutie”, en een nimmer gedrukte, maar op Netsjajew gevonden „Revolutionnaire catechismus”, waarin zich diens nihilisme in schrikwekkende termen openbaarde. Hij verdedigde de struik-roverij tegen de rijken, de praktijk van roof en brand, die Poegatsjews volgelingen in hun opstand hadden toegepast, hij beval in de strijd om de vernietiging en in de terreur aan: het vergif, het mes en de strop; hij verachtte de maatschappelijke moraal, en leerde, dat alles zedelijk was, wat de revolutie bevorderde.

„Alle zachte en verwijfde gevoelens van bloedverwantschap, vriendschap, liefde, dankbaarheid, zelfs van eer moeten worden verstikt in hem, die de koele hartstocht in zich voelt voor de revolutie. Dacht en nacht moet hij slechts één gedachte hebben, één doel: genadeloze vernietiging.”

Voorzien van voldoende fondsen en van een document dat hem tot vertrouwensman maakte van de niet bestaande „Internationale revolutionnaire alliantie” keerde Netsjajew in Augustus naar Rusland terug, om een aantal geheime organisaties te stichten.

In October verliet Bakoenin de stad Genève. Antonia was reeds in het voorjaar naar Italië vertrokken, om de zomer door te brengen bij Gambuzzi. Na het vertrek van Netsjajew was Michael alleen. Hij sprak er van, naar Italië of Spanje of Frankrijk te gaan. Antonia had hem geschreven, dat zij wederom zwanger was, en dat zij naar Zwitserland zou komen om het tweede kind ter wereld te brengen. Bakoenin voorzag een herhaling van het schandaal in Vevey, en wilde niet, dat heel Genève zich zou amuseren op zijn kosten, om hem tot voorwerp te maken van spot en medelijden. Na zijn breuk met de vrouwen uit Vevey, die hem en Antonia in vele moeilijkheden hadden bijgestaan, kon hij zelfs het armste leven in Genève niet bekostigen. Gambuzzi liet niet na, Antonia en haar kind te ondersteunen. Maar Michael wist niet, hoe zich zelf een schamel bestaan te verzekeren. Hij verhuisde naar een pover appartement in de arbeiderswijken van Genève, en was genoodzaakt, het weinige voor zijn onderhoud te lenen. Overtuigd, dat Italiaans Zwitserland goedkoper was dan Genève, vertrok hij naar Lugano. Ogarjew beval hem aan bij twee vrienden.

Lugano was het hoofdkwartier van Mazzini geworden. Het was een uitnemende post, om te intrigeren in Italië. De vrienden bleken blinde aanhangers van Mazzini te zijn, nu meer dan ooit vijandig aan de internationalistische denkbeelden van Bakoenin. Hij vertrok en vond in Locarno een kamer met pension bij een

weduwe, die bereid was niet meer dan vijf en vijftig francs per maand te vragen. Michael was in de wolken. Aan Ogarjew, die hij uitnodigde te komen en twee pond thee mee te brengen, schreef hij, dat de wapensmid van het stadje reeds zijn vriend was geworden, dat hij in drukke correspondentie was getreden met heel Europa, en dat hij nu zou kunnen werken.

„Het is voor iemand, die komt uit de dorre en benauwde, prozaïsche atmosfeer van Genève, alsof hij in het koninkrijk des hemels is binnengetreden: welkome warmte en schoonheid, eenvoudige, prettige, kinderlijke natuurlijkheid.”

Intussen zou hij thans zijn leven practischer inrichten. Een Rus, Ljoebawin, die hij in Genève had ontmoet, had een Russische uitgever bereid gevonden „Das Kapital” van Marx te publiceren. Wetende, hoe moeilijk Bakoenin's leven was, had hij deze zonder ironie voorgesteld, het werk te vertalen. Hij zou er twaalf honderd roebels voor ontvangen, met een voorschot van drie honderd. Bakoenin aanvaardde de opdracht onmiddellijk. Aan Ogarjew schreef hij, dat hij gaandeweg hoopte routine te verkrijgen in dit dierlijk-vervelende werk, hoewel hij niet in staat was, meer dan drie bladzijden per dag over te brengen in het Russisch. Doch dat hij het na veel oefening tot tien hoopte te brengen, hoewel zelfs dan de vertaling drie maanden zou duren. Inderdaad zond hij in December aan Ljoebawin twee slecht leesbare gedeelten der bewerking. Zij zouden de laatste zijn.

In deze maand toch was Antonia teruggekeerd, en zij wachtte in Locarno de bevalling af. Gambuzzi was woedend geweest over haar vertrek naar Michael en had geweigerd, geld tot haar beschikking te stellen. Zij waren nu volkomen gestrand. De drie honderd roebel der vertaling waren verteerd, en het werk niet voltooid. In deze ongekende nood vroeg Bakoenin Herzen, om hem driehonderd francs uit het Bakmetiew-fonds te zenden. De bestemming zou den schenker wel geoorloofd zijn voorgekomen, indien hij dienaangaande nog iets had kunnen besluiten.

Herzen was nu werkelijk zeer oud geworden. Hij voelde de dood nabij. Het is waar, hij was slechts twee jaar ouder dan Bakoenin. Doch hoe oud was die reeds. En Herzen had meer geleden. Niet in kerkers en ketenen. Maar in zijn hart. Thans eerst scheen het hem toe, dat ook Michael een diep verdriet had, om de zelfde redenen waarom hij, Herzen, zoveel had moeten ondergaan: terwille van de vrouwen. Herzen had zijn moeder zien lijden, toen zijn maîtresse, hij had om zich heen alle pijn zien verbergen van wie in wetteloze liefdesverhoudingen hun bohémienbestaan hadden uitgeleefd. Nu werd Michael gekweld door dezelfde ziekte. Ouderdom kan vergevensgezind maken. Herzen had trouwens nimmer Bakoenin gehaat, hij was alleen van tijd tot tijd geïrriteerd. Lang leven kon hij niet meer, en de dood klopte aan. Hij was bereid. Zijn herinneringen had hij voltooid. Toergénjew had terecht gezegd: „geschreven met bloed en tranen”. Eén hoofdstuk was niet gepubliceerd en zou niet verschijnen voor hij lang, lang dood zou zijn. Het bevatte de diepste bekentenissen over zijn leed.

Michael vroeg drie honderd francs. Het was eigenlijk een zielig bedrag. Natuurlijk zou hij het hem zenden. Niet uit het fonds. Het zou misschien zijn laatste goede daad zijn.

In Januari ontving hij een hartelijke brief van Bakoenin, die hem dankte. Herzen was in Parijs. Hij dacht aan de revolutie van 1848, aan Proudhon, aan zichzelf. Het leek hem, of hij eeuwen had geleefd. En hij was pas acht en vijftig jaar.

VII

CONGRES TE BAZEL

Het jaar 1869 had Bakoenin vele ellende gebracht, en slechts één triomf. Gedurende de zomer had hij hard gewerkt in de Geneefse sectie van de Internationale. Behalve het blad van

Guillaume, „Le Progrès”, had hij het orgaan van de Romaanse federatie, „L'égalité”, gevuld met een reeks van artikelen over uiteenlopende onderwerpen. Zijn positie was sterk geworden in de Internationale. Het waren niet meer de kleine zelfstandige werkers, zoals de horlogemakers, die de toon aangaven, maar eerder de bouwvak- en de industrie-arbeiders. Toen in September het jaarlijkse Congres van de Internationale te Bazel plaats vond, in de Zwitserse sfeer, was het duidelijk, dat Bakoenin, als het ware thuis, een grote rol zou spelen. Hij zou niet Genève vertegenwoordigen, maar Napels en Lyon. Die van Genève echter waren op zijn hand.

Van de vijf en zeventig gedelegeerden kon men er twaalf Bakoeninisten noemen. De Duitsers waren talrijk vertegenwoordigd. Drie dagen lang debatteerde men over de vraag, of men aan de agenda op voorstel der Duitssprekende Zwitsers zou toevoegen een aanbeveling van het referendum, zoals dat in het kanton Zürich bestond. Bakoenin achtte discussie daarover nutteloos, omdat het referendum niet anders was dan een „heiliging van het staatsgezag” door „directe wetgeving” en niets had uitstaande met socialisme. Reeds onmiddellijk werd aldus het probleem van staat en arbeidersklasse aan de orde gesteld, dat aanleiding gaf tot felle debatten, die zo lang duurden, dat men tenslotte pas de vierde dag met de reeds vastgestelde punten kon beginnen.

Het eerste betrof de collectivisatie van het grondbezit. Bakoenin, die daarvan voorstander was, leidde de debatten en had geen moeite, een grote meerderheid te winnen. Het was den aanhangers van Marx niet mogelijk, tegen te stemmen. Toch stonden zij vol wantrouwen tegenover Bakoenin's aanvallen, niet slechts op de persoonlijke grondeigendom, maar tevens op de staat, die zulk een eigendom beschermde. Toen echter de kwestie van het erfrecht aan de orde kwam, waarbij Bakoenin rapporteur was, en toen hij voorstelde „dat het erfrecht volledig en radicaal moest worden afgeschaft, en dat deze opheffing een der onmis-

bare voorwaarden is van de vrijmaking van de arbeid", tekenden de Marxisten verzet aan. Een Duits kleermaker uit Londen, Eccarius, legde een rapport over van Marx, waarin werd betoogd, dat het erfrecht slechts een uitvloeisel van het eigendomsrecht was, en dat opheffing van het erfrecht zonder het likwidieren van de eigendom zelve zou worden beschouwd als een aanvaarding van de eigendom, die op andere wijze was verkregen dan door erfenis. Zolang er eigendom bestond, zou erfrecht onvermijdelijk zijn. Daarom stelde Marx voor, de eis te matigen, en zich alleen uit te spreken voor belasting op erfenissen en beperking van het recht der erflating. De Generale Raad aanvaardde dit rapport van Marx.

Eccarius, noch enig ander lid van de Generale Raad was een partij voor Bakoenin. De Rus toorde tegen de abstracties ener theorie, die een thans te nemen radicale maatregel ontweek, omdat een groter stap niet genomen kon worden, en afzag van het opheffen van het erfrecht, omdat de eigendom nog niet was verdwenen. „In de geschiedenis gaat het feit voor het recht. Begin, het bestaande op te heffen, begin met de praktijk. Moeilijk zal het wellicht zijn met betrekking tot de boeren, die hun grond plegen na te laten aan hun zoons. Doch indien wij de collectivisatie van de grond aanvaard hebben, hoe kan men bezwaren maken tegen het beëindigen van een erfrecht, dat zonder zin is geworden? Laten wij voortschrijden, zonder om te zien op onze weg.”

Wat nog op geen enkel van de drie voorafgaande congressen was geschied, wat ongehoord leek in de geschiedenis der Internationale tot die tijd, geschiedde: het plechtig door de Generale Raad gesteunde voorstel van Marx werd verworpen, met zelfs negen en dertig tegen zeventien stemmen. Er waren andere, verwarde stemmingen over het beginsel van het erfrecht zelf, dat echter evenzo werd afgewezen met twee en dertig tegen drie en twintig stemmen. Over de ganse linie zegevierde Bakoenin. Een man was binnengetreden, niet gewend te gehoorzamen, en zeker

niet aan Marx en zijn vazallen. Een, die zelfs wist te overwinnen.

De Marxisten zonnen op wraak.

VIII

BEZOEDELENDE SMAAD

Te Bazel deden weer vreemde geruchten over Bakoenin de ronde. Een Duitser van Joodse afkomst, Wertheim, zeer bevriend met Marx, en die overigens Bakoenin niet kende, verkondigde, dat Wilhelm Liebknecht had erkend, dat Bakoenin een „Russenvriend” was, een vijand van de Internationale, en dat Becker, uit Genève, zelf had toegegeven, door de sluwe Rus te zijn bedrogen. Wie Liebknecht zeide, de paladijn en naprater van Marx, dacht onmiddellijk aan zijn meester. Aldus deed Bakoenin. Hij wist, dat de „Zukunft”, het hoofdorgaan van de Duitse „democraten”, had beweerd, dat hij, Bakoenin, geloofde, als een echte Slavofiel, in de redding van Europa door een Russische omwenteling. Daarop had Bakoenin niet geantwoord. Thans meende Liebknecht, dat het feit, dat Bakoenin het niet nodig had geoordeeld, de „Zukunft” te weerspreken, een aanwijzing was van zijn schuld.

Bakoenin eiste van het Congres, dat dit een commissie zou benoemen, om de aantijging te onderzoeken. Een ereraad werd ingesteld. Liebknecht ontkende, dat hij Bakoenin een Russisch agent had genoemd, doch gaf toe, dat hij hem een vijand van de Internationale vond, en dat hij Becker door hem misleid achtte. Eccarius was tactvol genoeg, om de aandacht van deze onbewezen beschuldigingen af te leiden door een verzoening te bewerkstelligen. De ereraad sprak Bakoenin vrij van alle lasterlijke beweringen, en bevestigde dit schriftelijk. Bakoenin verbrandde het document en stak er zijn cigaret mee aan.

Wie zou hebben gemeend, dat daarmee de vervolging van de Rus teneinde zou zijn, vergistte zich. Een andere vriend van Marx, ongelukkigerwijze evenzo een Joodse Duitser, Mozes Hess, had felle oppositie gevoerd tegen Bakoenin's standpunten. Terug in Parijs, waar hij vertoefde, schreef hij in de „Réveil” dat de „leider van het Russische communisme” de belangen diende van het reactionnaire panslavisme en dat hij door zijn geheime tactiek en demagogische methoden het gezag van de Internationale ondermijnde.

Bakoenin was woedend en vergat zijn eigen beginselen hoog te houden in een felle aanval op de „Duitse Joden”. Hij had ze nu na elkaar ontmoet als zijn vijanden: Marx, Wertheim, Hess. Hij dacht aan Oetin, vol rancune tegen Russische aristocraten, en begon aan een artikel, waarin hij niet de joden aanviel — hij erkende de geweldige verdiensten van Jezus, Paulus, Spinoza, Heine, Lassalle, zelfs van Marx — maar waarin hij „een menigte Joodse dwergen” te lijf ging, die hem een „agent provocateur” van de tsaar noemden. En dit artikel zond hij naar de zieke Herzen, die eveneens in Parijs vertoefde, en die — omdat „Le Réveil” weigerde Bakoenin's ontboezeming op te nemen — er op aandrong, dat althans een verdediging van zijn hand zou worden geplaatst: een tweede dienst die hij kort voor zijn dood aan zijn oude strijdmakker bewees.

Hij deed meer: waarom — zo vroeg hij in een brief — liet Bakoenin Marx ongemoeid en viel alleen de schildknapen aan? Even voor het congres van Basel had Marx aan Engels geschreven — en Herzen wist het van andere zijde — dat Bakoenin een gevaar begon te worden.

„Deze Rus wil klaarblijkelijk dictator worden van de Europese arbeiders. Laat hij voorzichtig zijn. Anders zal hij officieel worden geëxcommuniceerd.”

Bakoenin antwoordde Herzen op de volgende wijze:

„Ik weet evengoed als jij, dat Marx evenzeer te laken is als de overigen, en dat hij de uitvinder en verzamelaar was van al

het vuil, dat over ons is uitgestort. Waarom ik hem dan heb gespaard en zelfs geprezen als een groot man? Om twee redenen, Herzen. In de eerste plaats terwille van de rechtvaardigheid. Indien wij alles terzijde laten, wat hij aan onrecht jegens ons heeft misdreven, dan moeten wij toestemmen, — ik tenminste wel — dat hij enorme verdiensten heeft gehad voor de zaak van het socialisme, welke hij bekwaam, energiek en betrouwbaar heeft voorgestaan in de vijf en twintig jaar dat ik hem ken; en daarin heeft hij ons allen overtroffen. Hij was een der eerste oprichters, misschien de voornaamste, van de Internationale. Dat is in mijn ogen een onmetelijke verdienste, welke ik altijd zal erkennen, wat hij ook tegen mij onderneemt.

„De andere reden is een politieke berekening, en in mijn ogen een van gezonde taktiek. . . Marx is ongetwijfeld een bruikbaar man in de Internationale. Tot nu toe was hij een der sterkste, bekwaamste, invloedrijkste verdedigers van het socialisme, een van de machtigste hinderpalen tegen het binnendringen van bourgeois-neigingen of denkbeelden. Ik zou het mezelf nooit vergeven, indien ik uit motieven van persoonlijke wraak, zijn ongetwijfeld weldoende invloed zou vernietigen of verminderen. Het kan gebeuren, en misschien zal het gebeuren, dat ik met hem in conflict moet komen, niet wegens een persoonlijke belediging, maar uit hoofde van beginselen, over de kwestie van het staatscommunisme, waarvan hij en de door hem geleide groep van Engelsen en Duitsers vurige voorstanders zijn. Dan zal het een strijd zijn op leven en dood. Maar alles op zijn tijd. Dat ogenblik is nog niet gekomen.

„Ik spaarde en prees Marx om tactische redenen, los van persoonlijke berekeningen. Zie je niet, dat al deze heren tezamen onze vijanden zijn, dat zij een falanx vormen, die eerst moet worden ontbonden en gesplitst, teneinde haar dus te gemakkelijker te kunnen vernietigen? Jij bent geleerder dan ik en daarom weet je beter dan ik, wie het eerst heeft gezegd „Verdeel en heers“. Indien ik nu de oorlog verklaarde aan Marx, dan zou

drie vierde van de Internationale zich tegen mij keren, en ik zou afgemaakt worden en de enige grond verliezen, welke ik heb om op te staan. Maar als ik de oorlog begin door het gepeupel om hem heen aan te vallen, dan zal ik een meerderheid aan mijn zijde krijgen. En zelfs Marx, die zoals je weet, een flinke dosis boosaardige voldoening vindt in de moeilijkheden van anderen, zal zich amuseren, dat ik zijn vrienden de les lees en met hen afreken. . .”

Herzen schudde het hoofd. Hij antwoordde, dat Bakoenin zijn verdediging moest herzien, met een koele kop, zonder al dat gepraat over Joden en zonder de Maccabeeën en Rotschilds er bij te halen.

„Je zult toch nooit een Macchiavelli worden met je 'verdeel en heers'.”

Herzen en Bakoenin hadden elkander het laatst ontmoet in de maand Juni in Genève. Daarop was de geschiedenis gevolgd met Netsjajew, de laster op het congres van de Internationale. Herzen dacht aan de moeilijkheden met Antonia.

„Ook Michael zal nimmer gelukkig zijn,” dacht hij.

IX

WEDEROM: NETSJAJEW

In de maand December van het jaar 1869 deden vreemde geruchten de ronde over Netsjajew. Hij had Rusland bereikt, daaraan was geen twijfel mogelijk. In Moskou had hij een revolutionaire organisatie gesticht met puur nihilistische bedoelingen, zonder dat werkelijke aanslagen werden ondernomen. Maar in November had Netsjajew een medestudent vermoord, Iwanow, die een spion scheen te zijn en althans door andere leden als zodanig was aangewezen. Toen het geheim uitlekte, vluchtte Netsjajew naar Zwitserland. Hij vond Bakoenin niet meer in Genève, doch vervoegde zich bij Ogarjew, die onmiddellijk Bakoenin

schreef. Deze bood aan Netsjajew een schuilplaats aan, hoewel de tijd ongunstig was: Antonia verwachtte elk ogenblik de geboorte van haar tweede kind.

Toen Netsjajew te Locarno aankwam, was de tweede dochter reeds geboren. De jonge samenzweerder was den Bakoenins in hoge mate tot last, maar Michael stond er op, hem het leven te redden. De Zwitserse politie had, op verzoek van de Russische, de kinderen van prinses Obolenski aan de moeder ontnomen en naar de vader in Rusland doen sturen. Ofschoon Netsjajew hem waarschijnlijk niet alles vertelde, begreep Bakoenin, in welk gevaar de nihilist verkeerde. Deze zelf verzon een ingewikkeld verhaal: hoe hij door verraad was gegrepen, naar de Siberische mijnen was vervoerd, en hoe zijn vrienden aan zijn ontsnapping hadden medegewerkt. De vertelling verscheen in tal van bladen; Bakoenin scheen haar te geloven. Andere artikelen met verzonnen nieuws werden door Bakoenin verspreid, om de politie op een dwaalspoor te leiden. Maar geldgebrek verhinderde hem, iets te doen voor Netsjajew's vertrek naar een veiliger stad.

In het begin van het jaar 1870 was Alexander Herzen te Parijs overleden en Bakoenin moest wel denken aan het Bakmetiewfonds, dat nu alleen door Ogarjew werd beheerd, die geheel was afgetakeld. Hij verzocht deze, de rest van het geld te bestemmen voor agitatie in Rusland, en inderdaad liet Ogarjew zich zeer gemakkelijk overhalen. In het bijzijn van Bakoenin, van Natalie Ogarjew, van Herzen's dochter Natalie, en twee andere Russen overhandigde Ogarjew de overblijvende vier honderd pond, bijna tienduizend francs, aan Netsjajew. Deze begon op roemloze wijze de „Klok” weer uit te geven, met medewerking van Ogarjew, nadat hij vergeefs had getracht ook Natalie Herzen terwille van haar naam te winnen voor deze zinloze en in haar ogen heiligschennende onderneming. Na zes nummers verdween het blad.

Op dat ogenblik kwam te Genève een Rus aan, die Netsjajew te goed kende, om hem ongestoord zijn spel te laten spelen. Hij verklaarde, dat Netsjajew fabels had verteld over zijn avonturen,

en dat hij een vulgaire moord op zijn geweten had. De Zwitserse politie werd nu uitermate waakzaam. Netsjajew verplaatste zich onophoudelijk onder valse namen, trachtte Ogarjew en Natalie Herzen te dwingen, hem te verbergen, dreigde met chantage: hij zou een groot aantal voor hen en voor Bakoenin compromitterende brieven en documenten aan de politie overhandigen, indien zij hem niet verder bijstonden.

Eerst toen gingen Bakoenin de ogen open. Misleid door zijn aanvankelijke verlangen naar vriendschap en kameraadschap, begerig in zijn behoefte aan tederheid zijn sentimentele zorgen uit te strekken over een vertegenwoordiger van het jonge Rusland, die hij als een zoon meende lief te hebben, bedrogen door zijn illusies, vielen hem te laat de schellen van de ogen. Hij had althans enige dankbaarheid verwacht van de jonge man, die over grote sommen beschikte, doch niet de minste hulp bood aan de oude in grote zorgen verkerende Bakoenin. Dat was het niet alleen. Bakoenin eiste de „Klok” op voor zich en Ogarjew, de twee overlevenden van het Londense driemanschap. In Juni van het jaar 1870 begaf hij zich naar Genève, om er Netsjajew te ontmoeten. Er volgde een hevige twist, een bewogen en driftige poging van Bakoenin, de misdadige jonge nihilist te weerhouden van verraad, door documenten uit te leveren aan de politie. Netsjajew verklaarde, dat hij onmiddellijk Zwitserland zou verlaten en dan zijn weg wel zou vinden. Zij scheidden als volslagen vijanden.

Bakoenin zette zich onmiddellijk aan het schrijven van talloze brieven aan vrienden, om hen te waarschuwen tegen Netsjajew. Hij verloochende diens terrorisme. Hij wekte op, hem te weren.

„Indien je hem voorstelt aan een vriend, zal zijn eerste doel zijn, tweedracht te zaaien, schandaal te verwekken, intriges en ruzies. Indien je vriend een vrouw of dochter hebt, zal hij zijn best doen, haar te verleiden. . .”

Maar in ditzelfde schrijven gelooft hij nog, dat Netsjajew aanvankelijk te goeder trouw was, een energiek verdediger van de

revolutie, die misleid door het Jezuietische beginsel, dat het doel de middelen heiligt, alles en ieder opoffert, die het niet volkomen met zijn nihilisme eens is.

„Zijn enige verontschuldiging is zijn fanatisme. Hij is monsterachtig eierzuchtig, zonder het te weten, daar hij ertoe is gekomen de zaak der revolutie geheel te vereenzelvigen met zijn eigen persoon. Maar hij is geen egoïst in de banale zin van het woord. . .”

Bakoenin herinnerde zich, dat hij nog kort te voren een brochure had gepubliceerd, getiteld: „De beren van Bern en de beer van Sint Petersburg, patriottische klacht van een vernederd en wanhopig Zwitser”. Hij liet er de Zwitserse regering in aanklagen, omdat zij de politie van Moskou zou bedienen op haar wenken, toen zij poogde Netsjajew te arresteren en de kinderen wegvoerde van prinses Obolenski. Maar nu, hoe bedroevend het ook mocht zijn, een energiek strijder van zich te moeten afstoten, moest hij met Netsjajew breken.

„Na alle middelen te hebben uitgeput, om hem te overtuigen, heb ik mij van hem moeten losrukken, en ik zal hem tot het uiterste bestrijden. Zijn laatste plan was niet meer of minder dan een bende van dieven en rovers in Zwitserland te vormen, teneinde kapitaal te vergaren voor de revolutie. . .”

De trieste episode had een zware slag toegebracht aan Bakoenin's vertrouwen in revolutionairen van de daad. Hij was bitter en ontgoocheld.

„Laten wij er over zwijgen,” schreef hij aan Ogarjew. „Wij waren dwazen, en hoe sarcastisch zou Herzen hebben gelachen, indien hij nog leefde, en hoe zeer zou hij gelijk hebben gehad, ons te laken. Laten wij de bittere pil slikken, en wij zullen in de toekomst wijzer zijn. . .”

AGITATIE IN RUSLAND

In het najaar van 1869 had de Russische regering een van haar agenten, die zich Postnikow noemde en zich voordeed als een gepensionneerd kolonel met revolutionnaire sympathieën, naar Zwitserland gestuurd om te pogen, Netsjajew te ontmoeten en zijn uitlevering te vragen. Hij had niet veel moeite, door te dringen tot de kring van Ogarjew, en vernam er, dat Bakoenin niet lang meer zou leven, dat hij reeds malende zou zijn. Anderen beweerden, dat hij zich als een wild beest gedroeg. In April van het jaar 1870 ontmoette Bakoenin zelf in Genève, in Ogarjew's woning, de Russische spion. Deze was kennelijk geïmponeerd door de revolutionnaire veteraan, en overtuigd, dat hij Netsjajew niet verborgen hield. „Politieke agitatie is voor hem even nodig als adem om te leven,” schreef hij in een rapport naar zijn superieuren. Hij wist zozeer het vertrouwen te winnen van Bakoenin en Ogarjew, dat dezen hem verzochten, naar Rusland terug te gaan en te onderzoeken, of er mogelijkheden waren, de „Klok” weder te doen verspreiden in het land van de tsaar. Bovendien verklaarde Bakoenin, dat hij zeer dankbaar zou zijn, indien de heer Postnikow naar Premoekjino zou willen gaan om te informeren naar de opbrengst van zijn aandeel in het land.

De spion, die niets had ontdekt van Netsjajew, doch voldoende wist te verhalen over doen en laten der emigranten in Zwitserland, bracht inderdaad een brief van Michael aan Tatjana over. De woorden ervan waren hard en onvriendelijk. Michael had zijn vertrouwen in Tatjana verloren. Zij had op zijn brieven eerst ontwijkend geantwoord met duistere berekeningen. Dan had zij stelselmatig gezwegen.

„Zwijgen is soms een kenmerk van beledigde zelfwaardering. Maar wanneer het gepaard gaat met onthouden aan een broer van zijn bezit, moet het anders worden genoemd. . .

„Ik schrijf dit voornamelijk toe aan je wijsgerige studies. Metaphysica heeft je leven gedood en eenvoudige aandoeningen, je zin voor rechtvaardigheid, van volledige eerlijkheid ondermijnd. Je bent zo opgegaan in het aanschouwen van het absolute, dat je geen tijd meer hebt, te denken aan de noden in dit leven van een man, die zoveel mist, en die jij eens je vriend en broeder noemde. . .”

Tatjana was nu bijna zestig jaar. Toen zij deze brief ontving, dacht zij met weemoed en leed aan de dagen van haar jeugd, toen Michael haar had ingewijd in die wijsbegeerte, waardoor zij zo onbekwaam werd, om het leven tijdig te genieten en aan een man haar liefde te schenken. Zij dacht aan Toergénjew, die later haar liefde had versmaad. Aan Michael, die haar eens zulke hartstochtelijke brieven had geschreven, en nu kil en zakelijk om geld vroeg, om zijn aandeel in de erfenis. Zij gaf aan Postnikow zeventig roebel mee en beloofde later meer. Een aalmoes ener oude vrouw. . .

Toen Postnikow in Zwitserland terug kwam, ontmoette hij toevallig Bakoenin, die uit de postkoets stapte in Luzern. Michael viel de ander in de armen, en bekende hem, dat hij op weg was naar Frankrijk, om er de revolutie te ontketenen, nu Frankrijk verslagen werd door de Pruisen. De spion betaalde Bakoenin's reis, eerste, naar Bern. En hij ontkwam niet aan de belofte, te Genève twee honderd en vijftig roebel te verschaffen voor de verdere tocht naar Lyon. Postnikow kon echter gen enkel perspectief openen voor het weer uitgeven van de „Klok” of voor inmenging in de Russische binnenlandse aangelegenheden. . .

In Juli van het jaar 1871 werd te Sint Petersburg het proces gevoerd tegen allen, die hadden deelgenomen aan de acties, welke Netsjajew in Moskou had beraamd. Het over Iwanow uitgesproken en door Netsjajew uitgevoerde doodvonnis werd natuurlijk beschouwd als een vulgaire moord. Twee van de zeven en tachtig jongens en meisjes, die grotendeels onwetend en onschuldig waren aan Iwanow's gewelddadige dood, waren reeds

in de cachotten overleden. De anderen werden tot gevangenisstraf en verbanning veroordeeld.

Postnikow was toen reeds onverrichter zake naar Rusland teruggekeerd. Hij had Netsjajew niet ontdekt. In Augustus 1872 eerst wist een andere Russische agent, de Pool Stempkowski, de nihilist te vinden en te doen arresteren. Toen bleek, dat Bakoenin op de hoogte was geweest van Netsjajew's verblijf in Zürich, en hem had gewaarschuwd, waarop de ander minachtend had geantwoord, dat de Bakoeninisten natuurlijk probeerden hem weg te jagen uit Zwitserland. Na de arrestatie poogde Bakoenin nog met Gustaaf Vogt, nu een geacht lid van de Federale Raad, uitwijzing van Netsjajew te voorkomen. Vergeefs. Hij werd beschouwd als een gemene moordenaar, en niet als politiek vluchteling. Zijn lot was duidelijk. Inderdaad werd hij tot levenslange opsluiting in de Peter- en Paulsvesting veroordeeld en stierf tien jaar later in zijn cel.

„Niemand,” schreef Bakoenin aan Ogarjew, „heeft me zo weloverwogen verdriet bezorgd als hij, en nu heb ik toch medelijden met hem. Hij was een man van zeldzame energie. En toen jij en ik hem de eerste maal ontmoetten, brandde in hem een heldere vlam van liefde voor ons arme neergeslagen volk. Hij had oprecht verdriet over het eeuwenlange leed der Russen. . . Het is nu met hem gedaan.”

Het was de laatste keer geweest, dat Bakoenin rechtstreeks had getracht, zich in Rusland te doen gelden. Hij was nu zes en vijftig jaar. Dertig jaar tevoren had hij zijn vaderland verlaten. Ruim twaalf jaren daarvan was hij gevangen en verbannen geweest. Toch was Rusland nimmer uit zijn gedachten. Zijn „Woor-den tot onze jonge broeders in Rusland” waren een afscheid.

„Gij verheft u, men kan u niet begraven. Geen even opflikkerende vlam van lichtzinnigheid zijt gij, maar volhardend brandend vuur. . . De galg en de kwelling zijn uw deel geweest. Niets heeft gebaat, men is verbluft over uw moed. In hun verlegenheid hebben de lakeien van de tsaar verklaard, dat uw beweging ver-

oorzaakt was door Poolse patriotten. Maar er is een ontzaglijke kloof tussen het overgrote deel van de huidige Poolse patriotten en het programma van uw generatie. Alleen de haat jegens de tsaar hebt gij met hen gemeen. De Polen blijven dromen van de wederoprichting van de Poolse staat. Zij begrijpen niet, dat elke staat een drukkende last op het leven van het volk is. Zij steunen op de adel en het erfelijk grondbezit. Zij zien voortdurend naar het verleden. Neen, niet de inblazingen der Polen, maar een levende, ontzaglijke innerlijke kracht leidt de Russische jeugd: de kracht van het volk zelf. . . Verlaat, jongeren, uw universiteiten. Niet dáár kan men u onderwijzen. De wetenschap der universiteiten is dood en dor. Gaat tot het volk. Het hart van allen zal met en voor u kloppen. . .”

„Van zuiver menselijk standpunt gezien verschijnt in de strijd tussen Marx en Bakoenin de laatste onbetwistbaar in een gunstiger licht dan de eerste. Zelfs degene die gelooft, dat Marx in deze worsteling de belangen van de arbeidersbeweging verdedigde, welke geen sentimentele concessies toeliet, kan niet anders dan betreuren, dat Marx deze strijd niet met betere middelen en op andere wijze heeft gevoerd.”

BERNSTEIN

ACHTSTE HOOFDSTUK / VUUR IN DE AVOND

I

INTRIGES

Na het Congres van Basel was het duidelijk, dat de strijd tussen Bakoenin en Marx in de Internationale moest worden uitgevochten. Bakoenin werd door grote zorgen gekweld. Hij zat dagen lang zonder geld, leende, kreeg iets van Gambuzzi, en hield slechts het hoofd boven water doordat de familie van Antonia besloot, maandelijks vijftig roebel te zenden.

„Michael verkeert in een wanhopige toestand,” schreef Antonia. „Hij zegt: Wat kan ik doen? Ik ben te oud, om mijn brood te verdienen. Ik zal niet lang meer leven. . . De economische moeilijkheden drukken hem ontzaglijk, en hij verliest al zijn kracht en morele weerstand. En dat, nadat hij zijn leven heeft gegeven voor de zaak van de bevrijding der mensheid en nooit aan zichzelf heeft gedacht. . .”

De moedeloosheid werd verergerd door de campagne, welke Oetin tegen hem voerde in Genève. In Januari 1870 was deze er in geslaagd, de „Egalité” onder zijn leiding te brengen. Hij stichtte een Russische sectie van de Internationale en bood aan Marx van deze nieuwe denkbeeldige groep het mandaat aan, dat deze onmiddellijk aanvaardde. Oetin stelde Marx voor, strijd te voeren tegen het panslavisme en Bakoenin te ontmaskeren. Inderdaad richtte Marx een vertrouwelijk schrijven tot alle Duitse secties van de Internationale, waarin hij een schets gaf van Bakoenin, eraan herinnerde dat deze was beschuldigd, een spion te zijn der Russische regering, „Russisch verdächtig” te zijn, dat hij de bourgeois aanviel zoals de reactionnaire panslavisten het Westen pleegden te beschuldigen. . .

„Zijn gedachten zijn hol geklets, een rozenkrans van lege in-

vallen, die huiveringwekkend pogen te wezen, maar smakeloze improvisaties zijn, alleen berekend op een bepaald tijdelijk effect."

Marx beschuldigde Bakoenin ervan, dat deze „achter de rug van de Generale Raad" zijn sociaal-democratische Alliantie had gesticht, welke nota bene niet alleen openlijk bestond, doch even officieel was ontbonden, opdat haar secties konden overgaan tot de Internationale. Natuurlijk beschuldigde Marx zijn tegenstander er van, dat deze een geheime Alliantie liet voortbestaan, om daarmee de Internationale te overweldigen, en hij ontkende zelfs, dat de Generale Raad de Alliantie zou hebben toegelaten. De verwarring moest wel ten top stijgen, omdat inderdaad niet de Alliantie, doch wel haar secties, na de ontbinding van de federatie zelve, waren aanvaard.

„Het spel van deze gevaarlijkste intrigant zal spoedig ten einde zijn, tenminste binnen het kader van de Internationale. . ."

Oetin ging nu tot het offensief over. Hij trachtte de tot de Internationale toegelaten sectie-Genève van de gewezen Alliantie te weren, daar er reeds een afdeling van de Internationale bestond. Er was een onverkwikkelijke strijd om een lokaal, en tenslotte wist hij te bewerken, dat Bakoenin, Sjoekowski, Perron en de jonge Henry Sutherland, de zoon van de Engelse maîtresse van Ogarjew, werden geroyeerd uit de oorspronkelijke afdeling der Internationale.

Toen ging hij over tot de aanval op Guillaume, die in de „Fédération romande" door zijn bekwaamheid, zijn trouw aan de beginselen der vrijheid, zijn verknochtheid aan de Franse geest, zoals de Encyclopedisten, de socialisten en de humanisten die hadden verstaan, een groot prestige genoot en dit aanwendde ten gunste van Bakoenin. In deze federatie echter leed Oetin de nederlaag, en hij wist slechts te bereiken, dat de Generale Raad het afkeurde, dat de federatie zich „romande" noemde, omdat zij zich beperkte tot de Jura. Inderdaad werd de naam van de groep gewijzigd in „Fédération jurassienne".

Mocht nu een deel van de Zwitsers zich tegen Bakoenin hebben verklaard, elders was het getal van zijn vrienden sterk toegenomen. In Parijs, Lyon en Marseille waren de Proudhonnisten nog immer een krachtige schare, en zij zouden zeker de zijde kiezen van Bakoenin. In Spanje, waar de Italiaan Farinelli, aan Bakoenin toegewijd, in 1868 de eerste groepen had gesticht, was de naam van Marx volslagen onbekend. Toen in 1870 een Spaanse federatie werd opgericht, welke in de Internationale werd opgenomen, leed het geen twijfel, dat zij de denkbeelden van Bakoenin zou aanhangen. Het individualisme, het separatisme van de Catalanen, die zich wilden bevrijden van de centralistische druk ener uniformerende kerk en een machtsbegerig hof, de traditie der Spaanse revoluties met haar vrijwilligersbenden, dat alles werkte er toe mede, het Marxistische staatlievende centralisme af te wijzen.

Indien niet geheel Spanje in de Internationale als een blok tegen Marx op het Congres zou verschijnen, was het noodzakelijk, iets te ondernemen. Marx' dochter Laura was in 1868 gehuwd met het Franse socialistische kamerlid Paul Lafargue, een Creool, die door zijn Cubaanse afkomst uitnemend Spaans sprak. In 1871 ging hij naar Spanje onder de valse naam van Pablo Farga, om de Spanjaarden ten gunste van Marx te bewerken. Inderdaad slaagde Lafargue er in, te Madrid zulk een uitnemende indruk te geven van Marx' kwaliteiten, dat een nieuwe sectie werd gevormd, welke de vermeende Farga aanwees als gedelegeerde op het toekomstig congres der Internationale. Tevens bracht Lafargue aanwijzingen mede, dat de ontbonden Alliantie van Bakoenin nog in Spanje zou voortbestaan, als een geheime broederschap welke binnen de Internationale zou ageren. Wat tamelijk overbodig leek, aangezien de gehele Spaanse federatie van de aanvang af voor Bakoenin was gewonnen, en in zekere zin diens schepping kon worden genoemd.

De intriges troffen de vermoeide en oude Bakoenin zeer. Eén land echter zou hem niet verloochenen: het nieuwe Italië.

ZEGE IN ITALIE

De verhouding van Gambuzzi tot Bakoenin is die van een zonderlinge kameraadschap. De Italiaanse advocaat, de denkbeelden van de Rus toegedaan, was de minnaar geworden van diens jonge vrouw. De twee meisjes, die uit deze liefde waren geboren, niemand twijfelde er aan, waren zijn kinderen. Antonia placht maanden lang bij Gambuzzi in Napels te vertoeven. Bakoenin, zonder erotische behoeften, te oud om naijverig te zijn, maakte Antonia geen verwijt van haar ontrouw. Hoewel het Gambuzzi verdroot, dat Antonia niet wilde breken met Michael, en hij opgewonden toornde, wanneer zij hem weer verliet, verweet hij niets aan Bakoenin. Niet slechts, dat hij de oudgeworden revolutionnair herhaaldelijk geld zond, hij bleef zijn trouwste apostel in Italië. De eenheid der natie was nu, nadat Rome de hoofdstad was geworden, voltooid. Mazzini en Garibaldi hadden gezegevierd. Doch een verwerkelijkt ideaal stelt immer teleur. Wat een schone droom leek, toen de Italiaanse arbeiders er geestdriftig en hartstochtelijk voor streden, bleek een harde teleurstelling. Niets was er veranderd in het leven der massa, slechts een illusie was zij armer geworden. De arbeiders en boeren, die in de legioenen van Garibaldi en Mazzini hadden gestreden, en wie het gevecht in het bloed zat, werden onweerstaanbaar aangetrokken door de gedachten van Bakoenin, wiens Florentijnse en Napelse broederschappen reeds zovele intellectuelen hadden beïnvloed.

In het voorjaar van 1870 bezocht Bakoenin Milaan, en na de Frans-Duitse oorlog in Maart 1871 weder Florence, om er zijn vrienden te ontmoeten. Het was duidelijk, dat de grote tegenstander van de Internationale nu Mazzini was, die met zijn godsdienst van het patriottisme in zijn blad „Roma del Popolo”, de Parijse commune als goddeloos en anti-nationaal had aangeval-

len, terwijl hij daarna de arbeiders waarschuwde tegen de Internationale, die een immorele instelling zou zijn.

In Milaan nog had Bakoenin zijn „Antwoord van een internationalist tot Giuseppe Mazzini” gepubliceerd, waarin hij de uitdaging van de Italiaan aanvaardde.

„Waar vonden wij kort geleden de materialisten en de atheïsten? In de Parijse Commune. En waar de idealisten en de gelovers in God? In Versailles, in de Nationale Vergadering. Wat wensten de lieden van Parijs? De bevrijding van de arbeid, van de mensheid. Wat wil de nu zegevierende Vergadering van Versailles? De vernedering der mensheid onder het dubbele juk van de geestelijke en wereldlijke macht. . .

„Op het ogenblik, dat het heldhaftige volk van Parijs, edeler dan ooit te voren, bij tienduizenden werd vermoord, vrouwen en kinderen niet uitgezonderd, omdat zij de menselijkste, de rechtvaardigste, de verhevenste zaak welke de geschiedenis kent, die van de bevrijding van alle werkers ter wereld, verdedigde — op het ogenblik, dat de verachtelijke coalitie van alle vormen van onreine reactie over zijn hoofd alle laster uitgoot, die ongebonden eerloosheid alleen kan uitdenken — op dat ogenblik begint de grote, de onbevleete democraat Mazzini, terwijl hij de rug toedraait aan de zaak der arbeiders, en zich alleen zijn rol van profeet en priester herinnert, zijn beledigingen uit te gieten over de strijders. . .”

De slag was hard aangekomen. Toen in November van het jaar 1871 de Mazzinisten een arbeiderscongres in Rome hielden, schreef Bakoenin ten overvloede een „Circulaire tot zijn Italiaanse vrienden”, welke werd verspreid onder de gedelegeerden. Drie afgevaardigden, onder wie Cafiero, werden er door bewogen, aan Mazzini hun vertrouwen op te zeggen. In December 1871 werd te Bologna een „arbeiders-fascio” opgericht, welke Bakoenin zeer na stond. Toen in Maart van het jaar 1872 Mazzini stierf, was het Bakoenin, die zijn plaats in het hart der arbeiders en boeren innam.

Doch de Rus bevestigde zijn overwinning door een studie over „Mazzini's politieke theologie en de Internationale”, waarin hij Mazzini citeert, die de Internationale de partij van de Duivel heeft genoemd. „Welnu,” zegt Bakoenin, „wij zijn die partij van de Duivel. Maar wat wil Satan? Dat ieder de opbrengst van zijn arbeid ontvangt, dat zonder dit, politieke hervormingen doelloos zijn, dat de arbeiders zichzelf zullen vrij maken, dat zij internationalisten moeten zijn.

„Mazzini gelooft, dat de redding der wereld van Italië moet komen, hij gelooft in de uitverkoren staat. Hij is meer theoloog dan politicus, een artist, misschien een goochelaar. Zeker, hij is van hoger orde dan een Bismarck, een Napoleon de Derde, want hij bedriegt het volk alleen, in zoverre hij zichzelf bedriegt. Hij spreekt van „God en volk” maar begrijpt niet, dat hij en de natie slechts zichzelf aanbidden in het symbool van God. Zeker, zijn Godsvoorstelling is menselijk, doch die menselijkheid is beperkt tot de natie, tot de staat. Maar het wezen van de staat weerspreekt de menselijkheid. God en de staat zijn twee symbolen van egoïsme en beperktheid, zij verhinderen de solidariteit tussen alle mensen.

„Het is niet van harte, dat ik deze strijd tegen Mazzini voer. Hij is goed en edel van aanleg. Ik zelf heb dat ondervonden. Hij alleen heeft mij verdedigd, toen ik, versmachtend in Siberië, door de Duitse Joden der emigratie met lastertaal werd achtervolgd. Tegen Marx nam hij toen mijn partij. Waarom sta ik dan nu tegenover hem? Waarom schijn ik meer de partij van Marx dan van Mazzini te kiezen? Helaas, mijn beginselen laten mij geen andere keuze. . . Niemand kan zich bevrijden, dan door met zich zelf alle andere mensen te bevrijden. Dat is de absolute moraal, welke Mazzini vergeefs in zijn God zoekt, en die wij, als fundamentele natuurwet, in het menselijk geslacht vinden.”

In Augustus 1872 hielden de twintig secties van de Internationale een congres te Rimini, om een Italiaanse federatie te stichten. De eenheid was voorbeeldig. Men zond een hartelijke

groet aan Bakoenin en laakte in krachtige woorden de intriges van de Generale Raad tegen hem. Toen besloot men, deze Raad niet meer te erkennen, alle relaties te verbreken met Marx, geen afgevaardigden te zenden naar het komende congres en een nieuwe Internationale te stichten. De geestdriftige Italianen beroofden Bakoenin van zijn aanhang op het Congres. Maar met een voorgevoel van de onvermijdelijke breuk, schiepen zij reeds zijn nieuwe platform.

III

REDT FRANKRIJK !

Het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog deed Bakoenin voor Frankrijk beven. Aan Ogarjew schreef hij, dat hij koorts had van opwinding, en elke ramp die men zich kon indenken over de hoofden van de Pommerse helden zou willen zien neerkomen. Toen Frankrijk ineens stortte, sprak hij van verraad.

„Denk aan de woorden,” schreef hij aan Richard, een van zijn vrienden in Lyon, „die Danton sprak in een tijd en in gevaren, zeker niet verschrikkelijker dan de huidige: Alvorens tegen de vijand aan het front op te rukken, is het nodig, de vijand achter het front te vernietigen en te verlammen. Breng de Pruisen binnen Frankrijk ten val, alvorens in staat te zijn met vertrouwen en veiligheid op te rukken tegen de Pruisen er buiten.”

Bakoenin schreef nu een hartstochtelijke oproep aan het verloren Frankrijk, om de strijd voort te zetten als volk, als vrije massa, en door een „machtige, hartstochtelijke, energieke, anarchistische, vernietigende, onbegrensde opstand der volksmassa's” het land te redden. Guillaume publiceerde deze „Brief aan een Fransman”, na de tekst uit vele kladjes te hebben geconstrueerd, en in zes hoofdstukken te hebben samengevat.

„De bourgeois zal oorlogsschatting verkiezen boven een revo-

lutie. Maar beter is het, Frankrijk te ontbinden in communes, opdat deze met vuur en verzet de strijd tegen de Pruisen voortzetten voor de bevrijding van geheel Europa. Alleen Parijs vecht nog. Maar Parijs kan niet alles doen. De boeren moeten het bijstaan. Hun revolutionnaire instincten zijn niet dood. Zij haten niet de arbeiders maar de profiteurs in de steden, de bourgeois, de decreten. Men maakt geen revolutie met decreten, zoals de Jacobijnen dachten. De boeren zullen opstaan, indien men hun recht op de grond erkent, het collectieve recht, wel te verstaan. Die opstand zal de strijd tegen de Pruisen niet verzwakken. De boeren zullen weten, dat de Pruisische staat hun vijand is, zoals de Franse staat dat was. Als het volk zich niet verheft, zal Parijs verloren zijn.

„Frankrijk als staat is verloren. Het kan zich niet meer verlossen door regelmatige en administratieve middelen. Thans is het de beurt aan het natuurlijke Frankrijk, het Frankrijk van het volk, om het toneel der historie te betreden, zijn eigen vrijheid en die van geheel Europa te redden, door een mateloze, spontane, onstuimige opstand, buiten alle officiële organisatie en regeringscentralisatie om. En indien Frankrijk de legers der Pruisen wegzweept, zal het met één slag de volkeren van Europa hebben bevrijd, en de sociale emancipatie der arbeiders mede hebben volbracht.”

Het was in diezelfde tijd, op 20 Juli 1870, dat Marx in een brief aan Engels schreef:

„De Fransen moeten klappen hebben. Overwinnen de Pruisen, dan wint de gecentraliseerde staatsmacht ten bate van de centralisatie der Duitse arbeidersklassen.”

En in een manifest van 9 September:

„Elke poging, om de nieuwe Franse regering omver te werpen, zou in de tegenwoordige crisis, nu de vijand voor de poorten van Parijs staat, een wanhopige dwaasheid zijn... Maak geen onnutte agitatie in de provincie. Compromitteert u in niets en laat de republikeinen in Frankrijk handelen...”

Toen de Franse staat ineens stortte, meende Bakoenin echter, dat de kans bestond, om een federatie van communes te scheppen in de plaats van de staat. Hij snelde naar Lyon. Een comité van openbare veiligheid had reeds zichzelf in het stadhuis geïnstalleerd. Maar wat te doen? Men zond Richard naar Parijs, om met de republikeinse regering van Gambetta te onderhandelen. Nieuwe verkiezingen werden intussen gehouden en een gemeenteraad nam het gezag in handen.

Toen verscheen Bakoenin. Voor het eerst sinds de opstand in Dresden zou hij weer handelend kunnen optreden. Onmiddellijk vestigde hij zijn hoofdkwartier ten huize van Palix, een vriend van Richard, en de gemeenteraad werd ter zijde geschoven door een „Comité voor de redding van Frankrijk”, dat op een openbare meeting werd gevormd.

„Wat wil je,” vroeg Palix hem, „met deze ongevormde massa? Je gelooft in de natuurlijke goedheid van de mensen, in de scheppende kracht der onbewuste menigte. Ik meen, dat je dwaalt. Kun je alle boosaardige hartstochten bedwingen, die je zult opwekken?”

„We zullen niet overijld te werk gaan,” antwoordde Bakoenin, „en ons de steun verzekeren van Andrieux, al is hij een burgerlijk democraat, en van generaal Cluseret, die lid is van de Internationale.”

„Een avonturier.”

„De massa zal hem meesleuren. Het volk schreeuwt om een heffing op het kapitaal, om vrije keuze van de officieren. Wij zullen het ons program voorleggen.”

Op 24 September las Bakoenin zijn proclamatie, die de volgende dag werd aangeplakt, voor aan de opgewonden bevolking van Lyon. Hij verkondigde, dat de staat was opgeheven, de rechtbanken zouden worden vervangen door volkstribunalen, de belastingheffing was opgeschort ten gevolge der vermogensheffingen, dat een voorlopige staking van schuldbetalingen was ingesteld, dat de gemeenteraad was vervangen door comité's voor de

redding van Frankrijk, welke tezamen een conventie zouden bijeenroepen in Lyon.

Indien de strijd zou slagen, was een uitgebreider programma reeds gereed. Het voorzag in een federatie der Franse gemeenten, die voorlopig het gezag zouden vertegenwoordigen, in afschaffing van het erfrecht, van de geldende wetten, ontbinding van het huidige leger, van de opheffing der erediensden, in doodstraf voor reactionnaire samenzweerders, schepping van een blijvende revolutionnaire militie van valide burgers ter vervanging van de gewapende macht.

Doch van dit „programma van vernietiging” kon Bakoenin de tekst in zijn zak houden. Wel scheen eerst nog de hartstocht hoog op te laaien, toen de gemeente niet in staat bleek in de genationaliseerde fabrieken de gebruikelijke drie francs per dag te betalen. Een demonstratie van duizenden voor het stadhuis leek revolutie aan te kondigen. Soldaten van de nationale garde werden ontwapend. Bakoenin's comité was meester van het stadhuis. Hij beraamde onmiddellijk plannen, om het gezag van het comité te bevestigen, door arrestatie van de prefect, de burgemeester en de generaal der troepen. Hij riep om Cluseret. Doch deze was onvindbaar en onderhandelde met zijn collega's van het leger. Indien men al in de verwarring een ogenblik het hoofd was kwijtgeraakt, dan niet zodanig, dat men Bakoenin zou toestaan, revolutionnair dictator te worden. De troepen werden geleidelijk samengetrokken rond het stadhuis. De schijn van opstand was zelfs vervaagd, en de roerige zes en twintigste September eindigde hiermee, dat Bakoenin, die trouw op zijn post was gebleven, door de burgemeester werd opgesloten in een cel van het stadhuis.

Het duurde een uur, voor hij werd bevrijd. Doch zijn ruwe overweldigers hadden hem zijn beurs met 165 francs afhandig gemaakt, zodat hij was aangewezen op de hulp der kameraden, die hem nu verborgen hielden. De drie honderd brochures met de „Brieven aan een Fransman”, welke hem uit Zwitserland zou-

den worden gebracht, kwamen niet in zijn handen, omdat de brenger Bakoenin niet wist te vinden. Op 29 September gelukte het aan de Rus, met de trein naar Marseille te ontkomen. Hij verbleef er drie weken, en moest zijn revolver verkopen, om te kunnen leven. Terwijl hij nog toorde tegen „de verrader Cluseret” en „de laffe Richard” vernam hij, dat zeer compromitterende papieren over zijn revolutionnaire bedoelingen waren gevonden, onder andere een wilde brief aan Palix welke was onderschept; dat de sectie van de Internationale dientengevolge was verboden geworden. Het leek raadzaam, dat Bakoenin zo spoedig mogelijk Frankrijk verliet, het land dat hij door een „levée en masse” had willen redden. Hij knipte zijn baard af, zette een bril op, vond een sympathiserende kapitein die naar Genua vertrok en hem meenam, en verliet voor goed de Franse bodem.

Toen hij in Locarno terugkeerde, was hij volkomen uitgeput. Hij ademde moeilijk en, zwaar hijgend, klaagde hij over pijn in zijn ganse lichaam, at noch dronk, en zijn ontredde was volkomen. De mislukking van zijn revolutionnaire poging had hem een hevige slag toegebracht.

Maar de genadeslag bleek het niet te zijn.

IV

PRUISEN OVERWINNEN

Wat in Lyon mislukte, werd nog eenmaal beproefd in Parijs. Op 18 Maart 1871 begon de opstand van de twee honderdduizend gewapende Parijzenaars, de Commune. Een volgeling van Proudhon was voorzitter van de Raad. Goede vrienden van Bakoenin werkten er in mede: Varlin, Malon, Elie Reclus. Terwijl de Duitsers de forten bezetten en de Franse regering haar troepen liet aanrukken om de stad te veroveren, organiseerden de rebellen de kiem ener socialistische maatschappij, zoals

Proudhon en Bakoenin die zich hadden voorgesteld. Generaal Cluseret, die in Lyon het avontuur niet had aangedurfd, leidde thans de communards. In de belegerde veste werden tal van hervormingen doorgevoerd, en Elie Reclus regelde het onderwijs, alsof niet de kanonnen reeds bulderden in de voorsteden. Toen de omsingeling benauwend werd, besloot de meerderheid, tegen de wil der Proudhonisten, een dictatoriaal comité in het leven te roepen, dat Cluseret afzette. Het baatte niet. In bloed en wanhoop ging de beweging te gronde. Iedere buurt, elke groep vocht voor zichzelf. Paleizen gingen in vlammen op, gijzelaars werden gefusilleerd, tot de laatste strijders in een hoek van het kerkhof Père la Chaise werden neergeschoten.

Toen Bakoenin dit verschrikkelijk drama volgde, schreef hij: „Indien de Commune mocht mislukken, dan hoop ik twee dingen. Mogen de legers van Versailles Parijs niet anders overweldigen dan met behulp der Pruisen. En mogen de Parijzenaars bij hun ondergang half Parijs meeslepen in hun val. . .”

Bakoenin zag alles verloren. De nederlaag der Commune was voor hem een overwinning van het Pruisendom, waarmee de Franse bourgeoisie zich had verenigd tegen het eigen opstandige volk.

„Hoezeer ik mij zelf ook tracht te overtuigen van het tegendeel, ik geloof, dat Frankrijk is verloren, aan de Pruisen verraden door onbekwaamheid, lafheid en door de begerigheid van de bourgeoisie. Het militarisme en de bureaucratie, de aristocratische aanmatiging en het protestantse jezuïtisme van de Pruisen, innig verbond met de knoet van mijn dierbare heer en meester de tsaar van alle Russen, zullen over het vasteland triomferen, voor ik weet niet hoevele tientallen jaren. Vaarwel, alle dromen van naderende vrijheid. . .”

Nog vóór de Commune volledig was ondergegaan, begon Bakoenin aan zijn studie over „Het knoeto-germaanse keizerrijk en de sociale omwenteling”. De toon is wild en driftmatig. De zaak van Frankrijk was voor hem de zaak der mensheid geweest.

Maar Frankrijk is door zijn bourgeois verraden. Arbeiders en boeren zijn niet samengegaan tegen de Pruisen. De burgerlijke staat, met of zonder verkiezingen, negeert de vrijheid, en zal liever samengaan met de Pruisen dan aan de boeren de grond, en aan de arbeiders de opbrengst van hun arbeid te verzekeren. Eens hebben de Pruisen en Rusland samen Polen verdeeld. Ook nu bedreigen zij tezamen het Westen. De sociale revolutie heeft een knoeto-germaans keizerrijk tegenover zich. . .

De Commune van Parijs was in een ongehoord woeden van wraakzucht en bloed, in een wederzijdse poging tot wilde vernietiging, ondergegaan. Bakoenin was volkomen afgemat en verslagen. Doch door een wonderlijke speling van het lot was zijn prestige groter dan ooit.

De vluchtelingen uit Parijs, die aan de hel waren ontkomen, en opdoken in Londen, in Brussel, in Genève, verdedigden de Parijse revolutie en grotendeels de denkbeelden der Proudhonisten en Bakoeninisten. De Commune was een heilig symbool geworden, juist door haar ondergang. Niemand, zelfs Marx niet, durfde het wanhopige en blinde avontuur af te keuren. Marx en Engels voelden de grond onder hun voeten wegzinken. Indien echter Bakoenin moest overwinnen, dan niet in de Internationale. Liever deze opofferen, dan haar in handen laten van de vijanden.

Bakoenin, nu onmachtig om te strijden, voorvoelde, wat er geschieden zou.

„Ik begin te geloven, dat Frankrijk is verloren,” zo had hij kort na de débâcle van Lyon geschreven. „Het zal een vazalstaat van Pruisen worden. En in de plaats van een werkelijk socialisme zal het doctrinaire socialisme van de Duitsers treden, dat slechts zal verkondigen, wat Pruisische bajonetten het toestaan, te zeggen. . .”

Terug in Locarno, schreef hij:

„Een geweldige storm, die door onze laaghartige vijanden van Genève reeds lang is voorbereid in overleg met de autoritaire communisten uit Duitsland, dreigt uit te barsten, niet slechts in

Genève, maar in de hele Jura-federatie. Het doel is slechts, hen uit te sluiten, die de ware geest der internationale in Zwitserland hoog houden. . .”

In September van het jaar 1871 vond te Londen een conferentie plaats onder leiding van Marx, waarvoor Oetin wel, doch de Jura-federatie niet was uitgenodigd. De aanhangers van Bakoenin organiseerden een tegencongres in Sonvillier. Bakoenin was niet in staat te komen. Guillaume stelde een circulaire op, waarin hij rechtstreeks de Generale Raad van de Internationale aanviel, omdat de „corrupte gevolgen van het gezag in zijn handen” ertoe hadden geleid, dat Marx en Engels de Internationale zouden beschouwen als „het privé-eigendom van een paar individuen”, en dat zij een soort regering zouden vormen, die afwijkende denkbeelden als ketterij zou beschouwen. De Jura-federatie stelde voor, de Generale Raad uit zijn macht te ontzetten, en terwille van de autonomie der secties er een eenvoudig bureau voor correspondentie en statistiek van te maken.

De Generale Raad antwoordde met een pamflet over „De zogenaamde scheuringen in de Internationale”. Marx herhaalde hierin al zijn aantijgingen, die hij in zijn geheime circulaire aan de Duitse secties reeds had geuit, vervuld van diepe haat jegens de man, die volgens hem een dictatuur nastreefde in de Internationale. Marx ontwikkelde nu een ongekennde activiteit, om betrouwbare afgevaardigden naar het congres gezonden te krijgen. Er verrezen onbekende secties, er kwamen mandaten voor Marx en zijn vrienden uit Duitsland en de Verenigde Staten. Het was duidelijk, dat nu zou gebeuren, wat Marx reeds dreigend had aangekondigd: Bakoenin zou worden geëxcommuniceerd.

V

DE INTERNATIONALE SCHEURT

Op de tweede September van het jaar 1872 kwam het Congres

der Internationale in Den Haag bijeen. Voor het eerst en het laatst waren Marx en Engels persoonlijk aanwezig. Bakoenin zou niet komen, hij was oud en ziek en moe. Van de 67 gedelegeerden werden er twee gewraakt, onder wie Sjoekowski, die de sectie vertegenwoordigde der oude Alliantie van Genève. Van de overigen waren veertig voor Marx, voornamelijk uit Duitsland. Aan Kugelman en Sorge had Marx geschreven, dat Duitsland zoveel mogelijk mandaten moest hebben, omdat het een strijd zou worden op leven en dood. Maar zelfs in de Generale Raad was muiterij uitgebroken. Eccarius was ontzet uit zijn functie van „secretaris voor Amerika”, en Britse afgevaardigden als Roach, Sexton, Mottershead en Hales stonden tegenover Marx. Het duurde drie dagen, voordat de meerderheid er in was geslaagd, de mandaten van haar afgevaardigden goedgekeurd te krijgen.

Op de agenda stonden de uitbreiding van de macht van de Generale Raad. Zij werd aanvaard. Noodwendigheid van politieke actie. Aangenomen. Toen kwam de verrassing: om de Generale Raad te onttrekken aan de invloed der Bakoeninisten stelde Marx voor, de zetel van de Internationale te verleggen naar. . . New York. Er ontstond grote verwarring. De tot nu toe trouwe Fransen verlieten het Congres, en de Bakoeninisten waren afwezig, toen de leden van de Generale Raad in Amerika moesten worden gekozen. Het was duidelijk, dat de Internationale stervende was.

Doch het hoofddoel van het Congres moest nog worden bereikt: Bakoenin moest worden geroyeerd, en met hem Guillaume. Drie argumenten werden aangevoerd: ten eerste, dat Bakoenin in het geheim zijn Alliantie had laten voortbestaan, toen was overeengekomen, haar op te heffen. En dat hij, zo deze sindsdien al was opgeheven, bezig was een nieuwe te stichten met statuten, die zouden afwijken van die der Internationale.

Het derde argument was van persoonlijke aard. Het behelsde, dat „Bakoenin bedriegelijke maatregelen had toegepast, met het

doel, zich eens anders bezit geheel of gedeeltelijk toe te eigenen — wat fraude betekende — en verder, dat hij, om inlossing van zijn beloften te ontgaan, zelf of door zijn agenten zijn toevlucht had genomen tot bedreigingen.”

Een speciaal comité van onderzoek had deze argumenten aanvaard. Wat de eerste twee aangaat, zij waren nauwelijks van enige betekenis. Immers, de beweerde Alliantie zou alleen bestaan in landen of kringen, waar Bakoenin reeds in de Internationale zelf over een meerderheid kon beschikken, zodat een geheime bond van zijn „agenten” weinig zin had. De derde beschuldiging, van zuiver persoonlijke aard, verdient nadere toelichting. Zij werd juist bevonden, nadat Marx, in een besloten bijeenkomst met het comité van onderzoek, de leden van deze commissie had overtuigd. Waarom ging het?

Indertijd had de Rus Ljoebawin aan Bakoenin gevraagd, „Das Kapital” van Marx te vertalen. Hij had drie honderd roebel voorschot gegeven, en slechts enkele kleine gedeelten van de copie ontvangen, zodat Bakoenin in gebreke was gebleven. Dat was de basis, waarop Marx zijn tegenstander had beschuldigd van oplichting („Gaunerei”). Toen nu Netsjajew in Bakoenin’s leven kwam, en deze vernam, dat de oude revolutionnair zich zorgen maakte, dat wellicht Ljoebawin de reeds verteerde drie honderd roebel zou terug vragen, had Netsjajew op eigen gelegenheid en zonder daarin Bakoenin te kennen, een dreigbrief namens een fictief bestuur van een revolutionnaire organisatie aan Ljoebawin gezonden. Daarin wordt deze gewaarschuwd, dat hij Bakoenin met rust moest laten. Doch deze had spontaan reeds een schuldbekentenis getekend en beloofd, het geld terug te betalen, zodra hij daartoe bij machte zou zijn. Zelfs Ljoebawin, in een brief aan Marx (20 Augustus 1872) erkende, dat Bakoenin wel geheel onkundig kon zijn van Netsjajew’s dreigbrief. Marx was echter door Oetin op het spoor gekomen van deze geschiedenis en speelde haar uit op het Congres van Den Haag.

Dat Ljoebawin, geenszins een revolutionnair, inlichtingen verschafte, deed hij volgens eigen woorden, om de invloed te breken van Bakoenin, die nog immer voor de Russische jeugd met een roemrijk aureool was omgeven. Hij wist, dat Netsjajew de brief schreef uit Genève, terwijl Bakoenin in Locarno vertoefde, en dat Bakoenin's medeplichtigheid aan de „afpersing” („Erpressung” noemde Marx het) onwaarschijnlijk was. Niettemin hoopte hij, dat Bakoenin te schande zou worden gemaakt.

Guillaume had bij het onderzoek geweigerd, enige verklaring af te leggen, om niet de schijn te wekken, alsof hij de comédie ernstig zou nemen. Hij sloot zich aan bij de verklaring van vijf landen, dat zij hun verplichtingen zouden nakomen jegens de Internationale, doch zich gezamenlijk zouden verzetten tegen elke inmenging van de Generale Raad in hun aangelegenheden. Dit „verdrag van solidariteit” was getekend door de Spanjaarden (o.a. door Morago), de Belgen (bij wie van den Abeele), de Zwitsers der Jura-federatie (met Guillaume), de Nederlanders (Dave en Gerhard) en een Amerikaan.

Na deze verklaring besloot de meerderheid, Bakoenin en Guillaume te royeren als leden van de Internationale.

VI

AFSCHEID DER VRIENDEN

De eerste Internationale was vernietigd. Wel poogden beide fracties nog vijf jaren de fictie hoog te houden, dat elk van hen de voortzetting was van de oorspronkelijke organisatie. De aanhangers van Bakoenin kwamen op 15 September nog bijeen in Saint-Imier. Er waren Spanjaarden, Zwitsers, Italianen, Fransen, twee Amerikanen, die besloten, dat „de vernietiging van de politieke macht de eerste taak is der arbeiders, en elke zogenaamde „dictatuur van het proletariaat” even gevaarlijk als elke

andere regeringsvorm". In 1873 belegden deze groepen nog een congres in Genève, in 1874 in Brussel, in 1876, na de dood van Bakoenin, in Bern, in 1877 in Verviers. De Marxisten kwamen nog bijeen in 1873 in Genève, in 1877 te Gent. Dat was voor beide stromingen het einde der internationale samenwerking.

Marx en Engels schreven nog een brochure tegen Bakoenin, met medewerking van Lafargue en Oetin, en waarin nogmaals alle beschuldigingen aan het adres van Bakoenin werden herhaald. Doch deze stelde geen belang meer in de strijd. Onmiddellijk na het Congres, dat zijn vrienden in 1873 hadden gehouden, nam hij afscheid.

„Beste vrienden. Ik kan het openbare leven niet vaarwel zeggen, zonder u een laatste woord van dankbaarheid en sympathie te hebben doen toekomen. Wij kennen elkaar nu sinds vier en een half jaar. Ondanks alle samenspanningen van onze gemeenschappelijke vijanden en hun eerloze laster, hebt gij immer voor mij achting, vriendschap en vertrouwen gehad. . . Uw overwinning, die der vrijheid en der Internationale, op de autoritaire intriges, is volkomen. Gisteren, toen de zege nog onzeker kon schijnen, had nog niemand uw rijen mogen verlaten. Nu de overwinning een feit is, heeft ieder de vrijheid, te handelen naar zijn persoonlijk inzicht. Van dat recht maak ik gebruik, u te verzoeken, mijn heengaan als lid te willen aanvaarden. . . Hoofdzaak is nu: de organisatie van de krachten der arbeiders. Maar deze organisatie moet het werk van het proletariaat zelf zijn. Indien ik jong zou zijn, zou ik mij te midden der arbeiders begeven, waar ik, het arbeidzame leven van mijn broeders leidend, tegelijk zou kunnen deelnemen aan het grote werk der organisatie. Maar noch mijn leeftijd, noch mijn gezondheid veroorloven mij dat. Ik heb eenzaamheid en rust nodig. . . Ik zal voortaan, met de bezorgde liefde van een broeder, alle uw schreden volgen, en met vreugde elke nieuwe overwinning van uw zaak begroeten. Ik zal de uwe zijn tot in de dood. . .”

VII

HET BREKEND HART

Maar Bakoenin geloofde niet meer. Niet alleen zijn krachten waren uitgeput, ook zijn vertrouwen. Hij zag slechts ondergang en ellende naderen, voor zichzelf en de wereld. Nog één troost kon hem afleiden: het gezelschap van jonge mensen.

Marx had het aureool, dat Bakoenin omgaf in de ogen der Russische jeugd, niet doen verbleken. In Locarno ontving Michael bezoek van jonge Russen, die hadden deelgenomen aan ondergrondse politieke werkzaamheden in hun vaderland en nu in Zwitserland hun activiteit of hun studies vervolgden. Daar was Michael Sasjin, die zich Armand Ross noemde, en die de draden weefde van een net van revolutionairen door Europa. Er waren twee medische studenten, Holstein en Oelsnitz, die in Sint Petersburg van de universiteit waren verwijderd. Doch niet Locarno, maar Zürich was het centrum van deze jonge strijders. Toen Antonia, na de dood van haar broer, verlof had gekregen, om haar ouders in Rusland een bezoek te brengen, en Michael alleen was, verhuisde hij naar Zürich, waar hij van de honderden jonge Russen idool en orakel werd. Wanneer de studenten waren verenigd in de kamer van een hotel of pension, placht Michael hen te bezoeken.

„Wijd ging de deur open, en daar verscheen de enorme gestalte van Michael Alexandrowitsj Bakoenin. Hij was zo gewend, de aandacht te trekken, dat hij niet gehinderd werd door de op hem gerichte blikken, door het gezelschap heen stapte naar zijn zetel, met een gemakkelijke, gematigde vrije manier van lopen. Dan was aller aandacht op hem gevestigd. En niemand lette er op, dat zijn gevolg mee kwam: een groep van Fransen, Russen en Serviërs.”

„Hij wendde zich nu eens tot de één, dan weer tot de ander, en hij sprak zonder de geringste moeite, nu eens in het Duits, dan

in het Italiaans, of in het Frans of Spaans. Maar tenslotte kreeg het Russisch de overhand. . .”

„Indien hij in goede vorm was, sprak hij over zijn jeugd, Moskou, zijn vriendschap voor Bjelinsky. Iedereen luisterde naar zijn gemakkelijke, bevallige manier van spreken. Niet alleen aan zijn tafel was er diepe, bijna plechtige stilte. Zij, die aan andere tafels zaten, zeiden geen woord, hoewel soms spijtig, dat zij niet de moed hadden, hun mond te openen.

Bakoenin had ouderwetse manieren. Hij vroeg toestemming aan de jonge vrouwen, om te mogen roken, en laakte het in hen, indien zij zelf een sigaret opstaken of zelfs wijn dronken.

Met de Polen duurden de moeilijkheden voort. Zij wilden geen afstand doen, indien hun land zou herrijzen, van de oostelijke gebieden, die Bakoenin als Russisch beschouwde. Doch de anderen bleven vol belangstelling de oude held volgen. Een deel van hen nam het voor hem op tegenover Marx.

In Locarno terug wijdde Bakoenin zich voornamelijk aan zijn briefwisseling. Zijn aanhangers in Zürich echter hielden hem hartstochtelijk op de hoogte van hun strijd voor zijn naam en denkbeelden. Zo leverden zij slag tegen Lawrow, een liberaal, die Herzen's pogingen voortzette in een nieuw orgaan. Onvermijdelijk kwam het echter ook tot geschillen tussen hen zelf, al bleef een belangrijke groep Bakoeninisten actief en den meester toegewijd.

Maar diens gezondheid en gemoedsrust werden steeds geringer. Hij werd ongewoon dik, kortademig, en leed zeer aan het hart, zodat de dokters strychnine voorschreven. Zijn asthma veroorzaakte, dat hij bang was, naar bed te gaan, en gaarne nachten lang bleef opzitten, hoewel hij slechts wakker bleef door koffie te drinken en wodka. Daarbij kwamen angsten voor vervolging, voor uitlevering aan Rusland. Hij wees verzoeken van zijn talloze aanhangers in Italië en Spanje, om zich daar te vestigen, af. Toen Marx' laatste pamflet over de „Alliantie en de Internationale” uitvoerig was besproken in het „Journal de Genève”, ver-

weerde Bakoenin zich niet slechts, door Marx te lijf te gaan. Hij verklaarde, dat hij de strijd beu was.

„Zal ik het bekennen? Al wat er is gebeurd heeft mij doen walgen van het publieke leven. Ik heb mijn deel gehad, en nu ik mijn hele bestaan heb dóórgevochten, ben ik het moe. Ik ben over de zestig. Ik heb een hartaandoening, die met de ouderdom erger wordt, en mijn leven zwaarder maakt. Laten jongeren het werk voortzetten. Wat mij betreft, ik voel noch de kracht, noch wellicht het vertrouwen in me, die nodig zijn, om de Sisyphus-arbeid tegen de triomferende krachten van de reactie te vervolgen. Daarom heb ik mezelf van de lijst geschrapt, en vraag van mijn dierbare tijdgenoten alleen, dat zij mij vergeten. Ik zal voortaan niemands rust verstoren. En ik verzoek op mijn beurt, met rust te worden gelaten. . .”

Aan een vriend schreef hij, dat hij slechts kon herhalen, wat hij reeds eerder had gezegd: dat het zwaard van Damocles, dat Marx op zijn hoofd had willen doen neerkomen, slechts een emmer vuil water was geweest. Toch leed hij er onder. Toen hij van zijn oude vriend Georg Herwegh de „Strophen aus der Fremde” herlas, bleef hij lang verwijlen bij deze verzen:

Du wirst nicht hingehn, wie das Abendrot,
Du wirst nicht stille, wie der Stern versinken,
Du stirbst nicht einer Blume leichten Tod,
Kein Morgenstrahl wird deine Seele trinken.

Wohl wirst du hingehn, hingehn ohne Spur,
Doch wird das Elend deine Kraft erst schwächen;
Sanft stirbt es einzig sich in der Natur:
Das arme Menschenherz muss stückweis brechen . . .

EEN PARADIJS VOOR ANTONIA

Het vertrek van Antonia naar Rusland met haar beide dochters had wederom een diepere oorzaak: zij verwachtte haar derde kind. Hoewel Bakoenin tijdens haar afwezigheid voldoende door vrienden werd gesteund, en hij geen onmiddellijke grote zorgen had, kwelde hem de gedachte, wat hem te doen stond, indien Antonia met drie kinderen zou terugkeren. Zij was bij de geestverwanten en vrienden van Michael niet geliefd. Wellicht dat weinigen haar de ontrouw jegens Bakoenin vergaven, misschien dat haar volkomen onverschilligheid tegenover de denkbeelden van haar wettelijke echtgenoot haar de sympathie van diens kameraden had gekost, zeker is, dat haar karakter niemand voor haar innam.

Toch had de oude Bakoenin een onbegrijpelijk zwak voor Antonia, en vreesde hij niets zozeer, als haar te verliezen. Toen dan ook de Italiaan Cafiero, de jonge man, die het congres der Mazzinisten had verlaten, omdat hij gewonnen was voor de denkbeelden van Bakoenin, in Zwitserland kwam, om een bestemming te zoeken voor de erfenis, die hem was ten deel gevallen, ging Bakoenin kinderlijk verheugd in op het voorstel, een villa te kopen met grote tuin, op naam van Bakoenin, daar een tehuis te stichten voor alle dakloze revolutionairen, en door het bouwen van een boerderij in aller onderhoud te voorzien.

De plannen waren groots. Cafiero kocht in Locarno, op de weg naar Bellinzona, een oude woning met een grote tuin, „Baronata” genaamd, wierf een Italiaanse metselaar, die meteen zijn broeder, twee Italianen en twee Spanjaarden, benevens een meisje van verdachte zeden meebracht en op „Baronata” installeerde, en belastte Bakoenin met het toezicht op de werkzaamheden. Men plantte vruchtbomen, kocht twee koeien, twee paarden, een wagen en een boot voor het meer. Een weg werd aan-

gelegd, die alleen reeds zes duizend francs kostte. Maar Bakoenin was gelukkig: hij bouwde een paradijs voor Antonia. . .

Toen de rekening werd opgemaakt, bleek Cafiero vijftig duizend francs armer te zijn geworden en verplicht, nog eenzelfde som te storten, om de werkzaamheden ten einde te kunnen brengen. Cafiero beloofde het, en Bakoenin nodigde Antonia, die in het hart van Rusland verbleef, uit, terug te keren. Hij zond haar zes duizend francs, en zij was overtuigd, dat de langverwachte erfenis van Michael's tehuis eindelijk betaald was. Daar zij niet scheiden kon van haar familie, kwam zij terug, met haar drie kinderen niet alleen, doch met haar moeder, vader en zuster, een caravaan van zeven personen. Gambuzzi reisde haar tegemoet naar Wenen, en Michael Sasjin, die nu ook een trouw bezoeker was van „Baronata”, bracht haar vandaar naar Locarno.

Gambuzzi had Antonia gewaarschuwd, dat hoewel het gerucht ging, dat Bakoenin een deel van zijn erfenis had ontvangen, hij overtuigd was, dat Cafiero het huis op Michael's naam had gekocht. Doch Antonia schonk daaraan geen verdere aandacht. Zij installeerde zich op „Baronata”.

Intussen had Cafiero een Russisch meisje ontmoet, die hij was gevolgd naar het vaderland om haar te huwen, en terugkerend ontdekte hij niet alleen, dat zijn woning bezet was, doch tevens dat zijn vader hem niet meer had nagelaten dan honderd duizend francs, welke vrijwel geheel aan „Baronata” waren besteed. Nu hij gehuwd was, waren zijn denkbeelden over de eigendom enigszins gewijzigd, en hij verzocht Bakoenin, het bezit over te schrijven op zijn naam, wat deze onmiddellijk en gewillig deed.

Hoe echter aan Antonia te onthullen, dat „Baronata” hem niet toebehoorde, en zelfs niet langer op zijn naam stond? Hij vreesde niets zo zeer als haar te verliezen, of haar toorn op te wekken. Een schier ziekelijke aanhankelijkheid en afhankelijkheid deden hem zwijgen; zijn leven werd erger dan een hel. Toen dan ook Cafiero hem vroeg, naar Bologna te gaan, waar de rebellen een

opstand voorbereidden — Cafiero's vrouw had, in haar kleren genaaid, reeds dynamiet naar Italië gesmokkeld — leek hem dit avontuur, hoe dol ook, de enige uitkomst te bieden. Onderweg schreef hij in een herberg een roerende bekentenis aan Antonia. Hij sprak ervan, dat hij wilde sterven, doch dat hij nog immer recht had op zijn aandeel van het ouderlijk vermogen, en dat hij Antonia's zuster tot gevolmachtigde verklaarde om naar Rusland te gaan en de erfenis te bestemmen voor zijn gezin.

Van de opstand in Bologna kwam niets. Vermomd als een invalide en dove oude heer waakte Bakoenin vergeefs. Een van de samenzweerders werd gearresteerd, de anderen vluchtten. Bakoenin wachtte met een geladen revolver, wat er zou gebeuren. Tenslotte leidden de Italianen hem, nadat zij zijn haren hadden geschoren, en hem verkleed hadden als een oude priester wiens bril bewees, hoe bijziende hij was, over de grens terug.

Het was intussen Michael Sasjin, die Antonia de slag had toegebracht.

„Het is nodig, je te vertellen, dat jij geen recht hebt, hier langer te blijven.”

„'Baronata' is eigendom van mijn man.”

„Eigendom van de revolutie.”

„Jullie maakt je meester van Michael's erfenis.”

„Jij van de onze.”

„Michael heeft 'Baronata' gekocht.”

„Met het geld van Cafiero.”

„Je liegt.”

„Het bewijs. Hier is het bewijs. . .”

Antonia had zich niet zonder waardigheid gedragen. Haar gewone koelheid hielp haar, geen te grote aandoening te verraden. Zij verliet na enkele dagen met haar ganse familie „Baronata”. En toen zij vernam, dat Michael uit Italië was teruggekeerd, zond zij haar zuster, om hem tegemoet te reizen. De oude man was dodelijk bevreesd, dat zij hem voor altijd zou

verstoten. Antonia echter had ook haar goede zijde. Zij vestigde zich in Lugano en bereidde aan Michael een tehuis.

Intussen hadden Michael Sasjin en Cafiero een onderhoud gehad met Guillaume, die volkomen goedkeurde, dat men Bakoenin en zijn familie niet langer zou toelaten, op „Baronata” te wonen. De lichtzinnigheid, waarmee de oude niet slechts zijn vrouw, maar haar ganse familie uit midden-Rusland had uitgenodigd, de lichthartigheid, waarmee hij „Baronata” had aangeboden als een „paradijs voor Antonia”, was ook Guillaume te bar.

De jongeren lieten Bakoenin evenwel niet in de steek. Cafiero gaf hem nogmaals drie honderd francs, en was bereid hem vijfduizend francs te verschaffen, indien de familie van Antonia borg zou zijn voor de terugbetaling. In een pijnlijk onderhoud met Cafiero, Sasjin en Guillaume moest de oude man erkennen, dat hij geen borg had kunnen vinden. Toen boden de anderen hem een pensioen aan van drie honderd francs per maand, dat bijeengebracht zou worden door de kameraden der verschillende landen. Bakoenin was diep gekwetst over dit blijk van medelijden en dit vertoon van liefdadigheid. Hij vroeg een lening. Zijn aristocratische trots verzette zich tot het uiterste. Drie duizend francs, dan zou hij zich redden. De jongeren weigerden. De oude van zijn adeldom vervallen aristocraat zou genoeg moeten nemen met de steun van liefdadige arbeiders. . .

Er was bij dit onderhoud een aan Bakoenin onbekende geestverwant aanwezig. Hij was niet op de hoogte van de tragedie van het financieel wanbeheer van de oude revolutionnair, en zag hem voor zich in zijn wanhopige worsteling om eer en waardigheid te redden. Hij stond in een hoek en schreide om de vernedering van de grijsaard.

SCHEMERING

In Lugano wachtten hem „een uitstekende kamer, vrouw en kinderen, warmte en vriendschap”. Hij behoefde ze wel. Zijn laatste discipelen waren een groep Italiaanse arbeiders, die hem vruchten en wijn brachten, wanneer hij ziek was. Zijn toestand verergerde nu snel. Indien hij kon opstaan, bezocht hij nog de café's, waar hij kranten las en brieven schreef. Hij ontmoette er een Franse communard, die zich verbaasde over zijn ongeregelde leven. Om acht uur stond hij, indien zijn pijnlijke lichaam het hem veroorloofde, op, bracht de ochtend door op een terras, keerde om twee uur naar huis terug, liefst met wat koek of bonbons voor de kinderen, sliep des middags, bleef des avonds zijn familie gezelschap houden, trok zich dan terug in zijn slaapkamer, waar hij gekleed op een veldbed lag en het grootste deel van de nacht las.

Antonia had steeds haar eigen kamer, en wederom bezocht Gambuzzi haar dikwijls. Op zijn bed lagen een zachte matras en een zijden beddesprei. Michael leefde zijn eigen bestaan. Hij ontwaarde, dat overal de reactie zegevierde. In Spanje was het koningschap hersteld. In Italië had Garibaldi zich met de koning verzoend, en zelfs met het Vaticaan. Bakoenin geloofde niet meer aan de natuurlijke goedheid der mensen.

„Als er op de wereld nog maar drie mensen waren, zouden twee ervan zich verenigen om de derde te onderdrukken.”

Aan Elisée Reclus, een van de hem toegewijde broeders, schreef hij:

„Tot mijn volslagen wanhoop heb ik ontdekt, en ik ontdek het iedere dag opnieuw, dat er geen revolutionnaire idee in de massa leeft, geen hoop, geen hartstocht. En waar deze ontbreken, daar kun je werken zoveel je wilt, je zult geen resultaat bereiken.”

Hij las veel, vooral Schopenhauer.

„Deze Duitser heeft bij uitzondering gelijk,” zei hij tot zijn vrienden. „De vlieg leeft, om te worden uitgezogen door de spin, de mens, om door verdriet te worden verteerd. Schoon is het leven om te zien, verschrikkelijk om te zijn. Ons verstand is goed, ons geweten wijst ons de weg, maar de driften zijn sterker dan al het andere en maken roofdieren van de mensen. Mijn fout is het geweest, alleen de rede en het zedelijk oordeel te zien, en het andere niet. Dat andere is sterker. De blinde wil draagt het redelijk verstand, maar wordt er niet door geleid. Ik moet het helaas bekennen.”

In Maart van het jaar 1875 schreef hij voor het laatst naar Premoekjino. Tatjana was dood. Van de zusters leefde nog slechts Alexandra.

„Vele, vele herinneringen zouden herleven indien wij elkaar zouden ontmoeten. Zal dat nimmer meer zijn? Ik zou jullie allen willen zien, je willen omhelzen met warme, broederlijke liefde, als jullie komt, Paul, Alexis, Nicolaas, en al de onbekende neefjes en nichtjes. . .”

Hij was zonder politieke hartstocht. Maar soms werd hij zijns ondanks meegesleept door het oude, nog smeulende en welhaast gedoofde vuur. En eenmaal schreef hij:

„Vergun mij, een grijsaard, enige waarachtige woorden tot u te spreken, mijn laatste. Tracht in de betrekkingen met mensen, die u na staan, zoveel waarheid, oprechtheid en hartelijkheid te leggen, als het uw karakter mogelijk zal zijn. Versta, dat men op de Jezuïtische spitsboeverij niets kan opbouwen, dat levend is en hecht. Zie in, dat revolutionnaire werkzaamheid, wil zij tot resultaat voeren, nimmer een steunpunt mag zoeken in gemene en lage hartstochten. En begrijp, dat zonder hogere, het spreekt van zelf menselijke idealen, geen revolutie tot de overwinning kan leiden. . .”

NIEUW BARONATA

In December 1874 vernam Bakoenin door bemiddeling van Antonia's zuster, die naar Rusland was teruggekeerd, dat nu bepaald was, dat Michael's aandeel in het landgoed van zijn vader bestaan zou uit een bos, waarvan de waarde kon worden geschat op honderd duizend francs. De vreugde was onbeschrijfelijk. Een tweede Baronata zou worden geschapen. In Februari 1875 kocht Michael de villa Bresso, die herdoopt zou worden in villa-Bakoenin. De prijs was acht en twintig duizend francs. Het noodzakelijke voorschot werd geleend van Gambuzzi, en in October zou het huis betaald moeten zijn en bewoond kunnen worden. Bakoenin begon een serie handboekjes te kopen over kunstmest, zaad, vruchten- en groentenkwekerij, en hij stond „voor de open deuren van het paradijs”.

Brief na brief werd naar Rusland gezonden. Helaas bleef geld uit. Eindelijk, in October, vernam Bakoenin, dat de opbrengst van het bos niet meer dan zestig of zeventig duizend francs zou bedragen, en dat het binnen twee jaar zou worden voldaan. Hoewel dit vooruitzicht niet zonder aantrekkelijkheid was, stelde het Gambuzzi zeer teleur. Hij moest een bank verzoeken, hem bij te springen. Andere vrienden verschaften, wat zij konden, maar weldra was er geen cent voorhanden in het nieuwe huis dat in December was betrokken.

Michael verviel nu snel. Zijn asthma, zijn hart, zijn doofheid, zijn geheugenzwakte kwelden hem meer en meer. Soms waren liggen en zitten hem gelijkelyk ondraaglyk. Indien echter de pijn tydelijk week, praatte hij druk en soms zelfs met vuur in zijn woorden.

Met Michael Sasjin en Cafiero had hij zich verzoend. Een jonge Russische studente, Alexandra Weber, voelde een bijzondere genegenheid voor hem. Uren was zij bij hem. Antonia stelde

weinig belang in de grijsaard, die in zijn kale kamer omgeven was door stapels kranten, medicijnflessen, tabakspotten, manuscripten en onvoltooide brieven. In de uren van beterschap las hij Alexandra voor uit een studie over „God en de Staat”.

„De evolutie van de mens doorloopt drie fazen: dierlijkheid, denken, opstand. Zij daalt niet af van het volmaakte tot het onvolmaakte, doch omgekeerd. De mens heeft het paradijs niet verloren, hij moet het nog veroveren. De voorstellingen van God en Hemel vertolken onvervulde wensen, maar anderzijds zijn zij verbeeldingen van aards gezag. Gezag echter is uit den boze, niet alleen in zaken van het menselijke gemoed, maar ook in de wetenschap. Wetenschap moet het zich eeuwig vervormende leven leren kennen, geen geleerde mag zich inbeelden, aan zijn kennis het recht te ontnemen anderen te onderdrukken. Het bruisende leven mag aan geen enkele abstractie worden opgeofferd. Het moet in vrijheid scheppen. En opstaan tegen al wat is verstard. Ware wetenschap moet religie vervangen, en leiden tot erkenning van vrijheid en zedelijkheid. . .

„Zij alleen kunnen de Godsvoorstelling vervangen, welke de openbaring is van een autoritair ideaal!

„Voltaire nu, heeft verklaard, dat indien er geen God was, men Hem zou moeten uitdenken, terwille van de orde en de zedelijkheid. Hij dwaalde. Ik zou de stelling willen omkeren: indien zulk een God, die een mensvormig gezag zou vertegenwoordigen, zou bestaan, zouden wij hem moeten ontkennen. In naam van de vrijheid zouden wij hem moeten afschaffen.”

„Geloofst u nog in de vrijheid?”

„Ik weet het niet. Indien ik om me heen zie, hoe overal de macht, het geweld, het kwaad, het verdriet zegevieren, wanhoop ik. Maar dan bedenk ik, dat er nog een andere wereld is dan deze van de strijd om het naakte leven. Een wereld van gedachten, van gevoelens, van zachtheid, van liefde, van schoonheid. En in die wereld kan de vrijheid bestaan.”

Tot jonge mensen hield hij er van, nog over de revolutie te

spreken. Maar als iets van het verleden, als iets uit een droom. Soms wilde hij Alexandra Weber zijn herinneringen dicteren. Maar waartoe? Hij verviel in het scepticisme van Montaigne en in de wereldvervreemding van Pascal. Hij zeide, dat de mens elke dag de dood moest verwachten, om niet door hem te worden verrast. Het liefst hoorde hij Alexandra verhalen vertellen van thuis, uit Rusland, en sprak hij zelf over zijn jeugd, over zijn zusters

„Die lieve Ljoebow. Ik herinner me nog zo goed, dat ze stierf. Oh, Michael, zei zij, hoe goed is het te sterven. Hoe goed, in staat te zijn, zich voor altijd uit te strekken. . .”

XI

HET IJDELE LEVEN

In Maart 1876 kwamen uit Rusland de eerste duizend roebels. In Mei keerde Antonia's zuster terug met de totale opbrengst van het woud: zeven duizend roebels. . .

De catastrofe was volkomen. Geen schulden zouden kunnen worden betaald. Er werd familieraad gehouden. Gambuzzi kwam over. Hij stelde het enige voor, wat uitvoerbaar leek en wat hem zelf het beste schikte: Antonia en haar kinderen, die toch ook de zijne waren, mee te nemen naar Napels en met de noorderzon te vertrekken. Bakoenin zou meereizen. Hij berustte. Hij zag in, dat zodra hij zou zijn overleden, Antonia toch zou hertrouwen met Gambuzzi. En hij verzocht de Italiaanse regering om een verblijfsvergunning.

Nu zou hij, voor goed, afscheid nemen van Zwitserland. Hij was er de eerste maal gekomen met Herwegh, had er rondgezworven met Weitling. Herzen had hij er ontmoet. De goede Alexander was reeds lang dood. Ogarjew woonde in Londen. Guillaume was hem ontrouw geworden, niet wat zijn ideeën be-

treft, doch Bakoenin had hem nimmer weergezien. Jammer, hij had zo veel van hem gehouden. Maar zijn vrienden in Bern moest hij nog opzoeken. Ze waren hem altijd trouw gebleven: de Vogts en de Reichels.

Adolf Vogt haalde hem af van het station. Bakoenin was ziek. Vogt overreedde hem, met hem naar het ziekenhuis te gaan. Maar des avonds stond de grijsaard op, kleepte zich moeizaam en bezocht de Reichels. Zijn oude vriend speelde Beethoven.

„Alles zal voorbijgaan, de wereld zal verderven, maar de negende symphonie zal blijven.”

Hij dacht aan Dresden, aan Wagner en aan Schopenhauer. Wagner verachtte hij, maar Schopenhauer leek hem groot.

„Deze wijsheid is alleen bestemd voor wie voldoende hebben geleden, om haar te verstaan. Men kan er niet bij leven. Maar zij is vertroostend om mee te sterven. Dood is geen straf. Hij is de verlossing van pijn en smart. Een rustige, dromeloze slaap.”

Het was de laatste maal, dat hij muziek zou horen. Toen Reichel ophield, en hem vroeg naar zijn inzichten, haalde hij de schouders op.

„De volkeren zijn slaafs geworden. Er is geen opstandigheid meer. Ik heb mijn krachten verspild. . . Maar, mijn beste vriend, speel voort, en praat niet. Tegenover de eeuwigheid is alles ijdel. . .”

Na die avond kon hij het ziekenhuis niet meer verlaten. Adolf Vogt en de Reichels bezochten hem geregeld. Adolf, die arts was, zag het einde naderen. In zijn heldere ogenblikken sprak Bakoenin er van, een ethica te schrijven. Toen viel hij in een diepe verdoving.

Een enkele maal ontwaakte hij nog. Hij vroeg Maria Reichel, met wie hij Russisch sprak, om wat „kasja”, een meelsoep uit het vaderland. Dan sliep hij voorgoed in.

Op de eerste Juli van het jaar 1876 strekte hij de moede leden.

XII

EPILOOG

Toen Adolf Vogt de overlijdensacte moest opmaken, vroeg de politie hem, welk beroep Bakoenin had gehad. Vogt dacht even na, mompelde, dat zijn vriend een villa had gehad in Lugano. De beambte was tevreden. Hij schreef de overledene in als „Michel de Bakounine, rentenier”.

Tijdens de begrafenis, op de derde Juli, in een stralende zon, maakten de doodgravers grappen over de zwaarte van het lijk en de omvang van het lichaam. Ongeveer dertig oude vrienden volgden de lijkbaar. Aan de groeve spraken Sjoekowski, Guillaume, Elisée Reclus, Schwitzguebel en een arbeider uit Bern. Na afloop begaven zij zich naar een lokaal en bespraken het verval van de Internationale.

Antonia kwam enige dagen later in Bern. Uit Napels. De Reichels ontvingen haar koel. Zij vroeg aan Reichel, hoe Michael was gestorven.

„Zijn laatste woorden waren: Ik heb nu niets meer nodig. Ik heb mijn lied gezongen. Hij stierf, zoals hij leefde: hij gaf zich geheel zoals hij was, zonder frazen, in het volle bewustzijn van zijn toestand. Hij was het leven moe en sloot de ogen zonder spijt. Hij wenste te sterven. . .”

LITERATUUR

Michel Bakounine: Oeuvres (Paris, 1895-1913).

Dr. Max Nettlau: Michael Bakunin. Eine Biographie (Wien, 1896-1900).

Dr. Max Nettlau: Michael Bakunin. Eine biographische Skizze (Berlin, 1901).

E. H. Carr: Michael Bakunin (Londen, 1937).

James Guillaume: L'internationale. Documents et souvenirs (Paris, 1905-1910).

Josef Pfitzner: Bakunistudien (Praha, 1932).

Georg Steklow: Michael Bakunin (Stuttgart, 1920).

Fritz Brupbacher: Marx und Bakunin (Berlin, 1922).

P. Kropotkin: Idealen en werkelijkheid in de Russische literatuur (Amsterdam, 1907).

Mr. H. P. G. Quack: De Socialisten. Personen en Stelsels (Amsterdam, 1933).

F. Domela Nieuwenhuis: De Geschiedenis van het Socialisme (Amsterdam, 1902).

Deze uitgave heeft U bereikt
via Stg. Pamflet, Postbus 1333
Groningen. Recente fonds-
lijsten steeds in De As.
Neem een abonnement!
Zes nrs. f 10,—

Pamflet